

Er det åpne samfunn et skritt på veien til trelldom?

*En undersøkelse av Karl Poppers og F. A. Hayeks syn på
skrittvis sosial ingeniørkunst innenfor rammen av det frie
samfunn*

Tommy Andre Knutsen

Masteroppgave ved Institutt for statsvitenskap

Antall ord: 39 696

UNIVERSITETET I OSLO

22.05.2009

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	5
FORORD.....	7
1. UTFORDRINGEN FRA J. M. KEYNES	9
1.1 DRØMMEN OM DET TOTALITARISMEFRIE SAMFUNN	9
1.2 HVORFOR HAYEK OG POPPER?	10
1.3 PROBLEMSTILLING.....	11
1.4 SYSTEMATISERING AV NØKKELBEGREPER	14
1.5 NOEN (YTTERLIGERE) METODISKE BETRAKTNINGER.....	15
1.6 TIDLIGERE UNDERSØKELSER.....	18
1.7 STRUKTUR	18
2. HAYEKS DOGMATISKE FORSVAR FOR FRIHET.....	20
2.1 ENHETEN I HAYEKS TOTALITARISMETEORI.....	20
2.2 DEMOKRATI OG LIBERALISME.....	22
2.3 HAYEKS EPISTEMOLOGI	24
2.4 DET FRIE SAMFUNN – RETTSSTAT OG NEGATIV FRIHET	25
2.5 DEN TOTALITÆRE ORGANISASJON.....	31
2.6 ER <i>VEIEN TIL TRELDDOM</i> UUNNGÅELIG? CALDWELLS TRE TOLKNINGER AV HAYEK.....	32
2.7 HOVEDARGUMENTET – DOGMATISK FRIHET	34
2.8 UTOPISK OG SKRITTVIS INGENIØRKUNST	42
3. POPPER - ÅPENHET SOM GRUNNLAG FOR FRIHET.....	44
3.1 ÅPENHET OG FRIHET	44
3.2 AUTORITARISME OG TOTALITARISME	45
3.3 IDEERS KRAFT.....	46
3.4 KRITISK RASJONALISME OG INSTITUSJONELL ÅPENHET.....	47
3.5 PLATON → HITLER	50
3.6 POPPERS ÅPNE ALTERNATIV.....	55
3.7 DET ÅPNE SOSIALDEMOKRATI.....	62
4. PROBLEMET MED HAYEK/POPPER-SYNTESSEN	64
4.1 OM Å VELGE PERSPEKTIV	64
4.2 CALVIN HAYES OG ”TEORETIKERNE BAK DET ÅPNE SAMFUNN”	64
4.3 EN ALTERNATIV TOLKNING: SPENNINGSFORHOLDET MELLOM FRIHET OG ÅPENHET	65
4.4 HAYEK OG POPPERS TOTALITARISMETEORI – IDEER SOM BØR FORKASTES	67
4.5 TO VEIER TIL TRELDDOM.....	72
5. TRE VAGHETER VED POPPERS POLITISKE METODOLOGI	77
5.1 ”METODE” OG ”AGENDA”	77
5.2 POLITISK PROTEKSJONISME.....	78
5.3 POSITIV FRIHET	80
5.4 NEGATIV UTILITARISME VERSUS NEGATIV FRIHET	83
5.5 SKRITTVIS INGENIØRKUNST – EMPIRISK ANVENDBARHET	87
5.6 POPPER SOM APOLOGET FOR MARX	88
5.7 DET ÅPNE SAMFUNNS ”LUKKETHET” OG POPPERS ”DOGMATISME”	90
6. EN NYLIBERAL TOTALITARISMEKRITIKK AV SOSIALDEMOKRATIET	92
6.1 EN SKISSE AV DEN NYLIBERALE KRITIKKEN.....	92
6.2 HAYEK PÅ VEIEN TIL TRELDDOM? – UKLARHETER VED HANS FRIHETSBEGREP.....	93
6.3 HAYEKS UTOPISE IKKE-INGENIØRKUNST	96
6.4 TO TYPER ÅPENHET – SHEARMURS KRITIKK AV POPPER	102
6.5 DEMOKRATIET SOM MORALSK GULLSTANDARD	104
7. ET SVAR TIL J. M. KEYNES OG ET FORSØK PÅ EN KONKLUSJON	106
LITTERATUR	111

SAMMENDRAG

Overskriften kan nok virke paradoksal, og på mange måter er den det. Det at noen form for ”åpenhet” skulle føre til ”treldom”, synes umiddelbart å stride med vår intuitive tolkning av slike begreper. I denne oppgaven brukes imidlertid ordene parallelt med to andre betegnelser, *skrittvis sosial ingeniørkunst* og *totalitarisme*, og jeg gjennomgår her to motstridende posisjoner når det gjelder sammenhengen mellom disse fenomener. Den ene, representert av F. A. Hayek, går ut på at enhver form for sosial ingeniørkunst vil sette i gang en årsakskjede som fører oss ut på ”veien til treldom”, og stadig nærmere totalitarismen. Den motsatte tese, fremmet av Karl Popper, er at den gradvise ingeniørkunst som kjennetegner hans ”åpne samfunn”, er et middel i kampen mot en totalitær utvikling. Derav den paradoksale tittel. Hovedinnvendingen mot skrittvis sosial ingeniørkunst gjelder de *implikasjoner* som, i hvert fall ifølge Popper, synes å følge fra denne metode, nemlig doktrinene om negativ utilitarisme og politisk proteksjonisme. Disse begrepene er så vage at de kan rettferdiggjøre det meste av politiske tiltak, og Poppers forslag til en grense for statens aktivitet forblir dermed en uspesifisert størrelse. Dette er hva jeg har kalt den *nyliberale totalitarismekritikken av sosialdemokratiet*, hvis største svakhet er at den er vanskelig å etterprøve empirisk.

FORORD

Da jeg for første gang ble presentert for ideen om at det bør settes en grense for politikk, og altså hva man i fellesskap bør løse i demokratiske beslutningsorganer, fant jeg tanken ganske kontraintuitiv. På samme måte vil nok noen av ideene som drøftes i teksten, for mange virke perifere og ekstreme. I så fall har jeg en personlig motivasjon for å skrive teksten, da jeg ikke lenger deler et slikt syn. Jeg vil hevde at F. A. Hayeks og Karl Poppers argumentasjon på dette område er kompleks, nyansert og – med en viss innlevelse og et åpent sinn – meget berikende. De fortjener helt opplagt en plass i den samtidige statsvitenskapelige debatt om politikkenes muligheter og begrensninger.

Hvis vi virkelig lever i en ”nyliberal epoke”, slik enkelte hevder, bør det heller ikke overraske at det også produseres statsvitenskapelige arbeider innenfor samme normative rammeverk. Siden det jeg har valgt å kalle den nyliberale totalitarsmekritikken av sosialdemokratiet tillegges betydelig potensial i denne teksten – riktignok med visse forbehold –, har jeg ingen problemer med å klassifisere mitt eget bidrag som *nyliberal*.

Oppgaven er imidlertid ikke ene og alene min egen fortjeneste. Jeg ønsker spesielt å takke veileder Dag Einar Thorsen for å være lett tilgjengelig og for å gjøre en jobb som går utover det veilederrollen formelt sett krever. Kontoret ditt har alltid vært åpent. En opplagt takk går til mine foreldre Per Terje og Laila Knutsen, blant annet for finansiell støtte under skriveprosessen, noe som tillot meg å bruke tiden godt. Jeg takker i tillegg prof. Raino Malnes for verdifulle kommentarer på designseminaret som kom til å prege oppgaven, samt Knut Midgaard og Øivind Bratberg for moralsk støtte under tøffe perioder med skrivesperre. Jeg vil også rette en takk til medstudent Jesper Jensen for å hjelpe meg opp om morgenen gjennom rigide kaffeavtaler og for nyttige grafiske tips. Likeledes vil jeg takke Johan Kr. Stenshorne for å kvalitetssikre språket. Sluttlig en takk til alle som tilbød hjelp som jeg av en eller annen grunn – antagelig min egen uerfarenhet som skribent – ikke benyttet meg av. Alle feil i oppgaven står selvfølgelig for egen regning.

KAPITTEL ÉN

Utfordringen fra J. M. Keynes

1.1 Drømmen om det totalitarismefrie samfunn

Lærdommen fra Karl Popper og F. A. Hayek tar som oftest form som advarsler heller enn råd. De færreste har brukt mer tid til spørsmålet om hvordan samfunnet *ikke* bør styres enn disse teoretikerne. I sitt klassiske verk *The Open Society and Its Enemies* (1945) viet Karl Popper mindre plass til å skissere sitt eget samfunnssystem (det åpne samfunn) enn han brukte til å kritisere de totalitære systembyggerne Platon, Hegel og Marx (dets fiender). Han formulerte endog sitt viktigste politiske prinsipp negativt: ”Innrett institusjonene i et samfunn slik at dårlige ledere kan gjøre minst mulig skade”! (Popper 2003a: 128). Politikk, for Popper, handlet om å luke ut dårlige løsninger, på samme måte som man i vitenskapen falsifiserer uholdbare teorier. Gjennom å prøve og feile bygger vi opp vår negative kunnskap: Vi lærer hva vi bør unngå.

På samme måte henvendte Hayek seg til ”sosialister i alle partier” i sin mest kjente bok *Veien til trelldom* fra 1944. Her advarte han mot det han mente var sin tids totalitære fare, økonomisk planlegging, som har den uuntenderte og uønskede konsekvens at den ødelegger friheten. Hayek trakk i denne sammenheng meget kontroversielle paralleller mellom nasjonalsosialismen i Tyskland og de sosialpolitiske visjoner i hjemlandet England. Veien til frihet, som sosialistene ønsket, ville ifølge ham føre ”rett ut i det tyranni de avskyr” (*ibid.*: 14). I likhet med Popper så han det som sin plikt å advare mot slike farer. Også Hayek lot det være med slike ”beskjedne” ambisjoner. Som han avsluttet *Veien til trelldom* med: ”Formålet med denne boken har ikke vært å trekke opp et detaljert program for et fremtidig ønskesamfunn” (Hayek 1949: 264).

Totalitarismen, den styreform der hvert aspekt av individets liv kontrolleres og reguleres av staten, var for Hayek og Popper den verst tenkelige styreform. Dette var deres felles negative målsetning: Det totalitære samfunn bør for all del unngås. Men

når det gjelder hva som kreves for å avverge en slik utvikling, var enigheten mellom dem mindre entydig. I denne masteravhandlingen vil ett slikt problemfelt belyses, nemlig muligheten for skrittvis sosial ingeniørkunst innenfor rammen av et ikke-totalitært, det vil si et fritt, samfunn.

1.2 Hvorfor Hayek og Popper?

Hayek og Popper drøftet klassiske problemstillinger innenfor politisk teori. Grensene for statens makt, hvilken styreform som ivaretar borgernes sikkerhet og frihet, og hvordan man skal unngå tyranniske styreformer, er noen eksempler på slike. Temaer som har å gjøre med statlig regulering av økonomien, er imidlertid relativt nye og åpenbart meget aktuelle. Hayek har for eksempel blitt trukket frem som en av nyliberalismens viktigste tenkere (Blomgren 1997; Thorsen og Lie 2007: 43-45; Feiring og Huseby 2008: 73-74). Popper, på sin side, har ifølge Labour-politiker og filosof Bryan Magee lagt et viktig teoretisk grunnlag for sosialdemokratiet (Magee 1973: 84; gjengitt i Shearmur 1995: 13). Denne avhandling føyer seg uansett inn i en allerede eksisterende forskningstradisjon (jf. pkt. 1.6 om tidligere undersøkelser), hvilket viser en interesse for temaet som det er verdt å bygge videre på.

Hayek og Popper er også aktuelle i en annen forstand. På den ene side kritiserte de totalitære ideer på et normativt grunnlag; på den annen side beskrev de forhold som kunne lede til denne styreform. Således var de ikke kun motstandere av det totalitære samfunn, men også totalitarismeteorikere à la Hannah Arendt og Juan Linz. Denne dimensjon i deres tenkning kan det være lett å glemme, og her gjøres innfallsvinkelen eksplisitt. En mulig forskjell er at Hayeks og Poppers totalitarismeteorier befinner seg innenfor et bredere normativt rammeverk. Likhetstrekkene i deres tenkning rundt totalitarismen kan oppsummeres ved at de begge har:

- Et normativt forsvar for frihet, totalitarismens motpol.
- En konsekvensetisk analyse av hvordan frihet kan bevares, det vil si hvordan vi kan unngå totalitarisme. Heller sannsynliggjøring av utfall enn direkte empirisk testing av teoriene.

- En opptatthet av hvilke normer, ideer og institusjoner som bidrar til å bevare et fritt samfunn; og omvendt: en normativ kritikk av de ideer som har et potensielt totalitært utfall.
- En grunnleggende tro på ideers – og dermed politisk teoris – kausale virkning på samfunnsutviklingen.

En vanlig innvending mot totalitarismebegrepet er at det er et såkalt *thick concept* (se Dancy 1995), det vil si et begrep med et normativt innhold: ”Sier man at noe er totalitært, så fordømmer man det”. Det har i denne sammenheng vært hevdet at begrepet kun blir brukt som ideologisk våpen mot regimer og ideologier man ikke liker (Etzler m.fl.: 1999: 63-64; Hagtvet 2001: 41).

Slik begrepet brukes i denne masteravhandling – som et styresett uten individuell (negativ) frihet (se Berlin 1969) – er det knyttet til klare egenskaper i virkeligheten, og er i utgangspunktet ikke normativt. Det er slik man stort sett innenfor statsvitenskap behandler totalitarismen. Ta for eksempel Juan Linz’ standardverk *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (2000), der han ved hjelp av deskriptive kriterier forsøker å skille mellom ikke-demokratiske regimer. Det er intet normativt i dette, selv om også Linz med all sannsynlighet er motstander av slike regimer. I Hayeks og Poppers teori kan begrepet synes å ha en ”tykkere” betydning. Deres teorier er forklarende, men også fordømmende. Det er imidlertid mulig, vil jeg hevde, å skille disse delene i deres tenkning klart fra hverandre, deres påstander om virkeligheten fra deres ideologi. I denne oppgaven vil vekten nettopp ligge på forklaringsdelen, selv om jeg også vil komme inn på det normative forsvaret for frihet i visse sammenhenger.

1.3 Problemstilling

I denne teksten vil jeg undersøke hvilken rolle begrepet skrittvis sosial ingeniørkunst spiller i Karl Poppers og F. A. Hayeks totalitarismeteori. Formålet er å få en bedre forståelse av en sentral problemstilling innenfor politisk teori, nemlig hvor grensene for politikk bør gå. For å si det med Hayek er det et spørsmål om hvor mye man kan gripe inn i markedets ”spontane orden” før man beveger seg ut på ”veien til trelldom”. Det handler altså om å sette en absolutt smertegrense for et fritt samfunn. J. M.

Keynes' store (og eneste) innvending mot Hayeks arbeid var nettopp at han ikke gav oss et tilstrekkelig grunnlag for å finne et slikt kriterium:

My dear Hayek... You admit here and there that it is a question of knowing where to draw the line. You agree that the line has to be drawn somewhere, and the logical extreme is not possible. But you give us no guidance whatever as to where to draw it. (Referert i Ebenstein og Ebenstein 2000: 823.)

Er det mulig å svare på Keynes' utfordring? Poppers egen løsning, distinksjonen mellom "piecemeal" (forsiktig, gradvis) og utopisk (revolusjonær, helhetlig) ingeniørkunst (Popper 2003a: 166-172) kan også, i likhet med Hayeks egne anbefalinger, tenkes å rammes av Keynes' kritikk. Gir Popper oss en god nok veiledning til å avgjøre hva som bare er "piecemeal" og ikke utopisk ingeniørkunst? Anthony O'Hear har stilt seg kritisk til dette:

As with so much else in this area, what for some would be an absolutely essential step to removing a manifest evil or to securing participation in the open society or the economy might for others be a piece of objectionable large-scale planning and interference with essential freedoms. While we might know (or think we know) where Popper or indeed Hayek might have stood on such issues, it is not so clear that their arguments alone secure their conclusion. (O'Hear 2006: 143ff.)

Et mål med denne oppgaven er å klargjøre Poppers og Hayeks argumentasjon på dette område, å redusere uenigheten dem imellom til de minste bestanddeler. Likhetene mellom dem bidrar til at forskjellene blir både tydeligere og mer interessante, fordi vi vil kunne isolere uenigheten og redusere annet "støy". Hayek og Popper er begge sterke kritikere av totalitarisme, elitisme og utopisme, og de forsvarer rettsstaten, kritisk refleksjon og fri meningsutveksling. Dette gjør det mulig å etablere en klar referanseramme, noen verdipremisser, som vil fungere som standard for deres argumenter om sosial ingeniørkunst. Hva er den mest konsistente, minst problemfylte holdning til sosial ingeniørkunst *gitt* disse normative mål? Eller for å si det på en enda mer konkret måte:

Vil skrittvis sosial ingeniørkunst *bidra* til en totalitær utvikling, slik F. A. Hayek hevder, eller er det slik Karl Popper argumenterer for: at en slik ingeniørkunst utgjør en viktig garanti *mot* totalitarisme? Dette er oppgavens problemstilling.

Sammenhengen mellom disse to begrepene – der graden av sosial ingeniørkunst er uavhengig variabel og faren for totalitarisme er avhengig – vil for Hayek være positiv og monoton: Jo større grad av politisk intervensjon, desto farligere blir det. For Popper vil derimot sammenhengen reduseres med en viss grad av ingeniørkunst. Når man går fra skrittvis til utopisk ingeniørkunst, vil imidlertid fortegnet endre seg, da sistnevnte fremgangsmåte også ifølge Popper vil kunne utarte til totalitarisme (Popper 2003a: 169). For å svare på problemstillingen vil det dermed være nødvendig å klargjøre hvor grensen mellom skrittvis og utopisk ingeniørkunst går (se kapittel 3).

Problemstillingen bygger i seg selv på et ganske originalt utgangspunkt, som jeg i kapittel 2 og 3 ønsker å begrunne heller enn å forutsette. Hayeks teori, slik den er fremsatt i *Veien til trelldom*, tar ikke først og fremst utgangspunkt i *skrittvis* sosial ingeniørkunst, men det Popper kalte utopisk ingeniørkunst. Jeg vil dermed måtte vise hvordan Hayeks teori også rammer mer forsiktige sosiale reformer. Skrittvis ingeniørkunst er av Popper beskrevet som en rasjonell tilnærming til politikk, der man ikke tar utgangspunkt i en positiv og helhetlig visjon for samfunnet, men isteden innfører gradvise endringer og eliminerer dårlige løsninger ettersom de skulle vise seg (likesom forskere forkaster uholdbare teorier). Endringene vil gå ut på å eliminere lidelse, ikke maksimere lykke (og representerer altså en form for negativ utilitarisme). Den skrittvis ingeniøren tar dessuten utgangspunkt i den enkelte situasjon istedenfor et fjernt ideal, og spør seg derfor: Hvordan kan jeg løse folks *problemer – her og nå?* (Popper 2003a: 166-167.)

Det kan argumenteres for at Hayeks teori også rammer denne form for ingeniørkunst, noe han flere steder hevdet uten selv å integrere dette i en helhetlig teori (Hayek 1960: 68; Hayek 2007 [1976]: 55; 2007 [1956]: 52; Hayek 1979: 150ff). Saken er at Hayek ikke var krystallklar på nøyaktig hva hans tese går ut på, og oppgaven med å sette det sammen til et koherent hele vil innebære noen sprang som Hayek forhåpentlig – men slett ikke sikkert – ville gått god for. Poppers teori kan på sin side oppfattes som et mulig svar til Hayek, idet han viser hva slags sosial ingeniørkunst som er forenlig med opprettholdelsen av et fritt samfunn. Også her vil det være nødvendig å gjøre en tolkning: Koblingen mellom skrittvis sosial ingeniørkunst og frihet har aldri blitt beskrevet like eksplisitt i Poppers egne verker som i denne oppgaven.

1.4 Systematisering av nøkkelbegreper

Innenfor politisk teori vil ikke behovet for operasjonalisering av begreper være like sterkt som innenfor andre fagområder, da man i mindre grad foretar empiriske undersøkelser. Dette er selvsagt ikke en fullmakt til å operere med vage begreper. Sier man ”frihet” eller ”demokrati”, bør man etter beste evne fortelle hva man mener med dette, da det tross alt finnes utallige syn på hva slike begreper ”egentlig” betyr. Man bør knytte begreper til mer bestemte kriterier, det vil si systematisere dem (Adcock og Collier 2001: 531). Dette er også et gjennomgangstema i Karl Poppers tenkning: Man må gi vitenskapelige, eller nominalistiske, definisjoner av det man diskuterer, for å unngå å skape uenigheter av en rent verbal karakter (Popper 2003b: 12).

I oppgavens problemstilling undersøkes forholdet mellom to begreper i Hayeks og Poppers tenkning: sosial ingeniørkunst og totalitarisme. I den grad en sammenligning av deres syn på disse fenomenene skal ha noe for seg, er det viktig at de har en ganske lik forståelse av hva begrepene innebærer, slik at de i det minste diskuterer de samme tingene.

Popper har selv gått langt i å overføre sine egne begreper til en ”hayekiansk” språkdrakt, i en fotnote til *The Open Society*. Her skriver han bl.a. at Hayeks ”planlegging” av rammevilkårene for individuell måloppnåelse ligner hans egne gradvise ingeniørkunst, og han setter også likhetstrekk mellom det han kaller utopisk ingeniørkunst og det Hayek kaller sentral planlegging (Popper 2003a: 318-319). At utopisk ingeniørkunst faller innunder det Hayek kaller sentral planlegging, er det nok liten tvil om; spørsmålet er om ikke Poppers gradvise ingeniørkunst også gjør det. Dette er mer åpent for debatt. Det har bl.a. blitt antydnet at de mange gjensidige referanser i Poppers og Hayeks verker i større grad er et uttrykk for deres vennskap enn faktisk enighet (Ebenstein 2001: 162; Shearmur 1996a: 29). Dette trenger uansett ikke å utgjøre et problem så lenge man er klar over det, og ikke ukritisk overfører den enes begreper til den andres.

Vernon (1974) har gjort et forsøk på å rydde opp i endel begreper som brukes av Hayek og Popper, og som på overflaten ser ut til å ha samme substans. Spesielt

gjelder dette Poppers begrep om ”det åpne samfunn”, som Vernon (1974: 275) setter opp mot Hayeks ”sivile samfunn”:

[T]he image of civil society overlaps with, but is by no means identical to, the image of the open society... Finally, we are obliged to pick our way among a host of dualisms – primitive/modern, totalitarian/liberal, incremental/utopia, market economy/planned economy, secular/sacred – which evidently cannot be aggregated together.

Det er nok mye rett i dette. ”Det åpne samfunn” er et Popper-begrep, og har ingen direkte ekvivalent hos Hayek. Dets motpol, ”det lukkede samfunn” må heller ikke forstås som ”det totalitære samfunn”. Et lukket samfunn vil ifølge Popper stå i fare for å bli totalitært, men det er i realiteten snakk om to ulike (om enn beslektede) fenomener. I de kommende kapitler vil jeg forsøke å vise at Poppers og Hayeks syn på totalitarismen (den dimensjon Vernon refererer til som totalitarian/liberal) både er deres viktigste negative målsetning og det begrepsmessig mest sammenfallende referansepunkt i deres tenkning.

1.5 Noen (ytterligere) metodiske betraktninger

Min problemstilling kan sies å befinne seg innenfor den statsvitenskapelige faggren kalt politisk teori. Siden det ofte er uklart hva som er en passende fremgangsmåte innenfor dette område, vil jeg hevde at en gjennomgang av metodiske prinsipper og utfordringer er spesielt på sin plass her. Som det har vært påpekt, er det ikke et spørsmål om hvorvidt man skal ha en metode eller ikke (for dette er ikke til å unngå), men om man gjør seg bevisst på, og formulerer eksplisitt, hva denne fremgangsmåte består i (Lepold og Stears 2008: 2).

For å kunne avgjøre hva som er en velegnet måte å løse et problem på, må man riktignok først vite hva problemet går ut på. Derfor er det kanskje naturlig å spørre hva som kjennetegner problemstillingene man arbeider med innenfor politisk teori. Også her er det en viss uklarhet (*ibid.*: 3). Noe som i hvert fall må med i en slik avgrensning, er normative spørsmål om politisk organisasjon. Hva er den beste styreformen? Kan ytringsfrihet forsvares moralsk? Hvilke politiske handlinger overfor det sivile samfunn kan rettferdiggjøres? Mens etikk handler om hvordan man som individ bør leve, handler politikk om hvordan vi i fellesskap bør organisere

samfunnet. I avsnittene nedenfor vil jeg diskutere noe som er langt mindre åpenbart: for det første forholdet mellom normativ politisk teori og empirisk samfunnsvitenskap; for det annet behovet for metaetisk bevissthet.

Det finnes ikke noe "bør" i min egen problemstilling, men dette ligger der implisitt. Å diskutere midlene og ta målene for gitt, slik det gjøres i denne tekst, er en form for *konsekvensetisk* analyse. Ta J. S. Mills *On Liberty* (1989 [1859]), en klassiker innenfor politisk teori. Hvis man ser på argumentasjonen, kommer Mill med en rekke empiriske påstander. Dette gjelder eksempelvis hans utilitaristiske forsvar for ytringsfriheten, som bygger på at denne vil føre oss nærmere sannheten ved at alle meninger kan diskuteres åpenlyst. Påstanden kan muligens etterprøves, men det Mill gjør er å sannsynliggjøre at han har rett, bl.a. ved å vise til noen historiske eksempler om undertrykte meninger som senere har fått stor verdi. Likeledes er det med Hayek og Popper: De peker på - sannsynliggjør - en rekke forhold som vil undergrave et fritt samfunn, blant annet ved hjelp av kunnskap om ideer, historie, politikk og økonomi.

Politisk teori trenger derfor ikke å være en diskusjon om målene (for eksempel hvilke samfunnsordninger som er rettferdige), men også hvilke forhold som støtter opp om disse mål (som opprettholder de rettferdige samfunnsordningene). Felles for en diskusjon om både midler og mål er dog at de leder til *politiske anbefalinger* (Miller 2008: 44). Denne praktiske veiledning er, slik jeg ser det, det viktigste formålet med politisk teori. Selv om man ikke antar at normative prinsipper empirisk befinner seg "der ute", vil de ikke være meningsfulle med mindre de til en viss grad bygger på det som *er*. De må være, for å si det med David Miller (2008), relevante for menneskelige forhold, og ikke "konstruert fra et romskip" uten kjennskap til konkrete fakta. For eksempel bygger John Rawls på en rekke økonomiske og psykologiske fakta i sin kjente rettferdighetsteori (*ibid.*: 32).

Finnes det like klare metodeprinsipper innenfor politisk teori som for eksempel en kvantitativ årsaksanalyse? Vel, på den ene side er det ikke noe i veien for at faktamateriale av alle slag inngår i normative resonnementer. I så fall vil egne metodeprinsipper gjelde for disse. Det er likevel slik at normative resonnementer som regel er av kvalitativ art, og det finnes her færre klare retningslinjer for når et argument kan sies å være velbegrunnet. Her er vi over i metaetikkens domene. Ifølge

etiske realister er en normativ påstand vellykket bare hvis den stemmer overens med tingenes faktiske tilstand (Korsgaard 1996: 19). Dette fører oss likevel ikke så langt på vei hvis vi ikke har noen klare standarder for hvordan etiske fakta kan avdekkes.

Ifølge McDermott (2008: 15-16) trenger man ikke bekymre seg for mye over metaetiske spørsmål for å bidra med noe meningsfullt innenfor politisk teori; det viktigste er at man klargjør de ”spillereglene” man følger før man begir seg ut på analysen. Dette innebærer blant annet å forutsette at etiske fakta eksisterer (*ibid.*). Vi forutsetter med andre ord at totalitarisme virkelig er en gal styreform som bør unngås, men vi trenger ikke å bevise dette. Alt vi behøver, er å holde oss innenfor spillets rammer, det vil si de verdipremisser *vi tar for gitt*.

På mange måter kan man langt på vei ”lure seg unna” slike grunnlagsproblemer ved å diskutere midler istedenfor mål, slik det gjøres her. Vi trenger ikke å bevise målene, bare at midlene er en naturlig implikasjon av disse. Det er dette Hayek langt på vei gjør når han argumenterer mot sosialismen: Han forsøker å vise hvorfor sosialister tar feil gitt deres egne premisser. Her er vi inne på et viktig prinsipp, som gjelder for alle utsagn, enten de er av normativ eller deskriptiv art: De må være *logiske*. Dersom en viss reformvirksomhet er nødvendig for å unngå totalitarisme (faktapremiss), og denne styreform virkelig bør unngås (verdipremiss), bør vi, som et logisk resultat av dette, følge Poppers råd om skrittvis sosial ingeniørkunst (konklusjon).

I denne oppgaven skal jeg belyse en klassisk problemstilling ved hjelp av to relativt moderne bidrag innenfor politisk teori. Lesning og formidling av såvel primær- som sekundærlitteratur vil her utgjøre en viktig del av arbeidet. Herved står vi overfor en vanskelig utfordring: Hvordan få frem Hayeks og Poppers budskap på en måte forfatterne selv kunne gått god for? Dette innebærer blant annet å klargjøre begreper (jf. pkt. 1.4) og i tillegg skaffe seg en viss forståelse av den historiske og politiske kontekst forfatterne virket under. Og ikke minst er *innlevelse* - det å oppriktig sette seg inn i hva tenkerne virkelig forsøker å få frem, istedenfor å tolke det ut fra ens eget normative og begrepsmessige rammeverk - et viktig ideal.

1.6 Tidligere undersøkelser

Å trekke paralleller mellom Hayek og Popper er ingen original idé (heldigvis!). I Hayek-litteraturen har dette lenge vært god skikk: I Gray (1984), O'Hear (2006) og Ebenstein (2001) finner vi egne kapitler om dette tema. Den mest systematiske undersøkelse hittil er likevel Calvin Hayes' helt ferske bok *Popper, Hayek and The Open Society* (2009). Poppers tidligere assistent og "hayekianer" Jeremy Shearmur har også skrevet omfattende om Hayeks og Poppers politiske tenkning, og kan trygt regnes som ekspert på emnet (se spesielt *The Political Thought of Karl Popper* (1996a) og *Hayek and After: Hayekian liberalism as a research programme* (1996b)).

Undertiden er det også blitt skrevet mye konkret om de to tenkerenes syn på sosial ingeniørkunst innenfor det frie samfunn. I noen av bidragene argumenteres det for at Popper her er den som representerer det mest konsistente syn; ifølge Kerstenetzky (2007: 52) representerer dennes skrittvisе ingeniørkunst "the highest degree of immunization against dogmatism in power". Ifølge Moldofsky (1985: 43) er det imidlertid Popper som tar feil, og hun hevder at et fritt samfunn uten et fritt marked er ren fantasi. På mange måter er det i ferd med å etablere seg en egen "Hayek- og Popper"-litteratur, og denne tekst vil være enda et (om enn beskjedent) bidrag i så måte.

1.7 Struktur

I kapittel 2, "Hayeks totalitarismeteori", vil jeg forsøke å gi en innføring i Hayeks tenkning, med vekt på hans meget radikale syn på virkningen av sosial ingeniørkunst. Med denne bakgrunn bør det ikke overraske at klassikeren *Veien til trelldom* blir gjenstand for en grundig og kritisk analyse. Noen vil nok hevde at Hayeks ideer utviklet seg siden dette verket (Shearmur 1996b: 66), men det viktigste ligger fast og videreutvikles også i hans tre andre hovedverker innenfor politisk teori: *The Constitution of Liberty*, *Law, Legislation and Liberty* og *The Fatal Conceit*. Siden det, i forbindelse med Hayeks totalitarismeteori, er naturlig å innføre endel distinksjoner som er viktige for oppgaven som helhet, vil kapitlet om Hayek være noe lengre enn det tilsvarende kapittel om Popper.

Kapittel 3 vil være en gjennomgang av Poppers totalitarismeteori fra kjempeverket *The Open Society and Its Enemies*. Hans skille mellom skrittvis og utopisk ingeniørkunst vil, sammen med hans distinksjon mellom det åpne og det lukkede samfunn, her være av spesiell interesse. Alt dette vil gjøres med henblikk på Hayek og de problemstillinger han reiser. Hvordan forsøker Popper å redde den politiske intervensjonisme som et normativt forsvarlig virkemiddel?

Også i forbindelse med Popper må man stille spørsmålet om han ikke gjennomgikk en intellektuell endring etter 1945. I forbindelse med en slik diskusjon er det viktig å ha et sentralt argumentasjonsteoretisk prinsipp in mente. Hvorvidt Popper endret sitt syn i etterkant, har ingen betydning for de tidligere argumentenes gyldighet. *The Open Society* står på egne ben. Likevel vil det være relevant å undersøke hans senere normative skrifter for å undersøke i hvilken grad argumentene utvikles, forbedres, revideres eller forkastes.

I neste og fjerde kapittel vil jeg se på mulighetene for, og problemene forbundet med, å lage en syntese av Hayeks og Poppers totalitarismeteori. Det finnes, som vi skal se, sentrale likheter, og disse vil danne en ramme for å vurdere den sentrale forskjellen – muligheten for sosial ingeniørkunst – i deres teorier. I femte og sjette kapittel vil politikkenes vilkår i et fritt samfunn drøftes utførlig, og i Poppers ånd opprettholder vi den negative målsetning om å unngå de verste utfallene. Mens kapittel 5 blir min ”hayekianske” kritikk av Popper, ser jeg i kapittel 6 på noen forbehold ved Hayeks teori, blant ut fra Poppers standard for vitenskap.

Konklusjonen i syvende og siste kapittel vil ikke entydig bestå i å kåre en ”vinner”, men å peke på problemer og muligheter ved to motstridende normative teorier. Det ville være både arrogant og urealistisk, gitt oppgavens format, å kunne gi Keynes et svar på ”where to draw the line”, men er vi heldige, kan vi gi en *viss* veiledning her.

KAPITTEL TO

Hayeks dogmatiske forsvar for frihet

2.1 Enheten i Hayeks totalitarismeteori

Å legge frem deler av Hayeks tenkning som en eksplisitt teori om totalitarismens fremvekst, har meg bekjent aldri vært gjort på en like direkte måte som det gjøres i dette kapittel. Teorien om "veien til trelldom" er selvsagt lagt frem av Hayek selv, men her tar jeg i bruk hele hans bibliografi for å undersøke hvordan de opprinnelige ideene utdypes og videreutvikles. Den sosialisme Hayek angrep i 1944, er dessuten intellektuelt død. For å undersøke hvorvidt kritikken også rammer mildere former for sosialisme, og deres *skrittvis* ingeniørkunst, må man blant lete etter spor andre steder enn i *Veien til trelldom* (heretter *VT*).

Det er ikke ukontroversielt å gjøre det på denne måten, og det har vært debattert i hvilken grad man kan spore en intellektuell forandring hos Hayek (Gamble 1996: 21). Shearmur (1996: 2-3) har reagert på forsøk på å fremstille Hayeks arbeider som et integrert hele, og ifølge ham var Hayek i *VT* en mindre utpreget liberalist enn da han skrev de senere verkene. Det er likevel min klare overbevisning at Hayek gjennom hele sin karriere holdt fast ved de fleste av ideene som ble fremmet i *VT*. I forordet til 1976-utgaven av boken uttalte han også at han etter tyve år fremdeles støttet samtlige av bokens konklusjoner (Hayek 2007 [1976]: 54). Det tekstlige grunnlaget i hans senere verker viser, etter mitt skjønn, at det er grunn til å tro ham på dette. Han rettet riktignok oppmerksomheten mot andre problemer i disse arbeidene, men reviderte aldri det jeg har valgt å kalle hans totalitarismeteori.

Langt på vei utfyller også de senere verkene ideene fra *VT*. Jeg kommer derfor ikke til å ta for meg bok for bok, men isteden konsentrere meg om noen nøkkelbegreper og -idéer, og bruke de kildene som på best mulig måte får frem disse. Først vil jeg gi en meget kort redegjørelse for den historiske utviklingen av Hayeks argument. Hayek-kjenner Bruce Caldwell (2007) må tilskrives mesteparten av æren for å ha sporet disse

røttene, og fremstillingen på dette punkt er ikke vesensforskjellig fra hans. Å knytte ideene sammen i en enhetlig teori er imidlertid et skritt Caldwell aldri har tatt.

2.1.1 Argumentets historiske utvikling – en kort bibliografi

Den tidligste klare artikulering Hayeks totalitarismeteori finner vi i det fire sider lange notatet *Nazi-Socialism* fra 1933. Dette er en slags ”Veien til trelldom på 1-2-3”, og mange av ideene som her presenteres, peker fremover mot det senere storverket (Caldwell 2007: 6). Notatet ble skrevet som en protest mot den oppfatning at nazismen var en kulminasjon av kapitalismen. Ifølge Hayek var nazismen tvert om et opprør mot individualisme og liberalisme. Nazistene gikk også langt i sin sentrale planlegging, og øket statens omfang på de fleste områder. Hayek konkluderte derfor meget provoserende med at nazismen var ”en sann sosialistisk bevegelse” (Hayek 2007 [1933]: 245). Argumentet fra *Nazi-Socialism* ble så i 1938 utdypet i en lengre artikkel publisert med tittelen *Freedom and the Economic System* (Caldwell 2007: 6), der han forsøkte å demonstrere hvordan en planøkonomi vil undergrave et fritt samfunn. Disse tankene ble systematisert og samlet i *Veien til trelldom* fra 1944.

Mens Hayeks tidligere arbeider er en advarsel om hvordan man *ikke* bør styre, ligner *The Constitution of Liberty* (1960) og trebindsverket *Law, Legislation and Liberty* (1973, 1976 og 1979) mer på et positivt program. Som nevnt er de senere arbeidene likevel viktige for å få den best mulige forståelsen av Hayeks totalitarismeteori. I *The Constitution of Liberty* (heretter *COL*) utviklet Hayek blant annet sine ideer om rettsstaten, for ham er det nærmeste man kommer et demarkasjonskriterium mellom det frie og det totalitære samfunn (Hayek 1960: 222). Av særlig interesse for oss drøftet han også i *COL* implikasjonene av sin teori for velferdsstaten, eller ”cold socialism” (Hayek 1960: kapittel 17).

Et annet viktig gjennomgangstema fra *VT*, ideen om at sentral planlegging krever en ”felles verdimåler”, bringes videre i trebindsverket *Law, Legislation, and Liberty* (*LLL*), der den populære verdimåleren ”sosial rettferdighet” gis en detaljert analyse. Referansene til Popper har også øket dramatisk i *LLL*, men de er utelukkende av det vennligsinnede slaget. Det kan her være verdt å minne om et viktig poeng i oppgaven, nemlig at enigheten mellom Hayek og Popper på enkelte punkter er sterkt overdrevet.

Faktisk har problemstillingen som utgangspunkt at de er motpoler når det gjelder synet på skrittvis sosial ingeniørkunst i et fritt samfunn.

2.2 Demokrati og liberalisme

Den viktigste distinksjonen i dette kapitlet er skillet mellom to grunnleggende forskjellige samfunnsformer, som er viktig for å forstå Hayeks tenkning. Det finnes mange måter å uttrykke denne distinksjonen på, men jeg vil stort sett holde fast på betegnelsene ”det frie” og ”det totalitære” samfunn. En annen sentral distinksjon eksisterer mellom et ”demokratisk” og et ”autoritært” styresett, og denne må holdes adskilt fra den første. I *The Constitution of Liberty* (1960: 103) forklarer Hayek hvorfor det er så viktig å skille mellom de to begrepssettene:

The difference between the two ideals stands out most clearly if we name their opposites: for democracy it is authoritarian government; for liberalism it is totalitarianism. Neither of the two systems necessarily excludes the opposite of the other: a democracy may well wield totalitarian powers, and it is conceivable that an authoritarian government may act on liberal principles... Liberalism is a doctrine about what the law ought to be, democracy a doctrine about the manner of determining what will be the law. (Hayek 1960: 103.)

Dette er ikke et spesielt originalt utgangspunkt i dag, og også innenfor statsvitenskap skiller man mellom disse distinksjonene (se Linz 2000 eller Østerud 2002: 108-110). Hvis man med et autoritært samfunn utelukkende mener et samfunn uten *fri konkurranse* om politiske posisjoner, som definert av Joseph Schumpeter (1947: 269) – ”that institutional arrangement for arriving at political decisions in which individuals acquire the power to decide by means of a competitive struggle for the people’s vote” –, kan det, i hvert fall i teorien, tenkes at man styrer i samsvar med liberale prinsipper (et mulig praktisk eksempel er Hong Kong). Og hvis man med demokrati bare mener et system *med* denne politiske konkurranse, er det heller ikke utenkelig at flertallet vil styre på en tyrannisk og sågar totalitær måte. Også Isaiah Berlin (1969: 176-177) har påpekt denne mulighet:

Just as a democracy may, in fact, deprive the individual citizen of a great many liberties which he might have in some other form of society, so it is perfectly conceivable that a liberal-minded despot would allow his subjects a large measure of personal freedom... Freedom in this [negative] sense is not, at any rate logically, connected with democracy or self-government.

Ved å legge en minimalistisk definisjon til grunn kan imidlertid ikke demokratiet være fullstendig totalitært. Dette fordi, for å følge Schumpeter (1947: 271):

[T]here is a relation between [democracy and freedom]. If, on principle at least, everyone is free to compete for political leadership by presenting himself to the electorate, this will in most cases though not in all mean a considerable amount of freedom of discussion *for all*. In particular it will normally mean a considerable amount of freedom of the press.

Det vil nok her være nyttig å skille mellom totalitarisme som *styreform*, og totalitære *trekk*, slik den kjente totalitarismeteoriker Hannah Arendt gjorde. Hun brukte selv McCarthyismens klappjakt på kommunister som et eksempel på totalitære trekk, uten samtidig å hevde at USA som sådant var totalitært (Arendt 1973: 356). Dette er til hjelp når man leser Hayek. Han karakteriserte ofte i sine senere verker den ene eller andre løsning for å være totalitær (altså totalitære trekk, som i ”totalitært demokrati”, se avsnitt 2.7.3), mens han i *VT* jo skildret veien mot det totale slaveri (altså totalitarisme som et bestemt endepunkt). For Hayek er det dog et hovedpoeng at selv begrensede totalitære trekk vil føre til et gradvis mer totalitært samfunn, en høyst original påstand. I de neste avsnittene kommer ”totalitære trekk” til å brukes om et hvert avvik fra liberale prinsipper (slik de beskrives i avsnitt 2.4) mens ”totalitarisme”, for ikke å tømmes for innhold, reserveres for den ekstreme styreformen (se avsnitt 2.5).

Et annet mulig problem er at det hos Hayek er uklart nøyaktig hvor langt man må fravike de liberale prinsippene for at et samfunn skal kunne kalles totalitært. For når er et samfunn totalitært, i motsetning til kun å ha totalitære trekk? Heller ikke i totalitarismelitteraturen forøvrig finnes det noe alment akseptert ”demarkasjonskriterium” for å skille et totalitært fra et fritt samfunn. Det vil åpenbart eksistere gråsoner her. Arendt (1973: 419) var spesielt streng, og mente det kun fantes to historiske eksempler på totalitære regimer: Sovjetunionen etter 1930 og Nazi-Tyskland etter 1938. Andre, som Juan Linz (2000: 7-10), har diskutert om ikke fascistiske Italia, og også Cuba under Castro bør klassifiseres som totalitære. Hensikten med de neste avsnittene er å gjøre liberalisme-totalitarisme-aksen tydelig nok for vårt formål, selv om vi aldri vil klare å avgrense begrepene våre på en helt presis måte.

2.3 Hayeks epistemologi

Hayeks epistemologi er viktig for å forstå hans totalitarismeteori og hans forsvar for frihet. Hayek tilhørte den såkalte *østerrikerskolen* innenfor samfunnsøkonomien, og mange av hans vitenskapsteoretiske antagelser kommer derfra. Østerrikerskolen er en viktig premissleverandør for den liberale høyresiden også i dag, og også hva man kan kalle ”nyliberal” tankegods.

Østerrikerne skilte klart mellom ”enkle” fenomener, slik som dem naturviterne studerer, og ”komplekse” fenomener som menneskelige samfunn. Deres viktigste bidrag er å vise hvordan komplekse ordener kan opprettholdes uten at de er bevisst designet – og som altså har oppstått *spontant* – som er en videreføring av Adam Smiths begrep om den usynlige hånd (Hayek 1992: 56). Samfunnsvitenskapens viktigste mål, ifølge Hayek, er å forklare de *uintenderte* konsekvenser av *bevisste* menneskelige valg (Caldwell 2004: 243).

Et eksempel på en spontan orden er hvordan en sti dannes. I utgangspunktet følger individene sine egne veier, men resultatet som etterhvert oppstår, er klare mønstre som ikke er designet av noen. I ettertid vil det være mulig å spore prinsippene bak en slik dannelse, hvordan de har blitt til som et uintendert resultat av menneskers handlinger, men det vil være umulig å predikere stiens nøyaktige form (ibid: 246). Hayek kalte slike forklaringer ”pattern predictions”, ifølge ham den eneste forklaringsmodellen samfunnsvitere kan bruke. Hans egen totalitarismeteori er følgelig av samme slag (se avsnitt 2.6). En samfunnsvitenskap bygget etter en naturvitenskapelig modell, der man avleder presise forutsigelser om samfunnet (et syn Hayek kalte ”scientisme”), vil ikke være mulig. Dette umuliggjør, blant annet, en vellykket sosial ingeniørkunst, da vår kunnskap om samfunnet er sterkt begrenset:

The one thing of which we must be painfully aware at the present time – a fact which no writer on these problems should fail to impress upon his readers – is how little we really know of the forces which we are trying to influence by deliberate management; so little indeed that it must remain an open question whether we would try if we knew more. (Hayek 1966 [1933]: 23, gjengitt i Caldwell 2006: 31.)

Kunnskapen er også *fragmentert* og *lokal*. Hvert individ har unik kunnskap som det ikke vil være mulig å samle på ett sted, noe som umuliggjør sentral planlegging. Mye av denne kunnskapen er i tillegg *ikke-artikulert*, noe som kan gjelde normer og vaner

man følger automatisk, men som har overlevd fordi de har vist seg å fremme menneskenes mål (Hayek 1960: 25-26).

Østerriker-økonomene blir i tillegg ofte kalt subjektivister, og ordet brukes da i følgende forstand: Mennesker handler på bakgrunn av sin egen oppfatning av virkeligheten, i samsvar med deres personlige preferanser og kunnskap (Caldwell 2006: 28-29). Dette gir, blant andre ting, opphav til verdien på en vare eller en tjeneste, kontra Karl Marx' og David Ricardos verditeori som forutsetter at produkter har en objektiv verdi uavhengig av hvordan de er verdsatt (Hayek 1992: 42-45).

Det er en nærliggende overgang fra Hayeks epistemologi til hans foretrukne politiske system, som blir tema for neste avsnitt. Frihet tillater individer å følge sine egne subjektive mål, utnytte sin begrensede men unike kunnskap, noe som bidrar til at en spontan orden vokser frem, som er kvalitativt bedre for et hvilket som helst individ enn det som ville ha blitt resultatet av en politisk styring.

2.4 Det frie samfunn – rettsstat og negativ frihet

I dette avsnittet vil jeg forklare hva som ifølge Hayek kjennetegner et fritt samfunn. Å få frem dette er viktig av to grunner. Det frie samfunn er, for det første, det totalitære samfunns motpol, og det er vanskelig å forstå hans syn på totalitarismen eller veien dit uten å vite hva han ønsker å bevare. For det annet ønsker jeg gjennom kapittel tre å få frem kontrasten til Poppers ”åpne” samfunn. Hayeks ideal har også mange ”åpne” elementer, men det mangler også noen sentrale kjennetegn, deriblant skrittvis ingeniørkunst.

I *VT* refererer Hayek til det frie – eller kommersielle – samfunn som ”den forlatte vei” (Hayek 1949: 21). Med dette sikter han til den klassiske liberalisme som gjorde seg rådende spesielt i Storbritannia og USA på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Ifølge Hayeks historieforståelse var denne periode preget av frihet og individualisme – ”at alt faktisk kunne prøves” (Hayek 1949: 27) – noe som ifølge ham er hjørnesteinen for menneskelig fremgang. Liberalismen førte derfor, hevdet han, til store velstandsøkninger for de fleste mennesker. Det var riktignok mangler, men man må forstå dette ut fra konteksten til dem som levde på denne tiden, ikke ut fra dagens

standard (*ibid.*: 31). Allerede i vurderingen av 1800-tallets kapitalisme får man en indikasjon på Hayeks uenighet med Popper om sosial ingeniørkunst. Popper talte i denne sammenheng om ”apologeter for kapitalismen”, en kapitalisme preget av utbytting og en generelt uverdigg behandling av de fattige (Popper 2003b: 132). Hans gode venn Hayek ville nok, selv om han aldri sa det rett ut, være et godt eksempel på en ”apologet” i så henseende.

Liberalisme, slik Hayek beskrev den i *VT* og *COL*, er den doktrine som sier at man skal utnytte de spontane kreftene i samfunnet så mye som mulig, og dermed bruke minimalt med tvang (Hayek 1949: 29; Hayek 1960: 11). Med tvang menes

...such control of the environment or circumstances of a person by another that, in order to avoid greater evil, he is forced to act not according to a coherent plan of his own but to serve the ends of another (Hayek 1960: 21)

Frihet er rett og slett fraværet av slik tvang (*ibid.*: 19). Borgerne er sikret et miljø – en privatsfære – der de kan forfølge sine egne mål (*ibid.*: 11-13). Hayek beskrev sitt eget frihetsbegrep som *negativt*: ”it describes the absence of a particular obstacle – coercion by other men. It becomes positive only through what we make of it” (Hayek 1960: 19). Hans frihetsbegrep har dermed mye til felles med Isaiah Berlins kjente definisjon av negativ frihet:

I am normally said to be free to the degree to which no man or body of men interferes with my activity. Political liberty in this sense is simply the area within which a man can act unobstructed by others... Coercion implies the deliberate interference of *other human beings*... (Berlin 1969: 169, egen uthevelse)

En respekt for menneskers negative frihet vil innebære at samfunnet som helhet ikke har noe kollektivt mål. Man legger isteden opp til at ulike individer kan forfølge sine egne mål, som ikke plasseres i et offentlig hierarki av verdier. Individuell måloppnåelse skjer riktignok innenfor noen felles retningslinjer fastlagt av staten. Hayek kalte disse generelle og formålsuavhengige reglene for lover, i motsetning til kommandoer:

Law in its ideal form might be described as a ”once-and-for-all” command that is directed to unknown people and that is abstracted from all particular circumstances of time and place... The ideal type of command determines uniquely the action to be

performed and leaves those to whom it is addressed no chance to use their own knowledge or follow their own predictions. (Hayek 1960: 150.)

En annen måte å uttrykke dette skillet på, er at frie samfunn er nomokratiske (lovstyrte) i motsetning til teleologiske (målstyrte) samfunn (Hayes 2009: 126). Man kan også si at det er tolerante samfunn, i følgende forstand: Hvilke mål som skal forfølges og hvordan, avgjøres av det enkelte individ.

Rettsstaten er for Hayek det viktigste kjennetegn på et fritt samfunn, noe som kan oppsummeres i slagordet ”ingen frihet uten lov” (Ebenstein 2001: 3). Hayeks definisjon på rettsstaten er i samsvar med den såkalte *Rechtsstaats*-tradisjonen, og går utover ”common sense”-betydningen der begrepet utelukkende knyttes til en stående lovbok. For *legalitet*, skjønt det er nødvendig, er ikke et tilstrekkelig kriterium for rettsstaten:

(If a law gave the government unlimited power to act as it pleased, all its actions would be legal, but it would certainly not be under the rule of law. The rule of law, therefore, is also more than constitutionalism: it requires that all laws confirm to *certain principles*. (Hayek 1960: 205, egen uthevelse.)

Hva er et *prinsipp*, og hvilke prinsipper må være oppfylt for at man skal kunne kalle noe en rettsstat? Rettsstatens prinsipper må ”(l)ike all moral principles... be accepted as a value in itself... that must be respected without asking whether the consequences in the particular instance will be beneficial.” (Hayek 1960: 68). Abstrakte politiske prinsipper, også kalt ideologi, er ment å sikre gode konsekvenser, eller unngå dårlige konsekvenser, på lengre sikt (Hayek 1960: 68; Hayek 1973: 37).

Prinsippene Hayek sikter til, er tilsynelatende helt ”prosedurale”, det vil si at de bare vekt på at en bestemt prosedyre skal følges: ”Our concern here cannot be... the particular content but only certain general attributes which these rules ought to possess in a free society.” Det som teller i en politisk prosess, er altså ikke lovgivningens innhold, men dens form: Lovene skal ikke ha tilbakevirkende kraft, de skal være abstrakte – det skal ikke være mulig å forutsi hvordan bestemte individer blir rammet av loven –, og de skal være åpent kjent (Hayek 1960: 207-209). Dette er ”lov” eller *leges*, i motsetning til *privi-leges* (Hayek 1960: 154).

Det radikale ved Hayeks rettsstatsbegrep kommer frem når man ser på hans begrep om ”abstrakthet”, eller ”likhet for loven”, slik det vanligvis kalles. Det kan nemlig virke som om Hayek her går utover den rent formelle klangen i loven, og i noen grad legger vekt på *intensjonene* bak den: ”When... only those inside the group favor the distinction, it is clearly privilege; while if only those outside favor it, it is discrimination. What is privilege to some is, of course, always discrimination to the rest” (*ibid*). Dette er Hayeks forståelse av hva en ”abstrakt” lov innebærer; alle partikulære omstendigheter er fjernet, og man skal ikke kunne vite hvordan loven vil ramme bestemte grupper eller individer i samfunnet, eller i det minste: loven kan ikke være motivert av dette (mer om dette i avsnitt 2.4.2 om begrunnelsen for frihet).

Noen negativt avgrensede frihetsprinsipper forutsettes faktisk i Hayeks begrep om en *sfære*, herunder:

- *Privat eiendomsrett*: ”The recognition of property is clearly the first step in the delimitation of the private sphere which protects us against coercion” (Hayek 1960: 140).
- *Retten til å inngå frie avtaler*: ”The whole network of rights created by contracts is as important a part of our own protected sphere, as much the basis of our plans, as any property of our own.” (*ibid.*)
- *Konkurransen* er et tredje prinsipp: Staten skal ha monopol på vold, men ingenting annet (Hayek 1960: 222ff). Dette følger direkte av prinsippet om likhet for loven, som også skal gjelde dem som lager lovene.
- Et fjerde prinsipp er *moralsk nøytralitet*: ”(T)he morality of action within the private sphere is not a proper object for coercive control by the state.” (*ibid.*: 145).

Reglene i et fritt samfunn er i tillegg universelle og almengyldige, eller som Hayek uttrykte det i sin kritikk av den mer pragmatiske konservatismen: ”general principles which are always the same” (Hayek 1960: 411). Det er dertil fremgangsmåten/prosedyren – at alt skjer i samsvar med disse prinsippene – og ikke et bestemt, for eksempel fordelingsmessig resultat, som teller: ”(I)t is the way in which competition is carried out, not its result, that counts” (Hayek 1976: 38). Dette er således det omvendte av Arbeiderpartiets etterkrigsslagord, om at ”det er resultatene som teller”. Hayek hevdet derimot at målet aldri helliger midlet, noe han

oppsummerte i det latinske ordtak *fiat justitia, pereat mundus* ("rettferdighet skje fyldest selv om jorden går under") (Hayek 1976: 17).

2.4.1 Frihet og trygghet

Frihet for Hayek er ikke noen trylleformel som vil føre med seg noe positivt i hvert enkelt tilfelle – tvert imot kan den gjøre oss dypt ulykkelige der og da. Frihet i et kommersielt samfunn er faktisk forbundet med en viss risiko: "It is true that to be free may mean freedom to starve, to make costly mistakes, or to run mortal risks" (Hayek 1960: 18). Dette spenningsforhold mellom *trygghet* og *frihet* – som er et sentralt element i Hayeks totalitarismeteorologi (se avsnitt 2.7.4) – er glimrende illustrert i følgende dialog fra Aldous Huxleys *Brave New World*:

"In fact," said Mustapha Mond, "you're claiming the right to be unhappy". "All right then," said the Savage defiantly, "I'm claiming the right to be unhappy." "Not to mention the right to grow old and ugly and impotent; the right to have syphilis and cancer; the right to have too little to eat; the right to be lousy; the right to live in constant apprehension of what may happen tomorrow; the right to catch typhoid; the right to be tortured by unspeakable pains of every kind."... "I claim them all", said the Savage at last (Huxley 1956: 288).

Denne forståelse av frihet, et begrep som mange knytter utelukkende gode ting til, kan være vanskelig for enkelte å akseptere. I gjennomgangen av Popper (avsnitt 3.6.4) vil vi også se at han, i klar kontrast til Hayek, hadde sansen for det Berlin (1969: 178) kalte *positiv* frihet:

The 'positive' sense of the word 'liberty' derives from the wish on the part of the individual to be his own master. I wish my life and decisions to depend on myself, not on external forces *of any kind* (egen uthevelse).

2.4.2 Hvordan Berlins positiv/negativ-dikotomi bør tolkes

La meg følge opp den kanskje for noen paradoksale påstand at man kan ha "frihet" uten "trygghet" med en diskusjon av den grunnleggende forskjellen på "negativ" og "positiv" frihet. Berlins distinksjon er nemlig et verdifullt analyseverktøy for å få frem forskjellen i Hayeks og Poppers tenkning og deres syn på sosial ingeniørkunst. Ingen av tenkerne brukte disse *betegnelsene* aktivt, men de forholdt seg til *begrepene*. Sagt på en annen måte: De tok stilling til de ideene som, etter de ble systematisert av Berlin, kom til å bli kjent som positiv og negativ frihet.

Siden man, som nevnt i metodedelen, ikke skal oppkonstruere språklige forskjeller, bør man ikke legge for mye vekt på Berlins ”frihet *til*” og ”frihet *fra*”, da man kan definere de fleste friheter på denne måten (”frihet til å bli latt i fred”, ”frihet fra sult”). Man bør isteden se på hvilke handlinger som (muligens) påkreves av andre:

- Negativ frihet – man aksepterer andres negative frihet ved å holde seg i ro.
- Positiv frihet – det krever muligens handling for å respektere andres positiv frihet.

Berlins begrep om negativ frihet – den klassiske liberalismens frihetsbegrep – er empirisk så perfekt som det kan være. Det sier ingenting om individets indre tilstand eller autonomi, dets subjektive følelse over å ”være herre over sitt eget liv”, kun hvorvidt det er fysisk tvunget eller ikke. For å gjenta et gjengangertema i Hayeks tenkning: Frihet er ikke synonymt med gode ting; for noen kan dem faktisk være direkte skadelig, i hvert fall på kort sikt. Han forsvarer likevel denne form for frihet normativt, men det vil samtidig være empirisk mulig å observere hvorvidt noen er frie uavhengig av hvordan de har det personlig.

Det negative frihetsbegrepet er derfor hva man kan kalle et systematisk begrep (jf. Adcock og Collier 2001). Man kan også si at det er et forsøk på å gjøre et ”thick concept” (for å si det med Dancy) til et rent deskriptivt begrep. Det vil for eksempel da være logisk gyldig å si at ”frihet er en dårlig ting”, da man har fjernet det normative innholdet i begrepet. ”Frihet”, slik forstått, er altså en annen type begrep enn eksempelvis ”rettferdighet”, som per definisjon er noe godt (og altså et ”thick concept”). Man kan deretter velge å forsvare frihet eller angripe den, men ingen skal være i tvil om hva man legger i begrepet. Man unngår dermed samtidig en rekke diskusjoner om hva frihet ”egentlig” betyr.

2.4.3 *Så hvorfor frihet?*

Siden dette kapitlet først og fremst handler om hvordan frihet ifølge Hayek kan bevares i praksis, og ikke hvordan den kan forsvares etisk, nøyer jeg meg med å drøfte dette siste i korthet. Betragtningene knyttet til 1800-tallets ”glanstid”, kan tyde på at det ligger et konsekvensetisk begrunnelse bak Hayeks forsvar av frihet (se for

eksempel Butler (2004: 39) eller Malnes og Midgaard (2003: 250), som legger til grunn en konsekvensialistisk tolkning av Hayek). Samtidig var han, i sitt forsvar av rettsstaten, opptatt av hvordan individer kunne forfølge sine private målsetninger, hvilket ifølge Hayek utelukker en felles verdistandard for samfunnet som helhet, á la utilitarismens utilitetsprinsipp om å maksimere aggregatet av lykke blant individer (se for eksempel Mill 1998 [1871]: 55-59). Dette vil dessuten ikke være mulig, på grunn av vår manglende evne til å samle kunnskap sentralt. Isteden fremmer han i *LLL* forslag til følgende moralske maksime og politiske handlingsregel, som han hevder unngår det samme problemet:

A policy making use of the spontaneously ordering forces therefore cannot aim at a known maximum of particular results, but must aim at increasing, for any person picked out at random, the prospects that the overall effect of all changes required by that order will be to increase his chances of attaining his ends (Hayek 1976: 114).

Spesielt Gray (1984) har i denne sammenheng gjort mye ut av det han kaller Hayeks kantianske arv, og forsøker å vise hvordan Hayeks forsvar for frihet er en reformulering av det kategoriske imperativ om kun å handle etter den maksime man samtidig kan gjøre til en almen lov. Hvilket, ifølge Gray (1984: 64) utelukker enhver partsinteresse (særinteresse), krever upartisk behandling av alle mennesker, samt nøytralitet i saker som angår hvordan innbyggerne skal leve sine liv (så lenge de ikke fysisk hindrer andre den samme mulighet). Med andre ord: Det kategoriske imperativ impliserer klassisk liberalisme og dens vektlegging av negativ frihet. Ifølge Gray (1984: 60) er det dette – *rettferdighet*, og ikke de medfølgende fordelene – som var Hayeks ultimate begrunnelse for frihet. Det er derimot ingen motsetning mellom ”rettferdighet” og ”gode konsekvenser”: Rettferdighet krever som nevnt at man maksimerer den enkeltes sjanse til å oppnå egne mål, slik de er definert av aktøren selv (*ibid.*).

2.5 Den totalitære organisasjon

I et totalitært samfunn er ikke lenger makten spredt, men samlet på ett sted. Staten har ikke lenger bare monopol på vold, men på alt. Forskjellen mellom en sentralisert og en desentralisert maktstruktur er det viktigste skille mellom et fritt og et totalitært samfunn. Det er egentlig ikke snakk om noe samfunn i Hayeks betydning av ordet. Mens det frie samfunn er nomokratisk, individualistisk, og preget av en spontan

orden, er dets motpol teleologisk, kollektivistisk, og ordnet som én altomfattende organisasjon. I *VT* refereres denne styreform derfor til som det militære samfunn (Hayek 1949: 149). Den første som brukte totalitarismebegrepet, fascistfilosofen Giovanni Gentile, har kanskje tegnet det mest illustrerende bilde av sammensmeltingen mellom *organisasjonen* staten på den ene side, og de spontane *samfunn* på den andre: "One cannot be a Fascist in politics and not a fascist... in school, not a Fascist in one's family, not a Fascist in one's workplace" (Gentile 2002: 57).

Denne opphevelse av privatlivet og individuell negativ frihet er det viktigste kjennetegnet på en totalitær organisasjon. Samfunnstypen er imidlertid forenlig med positive friheter av ulike slag, og den gode nyheten er kanskje at usikkerheten som henger sammen med personlig ansvar, kan ha forsvunnet, for eksempel ved at man blir tildelt en lik "rasjon" som alle andre (Hayek 1949: 149).

Totalitære samfunn er ofte også kjennetegnet av personlig og vilkårlig styre. Rammen for handlefrihet er ikke lenger generelle og upartiske lover, men konkrete kommandoer som forteller bestemte individer hvordan de skal handle. Individuell, eller desentralisert planlegging, har blitt erstattet av *sentral* planlegging, det vil si:

En sentraldirigering av all økonomisk aktivitet i overensstemmelse med én enkelt plan som bestemmer hvorledes samfunnets ressurser skal "bevisst dirigeres" for å tjene bestemte mål på en bestemt måte. (Hayek 1949: 48.)

2.6 Er Veien til Trelldom unngåelig? Caldwell's tre tolkninger av Hayek

I hvilken grad kan innholdet i *VT* settes frem som en teori om totalitarismens fremvekst? Det kan her være grunn til å se på Bruce Caldwell's tre mulige tolkninger av boken. Den første går ut på at enhver statlig ingeniørkunst, også av det skrittvisе slaget, ifølge Hayek vil sette i gang en årsaksprosess som, før eller senere, med nødvendighet leder oss over i et totalitært samfunn. Dette er den såkalte unngåelighetstesen, eller "slippery slope"-tesen. Dette er en tolkning Hayek selv hårdnakket benektet i ettertid (Caldwell 2007: 28). Hayek har imidlertid gjort seg vanskelig å forstå på dette punkt grunnet sin tidvisе "røffe" ordbruk. For eksempel har han kalt totalitarismen det "ultimate" og "nødvendige" endepunkt for en stadig

utvidelse av statsmakten (Hayek 2007 [1933]: 248), og den ”uforutsette, men uunngåelige” konsekvens av sentral planlegging (Hayek 2007 [1976]: 50). Likeledes hevdet han i det originale forordet at det ikke finnes ”noe objektivt erkjent faktum som gjør den uunngåelig” (Hayek 1949: 15), før han et par linjer nedenfor refererte til utviklingens ”uimotståelige kraft” (*ibid.*). Ordbruken er forvirrende.

Den andre tolkningen er at Hayeks bok er en advarsel om hvordan det *kan* gå hvis man ikke endrer de politiske trender. Prosessen kan stoppes etter at den først er satt i gang; det er en mulig *vei* – og ikke en *sklie* – til trelldom. Skillet mellom tolkning 1 og 2 er imidlertid ikke så klart som det ser ut til. Ved første øyekast kan det se ut som en forskjell mellom et deterministisk og et voluntaristisk syn på verden, men dette kan ikke være tilfellet: Hayek var determinist i betydningen av at alt som skjer har en årsak, noe som kommer frem ved hans behandling av det personlige ansvar (se Hayek 1960: 73 og 439). En mer naturlig måte å se det på, er at mens uunngåelighetstesen er historisistisk og peker på en grunnleggende historisk lov som driver utviklingen, aksepterer vi ved å legge den andre tolkningen til grunn at vi ikke kan ha fullstendig oversikt over alle mulige faktorer som produserer et utfall. Vi anser det likevel som sannsynlig at en bestemt måte å styre på vil være destruktiv i lengden. Sosial ingeniørkunst er potensielt farlig, men det finnes likevel håp og utfluktsmuligheter. Vi er ikke passive skuespillere på historiens scene.

Tolkning 2 er i så måte mindre bastant, og lar det i større grad være et åpent spørsmål om når utviklingen har gått for langt. Dette standpunktet er enklere å forsvare, men det er også vanskelig å falsifisere, hvilket er problematisk (mer om dette i avsnitt 6.3.1). For å gjøre det tilstrekkelig interessant må man i hvert fall si noe om sannsynlighet (det må være et ganske sannsynlig utfall), og man må forsøke å angi et punkt der det faktisk er for sent å snu, all tid den kausale virkningen må inntreffe et sted.

Den tredje tolkningen er at *VT* ikke er en teori i den vanlige betydningen av ordet, men snarere en logisk tese. Sosialisme fører ikke til totalitarisme; den *impliserer* totalitarisme og er totalitær per definisjon. I så fall blir det et spørsmål om ren begrepsanalyse og ikke en sannsynliggjøring av mulige utfall. Ifølge Caldwell selv (2007: 31), og også C. Hayes (2009: 82), er dette en nærliggende måte å lese Hayek

på. Man bør simpelthen spørre hvorvidt sosialisme noensinne har kommet i stand uten å bruke de midler de selv forakter (Caldwell 2007: 31).

Denne tolkningen gjør definitivt Hayeks argument mer overbevisende (om enn mindre interessant): Man vil for eksempel ikke kunne tilbakebevise Hayeks påstand ved å vise til at vestlige velferdsstater har bevart vesentlige friheter, da velferdsstat ikke er det samme som sosialisme (Caldwell 2007: 30-31). Det eksisterer åpenbart også endel ”logiske elementer” i Hayeks teori, som sammenhengen mellom ”økonomisk” og ”personlig” frihet (se avsnitt 2.7.2), men tolkningen i sin helhet er allikevel problematisk fordi den overser en viktig del av Hayeks prosjekt: å vise hvordan moderne politiske trender vil kunne utarte til noe verre. Den vektlegger heller ikke i tilstrekkelig grad det faktum at Hayek ved flere anledninger etter *VT* angrep sosialdemokratiets skrittvis ingeniørkunst for å representere de samme farer som sosialismen, om enn i en mer indirekte form (jf. 2.7 nedenfor). Dette gir en støtte til tolkning 2 – *VT* som en advarsel om hvordan det sannsynligvis vil gå hvis vi ikke endrer kurs – og det er den som legges til grunn i den følgende redegjørelse.

2.7 Hovedargumentet – dogmatisk frihet

Frihet må, ifølge Hayek, gis et *dogmatisk* forsvar (Hayek 1973: 61; Hayek 1960: 68). Med dette mener han at den aldri må fravikes for å oppnå bestemte mål på kort sikt. Hans tese i *VT* om totalitarismens fremvekst er at fravik fra prinsippene for et fritt samfunn uintendert vil skape aksept for nye politiske prinsipper som er uforenlig med frihet (Hayek 1973: 58). Hvilke prinsipper som er uforenlige med frihet er et logisk spørsmål (jf. diskusjonen ovenfor); det teoretiske elementet her ligger i hvordan prinsippene for frihet ubevisst vil undergraves:

Instead of having achieved greater mastery over our fate we find ourselves in fact more frequently committed to a path which we have not deliberately chosen, and faced with 'inevitable necessities' of further action which, though never intended, are the result of what we have done (*ibid.*: 59).

Prinsippene for et fritt samfunn er som nevnt absolutte og generelle. Betraktes de på en annen måte, vil de forsvinne på sikt. Hayek angriper i denne sammenheng den *praktiske* tilnærming til politikk, som går ut på at ”we can lay down no hard and fast

rules, but must treat every case in detail upon its merits” (Jevons, referert i Hayek 1973: 59). Pragmatikeren, eller *sosialingeniøren*, tenker på følgende måte:

[B]y proceeding experimentally and therefore 'scientifically' they will succeed in fitting together in *piecemeal* fashion a desirable order by choosing for each particular desired result what science shows them to be the most appropriate means of achieving it (Hayek 1973: 58, egen uthevelse).

Tesen i *VT* går dermed ut på at fraviket fra hva vi kan kalle en ideologisk, eller med Hayeks eget ord ”dogmatisk” tilnærming til politikk – som går ut på at bestemte prinsipper behandles som ufravikelige, eller ”hellige” – vil kunne gjøre at vi undergraver friheten fullstendig:

What I meant to argue in *The Road to Serfdom* was certainly not that whenever we depart, however slightly, from what I regard as the principles of a free society, we shall ineluctably be driven to go the whole way to a totalitarian system. It was rather what in more homely language is expressed when we say: 'If you do not mend your principles you will go to the devil' (Hayek 1973: 58).

La meg presisere at dette er forenlig med tolkning 2 ovenfor. Skrittvis avvik fra liberale prinsipper er ikke en ”slippery slope” der man på bakgrunn av ett eller to inngrep vil kunne forutse et totalitært utfall (se Poppers angrep på historisismen i avsnitt 3.5.3). Men det vil være et punkt der det er *vanskelig* (om ikke umulig) å snu, et punkt der man så å si har ”solgt sjelen sin” og ikke lenger betrakter frihetens prinsipper som absolutte, noe som med stor sannsynlighet *kan* bidra til en ytterligere svekkelse av de samme prinsippene.

I avsnitt 2.7.2-2.7.5 vil jeg se nærmere på hvordan frihetens prinsipper, ifølge Hayek, kan fravikes. For å få et klartest mulig blikk på de mekanismer Hayek hevder gjør seg gjeldende, tar jeg med mange av Haykes argumenter mot sentral planlegging, den mest ekstreme fare mot frihet, før jeg i avsnitt 2.8 drøfter hvorvidt og eventuelt hvordan denne kritikken også kan overføres til skrittvis sosial ingeniørkunst.

2.7.1 Likhetene mellom nazistisk og kommunistisk ideologi

The inherent logic of collectivism makes it impossible to confine it to a limited sphere. – F. A. Hayek (2007 [1933]: 247).

Som andre totalitarismeteorikere beskrev Hayek noen grunnleggende likheter mellom Sovjetunionen og Tyskland, men i motsetning til for eksempel Arendt, som hevdet at kommunismen eller nazismen ikke var mer totalitær enn andre ideologier (Arendt 1973: 470), gikk Hayek til angrep på alle former for kollektivistiske *ideer*, og deres ”iboende logikk”. Ideers innflytelse er her en nøkkel for å forstå Hayeks teori: De intellektuelle er ikke bare passive tilskuere, men har en spesielt avgjørende rolle når det gjelder å forme historien (Hayek 1960: 112). Ved å endre måten folk tenker på, vil man kunne endre deres handlingsmønstre.

De som fremmer bestemte ideer, tar imidlertid ofte feil av resultatene ved å sette dem ut i livet. Handlingene er bevisste; følgene av dem er det ikke. Totalitarismen er derfor ikke nødvendigvis villet, men kan komme i stand fordi konsekvensene av å iverksette bestemte politiske idealer er uforutsette (Gamble 1996: 79). Det er resultatene ved å forfølge en bestemt politikk, heller en reformatorens gode intensjoner, som opptok Hayek.

Ifølge Hayek er den fundamentale likhet mellom nazister og sosialister deres kollektivistiske tilnærming til politikk. Kollektivism er i grunnen ikke noe annet enn en metode (Hayek 1949: 47). Den forutsetter et felles mål, og dirigerer ressursene i samfunnet mot dette mål ved hjelp av sentral planlegging. Problemet med *frihet* sett fra sosialingeniørens ståsted, forklarer Hayek, er at resultatet vil være et resultat av spontane prosesser og følgelig uforutsigbart. Man vet ikke hvilke mål mennesker vil forfølge eller hvordan, og dersom Planen ble innført som et uintendert resultat av dette, ville det være helt tilfeldig. Siden planlegging krever at man med sikkerhet realiserer et bestemt resultat, kan man ikke lenger behandle mennesker upartisk, da Planens virkning på alle befolkningsgrupper er bestemt på forhånd. Staten kan i et slikt tilfelle beskrives som en moralsk institusjon med en *felles verdimåler* som ekskluderer motstridende måter å leve på. Begrepet ligger innebygd i all sosial ingeniørkunst, og er en meget sentral idé Hayeks totalitarismeteori.

Individets grunnleggende unikhhet – mangfoldet av verdier, interesser og adferd blant menneskene – er en forutsetning man må godta for å få noe ut av Hayeks teori. Hadde det vært mulig å inkorporere alle individers planer i én felles målsetning, ville det heller ikke vært noe behov for å implementere en felles verdimåler med tvang. Sammenfall mellom individuelle mål vil selvsagt forekomme og kan realiseres gjennom frivillige overensstemmelser, men om dette bruker Hayek et annet begrep, nemlig sosiale mål (Hayek 1949: 77). Jo større statens virksomhet er, desto mindre sannsynlig er det imidlertid for at det eksisterer et sammenfall mellom individuelle mål, og desto mer påtrengende blir det å etablere en kollektivistisk verdensanskuelse.

2.7.2 *Sammenhengen mellom økonomisk og personlig frihet*

Mr. de Lamartine once wrote to me thusly: "Your doctrine is only the half of my program. You have stopped at liberty; I go on to fraternity." I answered him: "The second half of your program will destroy the first." – Frédéric Bastiat (2007 [1850]: 37)

Sosial ingeniørkunst undergraver friheten. Dette er essensen i Hayeks totalitarismeteori. For å forstå hvorfor, er det viktig å forstå hans syn på den nære sammenhengen mellom personlig og økonomisk frihet (frihet brukes også her i *negativ* forstand, som fravær av fysisk initiering av tvang). Dette er et originalt standpunkt som gir Hayeks teori et egenartet preg. Med personlig frihet menes politiske og sivile friheter (ytrings- og meningsfrihet, organisasjonsfrihet o.a.) samt andre friheter av "ikke-økonomisk" karakter (valg av ektefelle, hvilke hobbyer man kan bedrive osv.). Med økonomisk frihet menes frihet til å disponere sin egen inntekt og eiendom som man ønsker, samt fravær av andre former for markedsreguleringer.

Det er rimelig å hevde at den første formen for frihet er mindre kontroversiell enn den økonomiske, og at det ikke er noen nødvendig sammenheng mellom hvor man plasserer seg på de to aksene. Derfor er det et hensiktsmessig skille å operere med, særlig innenfor statsvitenskap: Den siste type frihet er for eksempel det vi refererer til som høyre-venstre-aksen i politikken, mens den første type frihet stort sett tas for gitt og er å betrakte som en "før-industriell" dimensjon (Østerud 2002: 170).

De som tar til orde for ulike former for sosial ingeniørkunst, ønsker sjelden å begrense friheter av ikke-økonomisk karakter. Undergravingen av personlig frihet vil likevel

skje, ifølge Hayek, som et uintendert resultat av inngrep i det spontane marked, dette simpelthen fordi:

[D]en som har kontroll med de midler som står til disposisjon må også bestemme hvilke mål som skal søkes nådd, hvilke verdier som skal settes høyere enn andre, kort sagt, alt menneskene skal tro og streve for. (Hayek 1949: 111.)

Hayek forsøker derfor å bryte ned skillet mellom økonomiske og ikke-økonomiske målsetninger, som ifølge ham er illusorisk. Økonomiske ”mål” er i realiteten ”faktorer” for å oppnå andre mål, og ved å gripe inn i menneskers økonomi, begrenser man også deres mulighet til å følge sine egne planer (*ibid.*: 108).

I denne sammenheng angriper Hayek også det såkalte positive frihetsbegrep, og reguleringen av økonomien kommer nettopp gjerne i stand for å øke folks positive frihet. Distinksjonen mellom positiv og negativ frihet har i sin tur mange likheter med skillet mellom såkalt reell og formell likhet, og for klassiske liberalister som Hayek, er det et hovedpoeng at man ikke kan oppnå både formell og reell likhet, ei heller positiv og negativ frihet, samtidig. Dette skyldes menneskets grunnleggende unikheter som vil kreve at man behandler dem anderledes hvis man skal skape reell likhet (1949: 98).

2.7.3 Demokrati, byråkrati og lederskap

Demokrati er et mulig middel til å beskytte frihet, og det er ifølge Hayek den beste styreform vi kjenner til (Hayek 1960: 108). Men demokratiet er ikke av den grunn et mål i seg selv, da det ikke er ”kilden til makt, men grensene for den, som beskytter mot vilkårlighet” (Hayek 1949: 89).

Demokratiet må begrenses til områder der det er sammenfallende mål, det vil si sosiale mål, og skal ikke brukes til å skape enighet på absolutt alle områder (Hayek 1949: 80). I et planøkonomisk system vil man ikke kunne begrense statens virksomhet til områder man er enig om, blant annet som en følge av interessemotsetninger mellom ulike økonomiske særinteresser (Hayek 1949: 85). Hayek bruker følgende analogi: Å gjennomføre en økonomisk plan etter parlamentsavstemninger vil være som ”å gjennomføre et felttog etter demokratiske prinsipper” (Hayek 1949: 83). Demokrati i begrenset, liberal forstand vil derfor være

umulig i forbindelse med store, utopiske prosjekter, og er et hinder for sosialingeniøren. Hun må derfor som militærstrategen delegere makt til eksperter, noe som fører til avpolitisering og byråkratisering (*ibid.*: 82).

Byråkratene vil i et slikt tilfelle være satt til å nå bestemte delmål i henhold til Planen. Dette vil undergrave det sentrale rettsstatskriteriet om forutsigbarhet, da ingenting kan overlates til tilfeldighetene, det vil si til det enkelte menneskes planer. Man får en overgang fra lover til kommandoer, i realiteten et vilkårlig styre der statens representanter vil avgjøre hvem som får hva (Hayek 1949: 97). Dette er det motsatte av maktspredning. Man vil også kunne bli offer for omstendighetene i et marked – frihet er som nevnt ingen trylleformel – men her vil man i hvert fall, dersom man for eksempel blir nektet en arbeidsplass, kunne henvende seg til et annet sted. De ulike ressursene man er avhengig av, vil aldri være samlet i én organisasjon (*ibid.*: 112). Opposisjon mot Planen vil derimot være livsfarlig.

Også denne prosessen vil ha et momentum, hevdet Hayek: Når man først har gått inn for det ubegrensede demokrati, vil man bli stadig mer utsatt for kontroll av statens representanter. En slik delegert makt vil være vanskelig å kontrollere, og det ubegrensede demokrati, med den medfølgende byråkratisering, vil derved undergrave et ”virkelig” folkestyre, der det styres i samsvar med rettsstatens prinsipper:

In its present unlimited form democracy has today largely lost the capacity of serving as a protection against arbitrary power. It has ceased to be a safeguard of personal liberty... It has, on the contrary, become the main cause of a progressive and accelerating increase of the power and weight of the administrative machine. The omnipotent and omniscient single democratic assembly in which a majority capable of governing can maintain itself only by trying to remove all sources of discontent of any supporter of that majority, is thereby driven to take control of all spheres of life. (Hayek 1979.: 138.)

Moderne demokratier er ifølge Hayek preget av en form for korrupsjon: Politikerne gir fordeler til bestemte grupper mot å få deres stemmer. Partier er drevet av denne logikk, og ikke av ideologisk motivasjon om hva som er rettferdig. Demokratiet har således blitt en kamp mellom ulike særinteresser, det vil si interesser som ikke kan universaliseres. (”Kunne jeg godtatt det som nå blir gitt meg som et *privilegium*

dersom det ble gjort til en *lov* som gjelder likt for alle?") (Hayek 1979 10-19). Hayek kalte denne form for ubegrensede demokratier, for "totalitære demokratier".

Når statens virksomhet blir stor, vil utilfredsheten med den demokratiske styreform vokse. En mulighet til å få gjennom vedtak vil være økende byråkratisering. En mulighet som er mer ekstrem, og som kan kombineres med den første, er å overlate makten til et sterkt lederskap som "kan få tingene gjort" (Hayek 1949: 159). En fare ved sosial ingeniørkunst er at instrumentene som brukes til gode formål, like gjerne kan benyttes til dårlige formål. Enten man skal skape en mer rettferdig eller en mer urettferdig inntektsfordeling, må man ta i bruk det samme planleggingsapparat (Hayek 1949. 46). Dette gjør systemet utsatt, for hvordan kan man sikre at de samme "englene" vil styre for alltid? Ifølge Hayek er det bestemte trekk ved systemet som fører til at dårlige ledere vil vinne frem. De som er henynsløse nok til å forme en sterk nok gruppe til å lede samfunnet i en bestemt retning, vil vinne frem i et ubegrenset demokrati (Hayek 1949: 159). (Se også avsnitt 3.6.4 om Poppers politiske proteksjonisme, hvis hensikt er at dårlige ledere skal gjøre minst mulig skade.)

Dette er et interessant resonnement, som Hayek legger frem i en mye mer detaljert form, men det er nok klokt ikke å legge for mye vekt på dette i fremstillingen av teorien, da også gode ledere kan produsere noenlunde de samme effekter under det samme system. Jeg har heller ikke definert totalitarismen som eksplisitt autoritær, og et demokrati er som nevnt ifølge Hayek ingen sikkerhet mot en totalitær utvikling.

2.7.4 Moralsk fordervelse og psykologiske effekter

Også det personlige ansvar, som forutsettes av enhver moral, lider ifølge Hayek under den nye intervensjonisme. Bare der individet står fritt til å handle, kan det fatte selvstendige og moralske valg. Å bli tvunget til å være god er ikke spesielt rosverdig, og det vil føre til at individene trekker seg tilbake, siden staten tross alt "ordner alt" (Hayek 1949: 236).

En ny slags moral vil vokse frem. Det er riktignok denne moral som lå til grunn for intervensjonismen i utgangspunktet, da fremmet av et fåtall intellektuelle, men økningen i statsmakten og den medfølgende kontroll med diverse samfunnsinstitusjoner – skolevesen, medier osv. – vil bidra til at den nye moralen

etterhvert blir enerådende. Her vil det altså være en gjensidig kausalitet: "(A)s moral views create institutions, so institutions create moral views." (Hayek 1979: 170.) Utbredelsen av en felles verdensanskuelse vil være nødvendig for å gjennomføre diverse statsinngrep, samtidig som staten vil kunne feste et bredere grep om moralen jo sterkere fullmakter den har. Dette vil ha en passiviserende effekt på menneskene, som følgelig vil godta flere og flere overgrep ut fra en overordnet kollektiv verdimåler, enten man kaller det "fellesnytt", "sosial rettferdighet" eller lignende (Hayek 1949: 238; Hayek 1976: 151).

Det som skjer, er at verdien *trygghet* fortrenger verdien *frihet*, noe som samtidig vil undergrave de individualistiske dydene som har vokst frem gjennom en spontan evolusjon: toleransen overfor andres privatliv, selvstendig meningsdannelse og, ikke minst, "den sunne forakt for og mistillit til makt som bare gammel frihetstradisjon kan skape" (Hayek 1949: 171). De militaristiske dydene lydighet og statstilbedelse, samt villigheten til å sette egne verdier til side for å gjennomføre Planen, tar sakte med sikkert over i en selvforsterkende prosess.

2.7.5 Ødeleggelsen av sannheten og begrepene

FRIHET ER TRELLDOM. – George Orwell (1999 [1949]: 7).

Det er viktig for sosialingeniøren at folk tror på målene, noe hun gjør ved å konstruere en større enighet enn det som virkelig kan eksistere i forbindelse med en økonomisk plan. For å gjøre dette tar hun i bruk propaganda (Hayek 1949: 176). Nå er det som nevnt slik at ikke frihet heller er noen perfekt tilstand; Hayek er nokså nyansert her: Også i et individualistisk samfunn vil det eksistere propaganda. Den store forskjellen er at propagandaen i et monopolisert samfunn vil komme fra én kilde – man vil ha statskontrollerte medier, skoler, vitenskapelige institusjoner og lignende – mens man i et konkurransesamfunn vil påvirkes i ulike retninger av organisasjoner og bedrifter som ofte har helt motstridende formål. Skjønt situasjonen aldri vil være feilfri, vil det iallfall under fri konkurranse eksistere alternative opplysningskilder (Hayek 1949: 177). Graden av ensretting i et samfunn vil variere, og jo lenger man går bort fra det liberale samfunnsidealet, desto vanskeligere blir det å komme på andre tanker enn dem som serveres av staten.

Et godt propagandatriks som får folk med på nye ideer, er å overbevise dem om at disse er i samsvar med ”det man alltid har trodd”, noe som effektivt kan gjøres ved å forvrengte språket (hva Orwell kalte nytale), og å endre på begreper som for eksempel ”frihet” (Hayek 1949: 181; Hayek 1988: 106-110). Fremveksten av det positive frihetsbegrepet var definitivt den farligste utvikling slik Hayek betraktet det, men også det reelle likhetsbegrepet, det totalitære demokratibegrepet og det nye liberalismebegrepet anså han som en indikasjon på farlige ideers fremvekst. Hayek føyer seg her inn i en liberalistisk tradisjon: Også Frédéric Bastiat (2007 [1850]) hadde for vane å klage på det han mente var en bevisst forvrenging av begreper fra sosialistenes side.

Det spørres om ikke Hayek burde gjort som sin venn Karl Popper, som prinsipielt ikke kranglet om ords betydning. C. Hayes (2009) har imidlertid styrket Hayeks argument ved å minne om den enorme rolle et ords *konnotasjoner* kan spille. Sett i lys av den negative målsetning om å unngå totalitarisme kan således en slik “begrepskrig” gi mening. Hva man legger i de begreper som her er nevnt – frihet, likhet, demokrati; såkalte “essentially contested concepts” (*ibid.*: 36) – er forøvrig en god test på ens ideologiske posisjon, og som vi skal se i de neste kapitlene, benytter Popper disse begrepene på en noe avvikende måte sammenlignet med Hayek.

2.8 Utopisk og skrittvis ingeniørkunst

(T)he defeat and onslaught of systematic socialism has merely given those who are anxious to preserve freedom a breathing space in which to re-examine our ambitions and to discard all those parts of the socialist inheritance which are a danger to a free society. – F. A. Hayek (2007 [1956]: 52.)

Hayek skiller mellom ”varm” og ”kald” sosialisme (Hayek 1960: 257; Hayek 1973: 61). Den kalde sosialismen, kjennetegnet av skrittvis ingeniørkunst, er det samme som det vi kaller velferdsstat eller sosialdemokrati. Disse har forlatt den kollektivistiske metode, som stort sett er diskreditert, men ikke den felles verdimåleren ”sosial rettferdighet”. Men selv om den varme sosialismen har blitt forlatt, advarer Hayek, kan det hende vi vil innføre den uten å tilsikte det (Hayek 1960: 256). Mens varm sosialisme med sikkerhet ville lede til totalitarisme, vil muligens kald sosialisme lede til varm sosialisme. Dette skyldes at mange av de mekanismer som er illustrert ovenfor, også vil gjøre seg gjeldende når man bare

foretar skrittvis forandringer: psykologieffektene, byråkratiseringen og kontrollen som følger av en felles verdimåler.

Problemet med den skrittvis ingeniøren er at hun ikke behandler frihet som et overordnet prinsipp (Hayek 1960: 68; Hayek 1973: 61). Den vitenskapelige og praktiske – ”piecemeal” – metode griper inn i den spontane orden på en usystematisk måte uten å sette en klar grense for hva vi tillater av intervensjon. Det risikable med denne fremgangsmåte er ifølge Hayek at man ikke tar utgangspunkt i ufravikelige prinsipper og isteden retter seg mot øyeblikkelige behov (jf. Poppers definisjon av skrittvis ingeniørkunst i kapittel 3). Det er en fare at man da, uten å ville det, skaper en aksept for prinsipper som gjør ytterligere inngrep nødvendig og mulig (Hayek 1973: 58-59). Gradvise innskrenkninger av frihet er *ikke* ok: ”(F)reedom is almost certain to be destroyed by piecemeal enroachments” (Hayek 1960: 68).

Ifølge Shearmur (1996: 63) klarte Hayek aldri helt å svare på utfordringen fra den kalde sosialismen, et spørsmål vi skal komme tilbake til i kapittel 5 og 6. Det er iallfall klart at Hayek ikke er like overbevisende og tydelig på dette punkt. I forordet til 1976-utgaven av *VT* skrev han i denne sammenheng følgende interessante kommentar:

In the latter kind of socialism [cold socialism] the effects I discuss in this book are brought about more slowly, indirectly, and imperfectly. I believe that the ultimate outcome tends to be very much the same, although the process by which it is brought about is not quite the same as that described in this book. (Hayek 2007 [1976]: 55.)

Hvordan veien til trelldom fra kald, i motsetning til varm, sosialisme arter seg, skrev Hayek lite om, selv om mye av kritikken fra *VT* implisitt, som vist ovenfor, også rammer skrittvis ingeniørkunst.

KAPITTEL TRE

Popper – åpenhet som grunnlag for frihet

3.1 Åpenhet og frihet

Som det gikk frem av foregående kapittel, var det for Hayek avgjørende å holde fast ved bestemte politiske prinsipper hvis vi ønsker å beskytte et *fritt* samfunn. Selv mindre avvik fra liberalistisk ideologi vil kunne sette i gang en prosess som fører til at vi ender opp med å undergrave de viktigste prinsippene og institusjonene som sikrer frihet. Praktiske betraktninger vi har i dag, må dermed vike for det langsiktige mål om å opprettholde det frie samfunn, og å unngå dets motpol totalitarismen. Hayek selv beskrev denne doktrine med begrepet dogmatisme. Visse prinsipper skal man aldri fravike – ikke engang skrittvis. Hayeks samfunnssystem er i dette tilfelle ”lukket”, og han har her et snev av den mentalitet Popper angrep konsistent i sin politiske filosofi. Dette danner også grunnlaget for ”striden” mellom dem.

Det fant aldri sted noen offentlig debatt mellom Hayek og Popper, og de oppfattet hverandre som meningsfeller i det aller meste. Etter mitt skjønn eksisterer det imidlertid en spenning mellom deres ulike politiske ideer: mellom en primært praktisk tilnærming og en hovedsakelig ”dogmatisk”, eller ideologisk fremgangsmåte. Man kan også si at det er en konflikt mellom de to dominerende idésystemer i samtiden, sosialdemokratiet og nyliberalismen. Det handler om hva som skal gjøres gjenstand for politisk debatt og vedtak, om grensene for statens og demokratiets myndighet. Ifølge Popper skal i teorien *alt* kunne være gjenstand for slik offentlig refleksjon og kollektiv selvkritikk. Et samfunn med en slik holdning rettet mot seg selv, et samfunn uten dogmer, er å karakterisere som *åpent*. I dette kapitlet skal jeg vise sammenhengen mellom åpenhet og frihet slik Popper fremstilte den i sine politiske verker, altså Poppers egen totalitarismeteori.

3.2 Autoritarisme og totalitarisme

Poppers uttalte mål med å skrive *The Open Society and Its Enemies (OSE)* var å skape et bedre forståelse av totalitarismen (Popper 2003a: xvii). I det inntil nylig upubliserte essay *A Theory of Totalitarianism* (2008 [1946]a) legger han også, mer eksplisitt enn andre steder, frem sine ideer som en totalitarismeteori. Mitt kapittel er ikke kun en gjentakelse av dette, men en utdyping og presisering – først og fremst med utgangspunkt i *OSE*, men også ved hjelp av hans øvrige verker, da hovedsakelig *The Poverty of Historicism* (heretter *PH*), *The Logic of Scientific Discovery* (heretter *LSD*) og antologien *Conjectures and Refutations* (heretter *CAR*).

Poppers angrep på totalitarismen er dog ikke like systematisk som Hayeks. Som klassisk liberalist hadde Hayek totalitarismen som den ene og klare fiende, og hele hans politiske forfatterskap kretset omkring ideene om ”det liberale” og ”det totalitære”. Til tross for at han ofte bruker begrepet ”totalitarisme” ofte, diskriminerer ikke Popper like klart mellom ikke-demokratiske styreformer. Flere steder gjør han det klart at det kun finnes to styreformer av betydning: demokrati og tyranni, for Popper hvorvidt man på en ikke-voldelig måte kan kaste de politiske makthaverne (Popper 2000: 71; Popper 2003a: 132; Popper 2002b: 472; mer om dette i avsnitt 3.6.3 nedenfor). Han hevder imidlertid samtidig at demokrati bare er et *middel* og ikke et mål i seg selv (Popper 2000: 44, jf. Hayek 1960: 106 og Schumpeter 1947: 242). Nedenfor vil jeg vise hvordan demokrati inngår i Poppers ideal om åpenhet, og hvordan dette i sin tur vil være en viktig garanti for frihet. Det kan altså hevdes at demokrati for Popper er et middel mot *totalitarisme*. Det han anser som hovedproblemet med tenkerne han angriper, er deres totalitære tilbøyeligheter.

Their doctrine is that the state is everything, and the individual nothing; for he owes everything to the state, his physical as well as his spiritual existence. This is the message of Plato... and of Hegel. (Popper 2003b: 34-35).

En altomfattende statsmakt er også ifølge Hayek totalitarismens kjerne (jf. kapittel 2, avsnitt 2.5), og det bør ikke være tvil om at han og Popper diskuterte det samme fenomen her. En viktig forskjell fra Hayek er at diktatur, som vil innebære at det åpne samfunn settes til side, ifølge Popper automatisk vil føre til at også det frie samfunn forsvinner.

3.3 Ideers kraft

Why do I think that we intellectuals can be of any help? Simply because we intellectuals have caused the most terrible harm. Mass extermination in the name of an idea, a doctrine, a theory – that is our work, our invention, the invention of intellectuals. – Karl Popper (2000: 86.)

I likhet med Hayek var Popper opptatt av ideers virkning på samfunnsutviklingen. Ideer er ikke bare en ”overbygning” som gjenspeiler de materielle forhold (jf. Marx) (Popper 2003b: 115), men vil i seg selv kunne ha kausale effekter. Etter dette syn har for eksempel religiøse kriger vært kriger mellom ulike ideer, mens politiske revolusjoner har representert bestemte ideers gjennombrudd (Popper 2002b: 501). Grunnet dette forhold brukte Popper tid på å angripe destruktive ideer med et potensielt totalitært resultat. Han oppsummerte sågar sin totalitarismeteorien en følgende formel (Popper 2008 [1946]a): 135):

Platon = Hitler

Dette er den klareste illustrasjon på Poppers meget sentrale, noen vil si overdrevne, vektlegging av bestemte abstrakte ideer (Keuth 2005: 205). Hitlers nasjonalsosialisme sporet han altså tilbake til Platon, og Stalins kommunisme (kanskje ikke like overraskende) til Marx (*ibid.*). Hvorvidt disse ideene virkelig kan spores tilbake til Platon og Marx, som riktignok er interessant fra et idéhistorisk perspektiv, er for omfattende til å drøftes i denne oppgaven. Det viktigste er hvilke ideer ”Platon” i formelen ovenfor representerer for Popper, og hvilken sammenheng som antas å eksistere mellom disse ideene og totalitarismen.

Fellestrekket ved de tankesystemer og tilnærminger Popper angrep, og som gjør dem så farlige, er at de bryter med den vitenskapelige metode: Som han selv uttalte: ”(T)he social philosophy of totalitarianism was based on a few views whose criticism falls within the competence of a student of method” (Popper 2008 [1946]a: 133). Sammenhengen mellom dårlig epistemologi på den ene side, og dårlig politisk ideologi på den andre, var altså noe som opptok Popper likesom Hayek (Hayes 2009: 89). Siden Poppers politiske teori i tillegg kan forstås som et forsøk på å overføre det han oppfatter som korrekt epistemologi til politikken (Keuth 2005: 202; Shearmur 1996a: 89; Watkins 1999: 97; Corvie 1997: 51; Kerstenetzky 2007: 48) –

sammenfattet i betegnelsen *skrittvis sosial ingeniørkunst* – vil en kort titt på visse aspekter av hans vitenskapsteori være på sin plass, før jeg i avsnitt 3.5 ser nærmere på Poppers egen idékrig.

3.4 Kritisk rasjonalisme og institusjonell åpenhet

Den vitenskapelige metode er, ifølge Popper, synonymt med *kritikk*. Bare utsagn og teorier som kan kritiseres, og potensielt forkastes, er å betrakte som vitenskapelige. ”Det vil regne her i morgen” er dermed et eksempel på en vitenskapelig hypotese, mens ”det vil regne eller ikke regne her i morgen” ikke er det (Popper 2002a: 19). Det siste utsagnet er uangripelig, og følgelig uvitenskapelig. Popper ble meget kjent for sitt falsifikasjonskriterium som skille mellom vitenskap og ikke-vitenskap. Poppers løsning, som erstattet det tidligere verifikasjonskriterium, bygger på den logiske assymetri mellom falsifisering og verifisering. Samme hvor mange hvite svaner man har observert, er det logisk ugyldig å slutte fra dette at alle svaner er hvite. En sort svane vil imidlertid kunne falsifisere utsagnet. Selv ikke falsifisering er helt sikkert, da det kan knyttes feil til observasjonene, men gitt at observasjonene er korrekte, er det en logisk holdbar slutning (*ibid.*: 21-22).

Popper hevdet riktignok ikke å ha funnet den ”egentlige” definisjonen på begrepet vitenskap, dets ”essens”. Han var metodologisk nominalist, og benektet at begreper har en bestemt betydning (Popper 2003b: 16). For å bruke hans enkleste eksempel, skal man aldri spørre ”Hva er en hvalp?” Man skal bevege seg andre veien i begrepskjemaet, og isteden spørre: ”Hva skal vi kalle en ung hund?” (Popper 2003b: 16). Svaret, når vi går fra høyre til venstre og ikke omvendt, er vilkårlig. Poppers definisjon av vitenskap er isteden et forslag til en *fruktbar* definisjon. Slike fruktbarhetsbetraktninger vil i sin tur ofte innebære visse normative vurderinger (Popper 2002a: 15):

(M)y proposals may be acceptable to those who value not only logical rigour but also freedom from dogmatism; who seek practical applicability, but are even more attracted by the adventure of science, and by discoveries which again and again confront us with new and unexpected questions, challenging us to try out new and hitherto undreamed-of answers (*ibid.*).

Kritikk er med andre ord noe man *bør* bedrive. Til grunn for dette igjen ligger Poppers grunnleggende epistemologiske syn på menneskets feilbarlighet. Sikker positiv kunnskap er ifølge dette syn umulig: Vi er ikke allvitende, og har derfor ikke oversikt over alle relevante omstendigheter, nåtidige og fremtidige. Og induksjon, der vi slutter fra enkelttilfeller til universelle utsagn, er som nevnt ugyldig. Som Sokrates må vi derfor erkjenne hvor lite vi vet (Popper 2003a: 136). Popper var imidlertid ikke bekymret over at dette skulle føre oss over i den radikale skeptisisme. Ved at alternative forklaringer på et fenomen blir forkastet, vet vi i det minste hva som *ikke* er tilfelle. Gjennom denne oppbygging av negativ kunnskap, blir man stående igjen med teorier som har bestått testene, forklaringer man ikke har kunnet falsifisere. Vi kan aldri vite om de er sanne, men at de oss bekjent ikke har vist seg å være gale. Denne prosessen kan beskrives på følgende måte (Popper 1979: 243-244):

$$P1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P2$$

Vi begynner med et problemstilling (P1), samt en rekke mulige løsninger på problemet: tentative teorier (TT). Disse settes i sin tur på kritiske prøver, som gjør det mulig å luke ut feil ("Error Elimination" (EE)). Selv teorier som blir stående igjen, kan senere vise seg være falske, noe som gir opphav til et nytt problem (P2). Nye tentative teorier foreslås så, gjennom denne gjentagende prosess av prøving og feiling. Problemsituasjonen er imidlertid anderledes i P2 enn i P1, grunnet tidligere feileliminering, så vi er ikke bare tilbake der vi startet (*ibid.*). Vi er nærmere sannheten, selv om vi ikke vil kunne nå den helt og fullt.

Metoden beskrevet ovenfor er ment å danne en gylden middelvei mellom radikal skeptisisme, som går ut på at vi ikke kan vite noe som helst, og det Popper kalte "falsk" rasjonalisme, som går ut på at vi kan vite alt med sikkerhet og autoritet (Popper 2003a: 252). Platon var for Popper den typiske representant for falsk rasjonalisme, en som overvurderte hva hans intellekt kunne utrette. I motsetning til denne pseudorasjonalisme har man den "ekte" eller kritiske rasjonalismen, som krever at man kjenner på sine egne begrensninger i sokratiske ånd (*ibid.*). Kritiske rasjonalister aksepterer sin intellektuelle feilbarlighet og erklærer ydmykt at "*jeg kan ta feil og du kan ha rett, så la oss gjøre en felles innsats om å komme nærmere sannheten*" (Popper 2003b: 249). Rasjonalitet er imidlertid et krevende ideal,

antagelig for krevende for det enkelte individ (Popper 2002a: xix). Se for eksempel hva J. S. Mill skrev om de intellektuelles (mangel på) åpenhet på sin tid:

Ninety-nine in a hundred of what are called educated men are in this condition; even of those who can argue fluently for their opinions. Their conclusion may be true, but it might be false for anything they know: they have never thrown themselves into *the mental position* of those who think differently from them, and considered what such persons may have to say; and consequently they do not, in any proper sense of the word, know the doctrine which they themselves profess. (Mill 1989 [1859]: 39, egen uthevelse.)

Det har også blitt gjort observasjoner som kan tyde på at selv ”popperianere” bryter disse idealene fra tid til annen (Eidlin 1999: 206; Hayes 2001: 56) Dette burde imidlertid ikke overraske, og er også i samsvar med et av Poppers sentrale poenger: Kritikk er nemlig noe som manifesterer seg *institusjonelt*. Dersom man ikke etter beste evne forsøker å forkaste sine egne hypoteser, kan man, grunnet konkurransen mellom forskere, alltid regne med kritikk fra andre (Popper 2002a: xix; Popper 2003b: 240-244). Rasjonalitet for Popper er altså ikke en mental tilstand, slik som den Mill ettersøkte; faktisk er man avhengig av andre for å kjenne sine egne begrensninger (Popper 2003a: 247). Det er dette fellesskap bestående av imperfekte mennesker som, ved å fremsette testbare teorier og kritisere hverandre, utgjør det åpne vitenskapelige samfunn.

Overfører man den kritiske rasjonalismen til samfunnet i sin helhet, har man et åpent samfunn. Spørsmålet man bør stille seg, er hvorvidt man har institusjoner som sikrer den selvkritikk som hvert enkelt individ på egenhånd ikke kan garantere. Det Poppers ideal krever av oss, er at vi anerkjenner våre egne begrensninger, og legger bånd på oss selv slik at vår feilbarlighet ikke løper løpsk. Som oppsummert av Popper-forsker Ian Jarvie (1999: 71):

From government and downwards there should be institutions that embody an attitude of independent-minded, coolly critical, assessment – of rules, laws, institutions, policies, and so on, by means of an estimate of their likely consequences. Institutions should be built to foster such ways of choosing as well as, reflexively, to encourage a critical attitude towards the institutions themselves. A society with such an attitude toward itself and its components is an open society, and a paradigm for the open society is the open institution of science.

3.5 Platon → Hitler

Popper definerer innledningsvis i *OSE* de ideer han angriper: a) historisisme, b) tribalisme og c) kollektivism. I ”The Theory of Totalitarianism” setter han det opp på en noe anderledes måte, som a) historisisme, b) kollektivism og c) anti-rasjonalisme. Her trekker han inn tribalisme i forbindelse med kollektivism. Uansett er disse begrepene sterkt overlappende: Tribalisme er en form for kollektivism, mens samtlige av ideene slik de introdusert og definert i *OSE*, har det til felles at de er anti-rasjonalistiske, som dermed er den bredeste fellesnevneren for ideene Popper angriper. Nedenfor tar jeg utgangspunkt i skjemaet slik Popper satt det opp i *OSE* – historisisme, tribalisme og kollektivism – og jeg tar i tillegg tak i en annen sentral idé, som også er klart antirasjonalistisk i Poppers forstand, nemlig utopismen, som er mest eksplisitt beskrevet i essayet *Utopia and Violence* (fra *CAR*).

3.5.1 Tribalisme

Poppers teori er både normativ og historisk. Han forklarte ofte kampen for det lukkede, og i sin tur det totalitære samfunn, ved å vise til en ”stammementalitet”, et ønske om å vende tilbake til en mer primitiv livsform. Her er det klare likhetstrekk med Hayek (1976: 147), som så på sosialisme som en reaksjonær, og ikke en progressiv, ideologi. Popper brukte begrepet ”tribalisme” om denne mentalitet – “i.e. the emphasis on the supreme importance of the tribe without which the individual is nothing at all...” (Popper 2003a: 4). Lukkede, eller tribalistiske, samfunn kan videre beskrives på følgende måte:

Social life is determined by social and religious taboos; everybody has his assigned place within the whole of the social structure; everyone feels that his place is proper, the ‘natural’ place, assigned to him by the forces which rule the world; everyone ‘knows his place’. (*ibid.*: 9.)

Slike samfunn var *lukkede* i betydningen lukket for kritikk og forandring. De var preget av en uvitenskapelig, dogmatisk innstilling. Motsatt var denne samfunnsformens arvtager, åpne samfunn, *åpne* for kritikk og forandring (Popper 2008 [1946]a: 136). Det kan her være vært å peke på et interessant aspekt ved Poppers begreper, som gjør dem svært anvendelige. Man snakker om åpne og lukkede samfunn, ikke stater (de tidligere stammesamfunn hadde ikke utviklede stasapparater). Med andre ord: Det er snakk om en mentalitet som ikke bare trenger å

gjenspeiles i statlige institusjoner. Den vil likevel manifestere seg institusjonelt, som i det vitenskapelige samfunn: Det er som nevnt ikke mangel på kritisk refleksjon blant den enkelte som er det viktigste problemet – slikt er ikke til å unngå grunnet menneskets feilbarlighet – men at man ikke har mekanismer i samfunnet som sikrer (selv)kritikk.

Overgangen til åpne samfunn startet i oldtidens Hellas og har fått sitt hittil fremste uttrykk i vestlige demokratiske stater – ifølge Popper de beste samfunn som noensinne har eksistert i menneskehetens historie (Popper 2002c: 233). Begrepsparet åpen/lukket kan imidlertid også fungere som idealtyper (Jarvie 1999: 71). Ikke noe samfunn vil være helt åpent eller lukket, men de kan måles normativt etter hvor nær de ligger disse idealtypene.

3.5.2 Kollektivism

Kollektivism er av Popper definert som en doktrine som fremhever viktigheten av bestemte grupper (stat, nasjon, klasse), dette i motsetning til individualismen (Popper 2003a: 216). Han skiller i denne sammenheng mellom to distinksjoner, individualisme/kollektivism og egoisme/altruisme. I motsetning til Platon, som satt likhetstrekk mellom individualisme og egoisme, var det Poppers mening at disse begrepene kunne kombineres fritt. En gruppe kan også være egoistisk ved å fremme det som tjener rasen/klassen osv. på bekostning av samfunnet forøvrig ("særinteress"). Et eksempel på individualistisk altruisme er Kants humanitetsformulering av det kategoriske imperativ, samt Poppers egen kritiske rasjonalisme, som faktisk er en slags videreføring av denne. Å være åpen for kritikk og å lytte til andre, er å behandle mennesker som fornuftsvesener, et mål i seg selv (Popper 2003b: 203 og 271).

Stammesamfunn som skildret under forrige punkt, er utpregede kollektivistiske samfunn. Popper brukte et annet begrep i tillegg for å beskrive slike samfunn, nemlig metaforen om samfunnet som en organisme. Organiske samfunn er så uniforme at de er å betrakte som ett individ med én felles preferansestruktur – "the legs cannot become the brain, nor other parts the belly" (referert i Jarvie 1999: 74). Organiske

samfunn kveler mangfold og nytenkning. Kritikk er som nevnt ifølge Popper noe som skjer intersubjektivt, og er bare mulig der det er flere individer som tenker ulikt.

Motsatsen til organiske samfunn er abstrakte samfunn. Her er ikke lenger mennesket en uadskillelig del av et større hele. Det eksisterer konkurranse om ulike roller, og individet er knyttet til andre mennesker gjennom diverse upersonlige nettverk (Jarvie 1999: 74). En følge av svekkede bånd til en bestemt gruppe, er at mennesker i større grad konfronteres med personlige valg som de på egenhånd må bære konsekvensene av. Tilværelsen i abstrakte, individualistiske samfunn kan på grunn av dette være preget av uttrygghet og et sosialt savn, og det er her spiren til en gjenoppvekking av stammementaliteten ligger (Popper 2003a: 189).

3.5.3 *Historisisme*

Den idé Popper angrep med størst kraft, var den såkalte historisismen, det vil si:

the doctrine that history is controlled by specific historical or evolutionary laws whose discovery would enable us to prophesy the destiny of man. (Popper 2003a: 4.)

De to viktigste former for historisisme Popper angrep, var fascisme/rasisme – som tar politisk side med en historisk utvalgt rase – og marxisme, som setter arbeiderklassen i samme posisjon. I første tilfelle forstår man verden ut fra biologiske historiske lover, i det andre økonomiske historiske lover (Popper 2003a: 5). Den form for langsiktige profetier som historisismen står for, som ikke må forveksles med betingede vitenskapelige prediksjoner, er avhengig av isolerte og stasjonære systemer (som solsystemet), og vil ikke være mulig innenfor komplekse menneskelige samfunn (Popper 2002a: 456-457). Poppers mer tekniske bevis, fremsatt i *PH*, kan i korthet oppsummeres slik:

1. Utviklingen i menneskehetens historie er preget av veksten i kunnskap
2. Veksten i kunnskap kan av helt logiske grunner ikke forutsis (for da ville vi ha kunnskapen her og nå, noe som ville endre historiens forløp)
3. Det er derfor ikke mulig å forutsi menneskets fremtid (Popper 2002d: xii)

En annen måte å si dette på er at menneskets historie ikke har noe fastlagt dramaturgi; det finnes kun ulike historier om forskjellige aspekter av menneskets liv. Vi må gjøre

et bevisst utvalg fra en uendelig mengde data (Popper 2003b: 298-299). De som kommer med slike profetier – som Platon, Hegel og Marx – er derfor falske profeter.

De politiske implikasjonene av historisismen er at man bør forberede det samfunn som kommer til å vokse frem uansett ("lessen the birthpangs", slik Marx sa) (Popper 2002b: 455). Popper hevdet i denne sammenheng at historisismen – og bare den – kan brukes til å rettferdiggjøre en voldelig omveltning av samfunnet. Kun hvis man er i stand til å forutse konsekvensene av revolusjonen, og samtidig vet at dette er det beste resultat man kan oppnå (historiens endepunkt), vil dette rettferdiggjøre revolusjonen og dens umiddelbare lidelser (Popper 2002b: 463). Det er med andre ord en sammenheng mellom historisisme og den revolusjonære, eller hva Popper kalte den utopiske, fremgangsmåte.

3.5.4 Utopisme

I essayet *Utopia and Violence* forklarte Popper hvorfor realiseringen av utopiske prosjekter vil måtte få et totalitært utfall. Utopisme, eller utopisk ingeniørkunst, definerte han som en holistisk tilnærming til politikk: Man tar først utgangspunkt i et endelig sosialt mål, det beste mulige endepunkt, og forandrer samfunnet i stort etter denne skisse (Popper 2003a: 166-167). Slike endelige normative mål kan imidlertid ikke falsifiseres ved hjelp av den vitenskapelige metode, som bare kan si noe om forholdet mellom midler og mål, hvorvidt reformene våre har de intenderte effekter (Popper 2002b: 482-483). Som tidligere nevnt er også Poppers kritiske rasjonalisme et resultat av et moralsk valg, som ikke i seg selv kan motbevise. Sagt med andre ord: Selv om normer kan ikke bevises vitenskapelig, er det er omvendt mulig å gi vitenskap et normativt grunnlag:

I frankly confess that I choose rationalism because I hate violence, and I do not deceive myself into believing that this hatred has any rational grounds... (M)y irrational faith in equal and reciprocal rights to convince others and to be convinced by them is a faith in human reason; or simply, that I believe in man... man as he is (ibid.: 480).

Forsøket på å realisere et utopisk program vil, som en direkte følge av at man ikke har noen metode for å fastslå endelige mål, utarte til vold (*ibid.*: 483). Utopisten, ikke ulikt Hayeks "planlegger", vil måtte undertrykke tvil og alternative visjoner, ja enhver

spire til tvil (Popper 2003b: 483; Popper 2002d: 82). Det er nemlig ikke plass til kritikk av utopistens system, som utgjør et perfekt endepunkt i menneskets historie. Hun vil med dette etablere et lukket og statisk samfunn, og angriper derved menneskets rasjonalitet – ”man as he is”.

Utopismen er med dette bare et spesialtilfelle av ”falsk” rasjonalisme, det vil si en overdreven tro på egne intellektuelle ferdigheter (*ibid.*: 487). Det er også en klar sammenheng mellom den falske rasjonalismen og elitisme. De som tar seg vann over hodet på denne måten, utnevner ikke sjelden seg selv til å kontrollere den øvrige befolkningen, slik tilfellet for eksempel var med Platons filosofstyre. Man trenger heller ikke mye fantasi for å se hvordan dette kan rettferdiggjøre vold mot anderledes-tenkende. Hvis man *vet* at man har rett, og gevinsten av intersubjektiv kritikk følgelig er 0, hvorfor skal man da lytte til andre? Og hvis andres meninger i tillegg *vites* å være destruktive, hvorfor ikke hindre disse å komme til uttrykk?

Alternativet til utopismens vold, ifølge Popper (2002b: 479), er den kritiske rasjonalismen. Popper uttalte seg meget klart her, og hevdet at selv mindre avvik fra dette vitenskapelige ideal som danner grunnlaget for det åpne samfunn, vil kunne få et totalitært utfall:

(A)ny other attitude is likely to produce violence – even a one-sided attempt to deal with others by gentle persuasion... We all remember how many religious wars were fought for a religion of love and gentleness; how many bodies were burned alive with the genuinely kind intention of saving souls from the eternal fire of hell (Popper 2002b: 479).

Forholdet Popper her peker på, er kanskje enda enklere å få øye på ved å bruke et eksempel. (Dette er altså ment som en illustrasjon av hva Popper mente, ikke et forsøk på empirisk å underbygge hans teori.) Episoden er hentet fra dokumentaren *Commanding Heights*: I april 2000, på et møte mellom IMF og Verdensbanken, ble daværende president i Verdensbanken James Wolfensohn angrepet av bløtkakekastende demonstranter, formodentlig for sin tentative løsning (TT) på fattigdomsproblemet (P1). Wolfensohns rekasjon var som følger:

It enrages me when you have people who assume they have the moral highground against a team of people here who are devoting their lifes to addressing the questions

these people claim to be addressing (Commanding Heights 2003: disc 3: 1:23:52 min).

Man kan jo bare forestille seg hvilken grad av selvsikkerhet man må ha for å avbryte en rasjonell samtale på denne måten! Demonstrantene fremstilte muligens saken på følgende vis: Wolfensohns ytringsfrihet eller de fattiges beste? Fremstilt slik vil jo valget fremstå som ganske enkelt: Man har *rett*, man har *retten* på sin side, og den gode saken anses som viktigere enn spillereglene for det åpne samfunn.

Det er nettopp denne mentalitet Popper anså som livsfarlig. Går man vekk fra den kritiske rasjonalismen ("*jeg kan ta feil og du kan ha rett*"), er alternativet vold, gode intensjoner eller ikke. Falsk rasjonalisme overført til samfunnet i stor skala, vil måtte bli totalitær. I realiteten har vi derfor, ifølge Popper, et valg mellom et åpent og totalitært samfunn, som i sin tur er et valg mellom Sokrates og Platon: "the world of a modest, rational individualist and that of a totalitarian demi-god" (Popper 2003a: 140).

3.6 Poppers åpne alternativ

3.6.1 Skrittvis sosial ingeniørkunst

Samfunn som er åpne for kritikk og forbedring, er kjennetegnet ved sin skrittvis problemløsning. For å forklare dette begrepet, er det en fordel først å beskrive det Popper kaller "piecemeal social technology", som er det Poppers fremgangsmåte er ment å implementere:

The social sciences have developed very largely through the criticism of proposals for social improvements or, more precisely, through attempts to find out whether or not some particular economic or political action is likely to produce an expected, or desired, result. This approach, which might indeed be called the classical one, is what I have in mind when I refer to the technological approach to social science, or to 'piecemeal social technology' (Popper 2002d: 53).

Det er altså samfunnsvitenskapen som gir oss den nødvendige "sosiale teknologi", noe som etablerer en tett forbindelse mellom Poppers epistemologi og politikk: Hva vi kan vite, påvirker hva vi kan gjøre politisk. *Piecemeal social engineering* er en fremgangsmåte der man setter denne teknologien ut i det praktiske liv:

I shall use the term 'piecemeal social engineering' to describe the practical application of the results of piecemeal technology (Popper 2002d.: 59)

I motsetning til utopisten, som realiserer et *positivt* samfunnsideal, går skrittvis sosial ingeniørkunst i tillegg ut på å eliminere konkrete *onder*. Dette har også en klar analogi til vitenskapen: Det er ikke mulig å positivt etablere en teoris sannhet, bare å luke ut feil. Det vil også i større grad være mulig å skape enighet om negative mål: De er konkrete og kan erfares, som i sin tur gjør at man rasjonelt kan vurdere hvilke som fortjener vår oppmerksomhet; dette, ifølge Popper, i motsetning til profetenes og utopistenes positive drømmerier (Popper 2003a: 486). I beskrivelsen fra *OSE* nedenfor sier Popper også noe om *hvilke* onder man skal fjerne:

The politician who adopts this method may or may not have a blueprint of society before his mind, he may or may not hope that mankind will one day realize an ideal state, and achieve happiness and perfection on earth. But he will be aware that perfection, if at all attainable, is far distant, and that every generation of men, and therefore also the living, have a claim; perhaps not so much a claim to be made happy, for there are no institutional means of making a man happy, but a claim not to be made unhappy, where it can be avoided. They have a claim to be given all possible help, if they suffer. The piecemeal engineer will, accordingly, adopt the method of searching for, and fighting against, the greatest and most urgent evils of society, rather than searching for, and fighting for, its greatest ultimate good. (Popper 2003a: 167.)

Popper hevder altså at skrittvis sosial ingeniørkunst bør ta utgangspunkt i å lempe lidelse. Her er det imidlertid viktig å presisere at Popper andre steder, som i *PH*, skilte klart mellom skrittvis ingeniørkunst som *fremgangsmåte* og det han selv ønsket å benytte denne metoden til. Sosialingeniørens *målsetninger* "may be of diverse kinds... (t)hus public or political social engineering may have the most diverse tendencies, totalitarian as well as liberal." (Popper 2002d: 61). Videre: "Technological problems in the field of social science may be of a 'private' or of a 'public' character" (*ibid.*: 53).

Skrittvis sosial ingeniørkunst er altså i utgangspunktet verdinøytral, og refererer til en form for prøving og feiling som kan eksistere i markedet likesom gjennom sentrale politiske vedtak. Likevel er det grunn til å spørre: Er Poppers eget forslag til hva som bør være statens oppgave ("lindre lidelse") en *implikasjon* av selve metoden? Formodentlig ikke, ifølge ovenstående beskrivelse. I avsnitt 3.7 vil jeg likevel peke på det jeg hevder er en nærliggende følge for politikken innenfor et popperiansk

og åpent politisk rammeverk. Prøving og feiling representerte for eksempel for Popper en *praktisk* – i motsetning til en *ideologisk* – politisk tilnærming (Popper 2008 [1991]: 390; Popper 2000: 34). Man setter opp en liste med prioriterte problemer, ikke en skisse til ”det gode samfunn”. Dette vil i seg selv utelukke – eller snarere: hindre vår mulighet til å utelukke – bestemte politiske løsninger.

Hvilke fordeler har så Poppers metode sammenlignet med andre fremgangsmåter? Skrittvis ingeniørkunst vil ikke møte på de samme problemer som den utopiske simpelthen fordi man går gradvis frem. Utopisten endrer alt på en gang, og lar dermed ikke noen av ”parametrene” i samfunnet være konstante. Men med dette vil hun være ute av stand til å teste sine egne teorier (Keuth 2005: 202-204).

Skrittvis ingeniørkunst, derimot, er den vitenskapelige, rasjonelle metode overført til politikk. Dette gjør den mindre risikabel: Som i vitenskapen lærer vi av våre feil, og holder dermed utfluktsmuligheter åpne (*ibid.*). Man kommer først frem til et mål, for eksempel å redusere arbeidsledigheten (slike mål kan som nevnt ikke avgjøres vitenskapelig). Deretter ser man på alternative reformer, estimerer deres effekter, og velger det middel som er best egnet for å oppnå denne (negative) målsetning. Det man gjør, er i virkeligheten å teste en hypotese, og ved å unnlate å endre samfunnet forøvrig, vil man i ettertid kunne evaluere og eventuelt reversere reformen. Et eksempel på en slik hypotese kan være: ”Du kan ikke oppnå full sysselsetting uten inflasjon” (Popper 2002b: 461).

Begrepet skrittvis sosial ingeniørkunst vil allikevel, innrømmer Popper, kunne skape mistenksomhet (Popper 2002d: 53). Han avviser imidlertid at de innvendinger som kan rettes mot utopisk ingeniørkunst, kan rettes mot hans egen fremgangsmåte. I *PH* drøfter Popper kort noen mulige kritikker som går ut på at sågar *skrittvis* ingeniørkunst kan få et totalitært utfall (skjønt Popper ikke bruker totalitarismebegrepet direkte i denne sammenheng). Den første innvendingen er at denne metode impliserer en *aktiv*, i motsetning til en *passiv*, tilnærming til politikk. ”The passivist view” beskriver Popper som ”the view that if we are dissatisfied with existing social or economic conditions, it is because we do not understand how they work and why active intervention could only make matters worse” – altså et syn som

ligner Hayeks (se avsnitt 2.3 om dennes epistemologi). Popper tar sterkt avstand fra denne passive tilnærmingen:

Now I must admit that I am certainly out of sympathy with this 'passivist' view, and that I even believe that a policy of *universal* non-intervention is untenable – even on purely logical grounds, since its supporters are bound to recommend political intervention aimed at preventing intervention. Nevertheless, the technological approach is neutral in this matter (and indeed it ought to be), and by no means incompatible with anti-interventionism. For to assert that interventionism makes matters worse is to say that certain political actions would not have certain effects – to wit, not the desired ones; and it is one of the most characteristic tasks of any technology to *point out what cannot be achieved* (Popper 2002d: 55).

Aktiv politikk-innvendingen er altså ingen innvending mot skrittvis ingeniørkunst i det hele tatt, hevder Popper, siden også de som ønsker en fullstendig tilbakeholden stat, vil måtte ta i bruk den samme metoden. Således kan man si at det er et spørsmål om hvor grensen for denne virksomhet skal gå, der Popper har sitt forslag til politisk agenda og Hayek sitt, ikke hvorvidt man skal benytte seg av skrittvis sosial ingeniørkunst som sådan. Det er imidlertid ikke fullt så enkelt, og her kommer man inn på en annen mulig innvending. Er det ikke mulig at man, slik Hayek fryktet, får en gradvis innskrenking av frihet? Som Popper selv skriver:

”(W)e have put no limits to the scope of a piecemeal approach... constitutional reform, for example, falls well within its scope; nor shall I exclude the possibility that a series of piecemeal reforms might be inspired by one general tendency, for example, a tendency towards a greater equalization of incomes” (Popper 2002d: 62).

Skrittvis ingeniørkunst kan sågar være meget *dristig*: ”From his [Popper's] correspondence with Rudolf Carnap, it is clear that it could include socialization of the means of production, provided that this was undertaken in a tentative and piecemeal spirit” (Shearmur 1996a: 43ff). Den skrittvis ingeniøren går imidlertid frem med et åpent sinn, og hevder ikke, som utopisten, at hennes kunnskap er hevet over kritikk. Denne rasjonalistiske mentalitet – som i et åpent samfunn manifesteres gjennom ordninger for *critical feedback* – er altså den eneste forskjellen man står igjen med i forhold til utopismen (*ibid.*).

Poppers kontrast til Hayek på dette område er en ganske radikal forskjell i *mentalitet*. Popper er i stor grad åpen for det meste, i ”sann vitenskapelig ånd”. For å

oppsummere med Shearmur (1996a: 31): ”Popper’s overall approach was, he wishes to stress, an undogmatic one: socialization might make things better, or it might make things worse; his concern was that socialists did not seem willing to see – and to address – its dangers.” Hayek, på sin side, vektla ufravikeligheten ved frihetens prinsipper, og hevdet rett ut at de burde betraktes på en dogmatisk måte: Visse friheter skal man aldri fravike, *uavhengig* av øyeblikkelige onder (jf. avsnitt 2.7). Det er således en fare, fra et hayekiansk perspektiv, at friheten eksperimenteres bort av den skrittvis ingeniøren, hvis mentalitet er nærmere det Hayek kalte den praktiske tilnærming (”we can lay down no hard and fast rules, but must treat every case in detail upon its merits”) (Jevons, referert i Hayek 1973: 59)).

3.6.2 *Negativ utilitarisme*

Skrittvis sosial ingeniørkunst bygger på et bestemt verdigrunnlag som er helt fraværende hos Hayek. Poppers politiske system er ikke kun en arena for individuell måloppnåelse, men er knyttet til en felles negativ målsetning – hva Hayek ville kalt en ”felles verdimåler” – om å redusere sosial lidelse. Doktrinen som går ut på å minimere ulykke istedenfor å maksimere lykke, kalles negativ utilitarisme. I essayet *Public and Private Values* forsøkte Popper å trekke et skille mellom politisk ”agenda” og ”ikke-agenda” på følgende måte: “(W)hile misery is a matter for public policy, happiness is not” (2008 [1946]b: 118). *Positive* verdier er altså *private* verdier, mens *offentlige* verdier utelukkende er *negative*:

If a man falls in a street and breaks his leg, it is, I do not doubt, the duty of everybody who happens to be on the spot to help. But it is neither my duty to ensure that my neighbour should enjoy his glass of beer, nor is it my duty to convince him that there are better things than beer (*ibid.*: 121)...

Popper siterte i denne sammenheng ofte Shopenhauer i det han anså som en universell etisk maksime: ”Skad ingen, men hjelp alle, så mye du kan!” (referert i Hayes 2001: 81). Poppers negative utilitarisme var trolig også inspirert av det han mente var Marx’ humanitære idealer. Tiden Marx levde på, Hayeks elskede 1800-tall, beskrev Popper som en tid preget av ”shameless and cruel exploitation (Popper 2003b: 132), noe som vil ”secure him [Marx] forever a place among the liberators of mankind” (*ibid.*: 133).

Marx var imidlertid motstander av en rasjonell forbedring av slike forhold, som i henhold til hans historiske profetier ikke er mulig. Det er altså ikke målene, men den holistiske metode, Popper angrep ham for. Eller formulert på en annen måte: hans avvisning av *politikk* (som kun er å anse som “overbygning” på klassestrukturen). Ifølge Popper har politikken derimot et potensial til å styre økonomien. For eksempel kan man implementere rasjonelle programmer, skrittvis, som bedrer situasjonen for de svake (*ibid.*: 136).

3.6.3 Demokrati

En rasjonell tilnærming til politikk går åpenbart hånd i hånd med demokratiet. Også dette begrepet valgte Popper å gi en negativ avgrensning: Demokratiets definitoriske kjennetegn er at det er mulig å kaste de styrende uten blodsutgytelse (Popper 2000: 71; Popper 2003a: 132; Popper 2002b: 472). Han siterer her Pericles: ”Even if only a few of us are capable of devising a policy or putting it into practice, all of us are capable of *judging* it” (Popper 2000: 72, egen uthevelse). Popper har altså en minimalistisk og prosedural definisjon av demokrati, på mange måter en ”omvendt Schumpeter”, der forskjellen er vektleggingen av *avsettelsen* i motsetning til innsettelsen av de styrende. Demokrati er altså ikke knyttet til en spesiell politikk, men sikrer at man innenfor felles spilleregler kan kjempe mot det man anser som galt på en fredelig måte. Man er ikke tilhenger av demokrati fordi ”majoriteten alltid har rett”, men fordi demokrati er den minst skadelige styreform vi kjenner til (Popper 2002b: 472).

Siden demokratiets motsetning er autokratiet, er det i denne sammenheng treffende å minne om det anti-autoritære ved Poppers epistemologi: Ingen autoritet, ingen ”selvinnlysende sannhet”, er hevet over kritikk (Shearmur 1996a: 69). Demokratiet er således fornuften overført til offentlige anliggender, siden demokratiet, blant de styreformene vi kjenner til, i størst mulig grad tillater kritikk mot samfunnets institusjoner (*ibid.*: 114).

3.6.4 Politisk proteksjonisme – tre formuleringer av samme prinsipp

De som har en holistisk tilnærming til politikk, historisister og utopister, tenderer mot å spørre hvem som har den moralske rett til å styre – arbeiderklassen, den ariske

rasen, det utvalgte folk osv. – og ikke hvordan det skal styres og hvor mye. Ifølge Popper er dette helt feil fremgangsmåte. Man bør som vanlig rette sitt blikk mot institusjonene, og spørre: ”Hvordan kan vi organisere politiske institusjoner slik at onde eller inkompetente ledere kan gjøre minst mulig skade?” (Popper 2003a: 128). Dette prinsipp kalte han *politisk proteksjonisme*. Begrepet må forstås i bredere forstand enn demokrati, selv om prinsippet om å kunne kaste en regjering uten vold definitivt inngår i den proteksjonistiske doktrine.

Politisk proteksjonisme er andre steder referert til som ”minimere skade”-prinsippet, der man spør: ”Hvor ille går det an å misbruke denne loven?” Hva er, for eksempel, det verste misbruk et forbud mot barnarbeid kan føre med seg? Eller en lov som gir noen en fullmakt til å dirigere arbeidskraft til bestemte formål? Popper skiller i denne sammenheng mellom to former for økonomisk regulering, der den andre er mye mer risikabel enn den første: a) institusjonelt/indirekte, og b) personlig direkte (Popper 2003b: 142-143). Det første innebærer forbud mot hva individer kan gjøre (for eksempel med sin egen eiendom); det andre gir staten myndighet til å oppnå et bestemt mål. Skrittvis ingeniørkunst er med visse unntak forbeholdt den institusjonelle/indirekte metode, som gir individene forutsigbarhet (*ibid.*). (Hayek har en lignende distinksjon mellom lov og kommando, jf. kapittel 2, avsnitt 2.4).

En tredje og noe utvidet formulering av Poppers proteksjonistiske prinsipp er: ”Beskytt de svake fra de sterkes overgrep!” (*ibid.*: 122). Hva slags ”overgrep” er det snakk om, og hva vil det si å være ”svak”? Beskyttelse fra fysiske overgrep, enten fra staten og andre individer, inngår åpenbart. Popper mente at all makt burde begrenses, og anså staten som et nødvendig onde som skal være så liten som mulig (Popper 2002b: 471). Men, videre: ” [Protectionism]... has nothing to do with *the policy of non-intervention*” (Popper 2003a: 117). Staten skal, ifølge Popper, beskytte *utover* dette. Negativ frihet, det vil si beskyttelse mot andre menneskers fysiske initiering av tvang (jf. Berlin 1969: 169), er ifølge Popper viktig, men altså ikke tilstrekkelig. Han innfører i denne sammenheng begrepet ”økonomisk tvang”:

Even if the state protects its citizens from being bullied by physical violence (as it does, in principle, under the system of unrestrained capitalism), it may defeat our ends by its failure to protect them from the misuse of economic power. In such a state, the economically strong is still free to bully one who is economically weak, and to rob him of his freedom... for those who possess a surplus of food can force those

who are starving into a 'freely' accepted servitude, without using violence (Popper 2003b.: 135; se også Popper 2008 [1946]b: 126).

Det frihetsbegrepet Popper her legger til grunn, ser mistenkelig ut som det Isaiah Berlin (1969: 178) kalte positiv frihet, frihet *til* å være herre over eget liv. Og skjønt Popper formulerer seg negativt (frihet *fra* lidelse), er det negative frihetsbegrepet forbeholdt fravær av andre menneskers tvang, ikke fravær av alle hindringer som er utenfor ens eget herredømme. Det er også annet belegg i *OSE* for at Popper, i hvert fall tidvis, bruker et positivt frihetsbegrep. Et sted viste han til Marx, som angivelig visste hvordan frihetsbegrepet kunne "perverteres". Kortere arbeidsdager ville for eksempel gi arbeiderne mer frihet, mente Popper (2003b: 228).

Proteksjonisme er, for å oppsummere, den doktrine som beskytter enkeltmennesker fra overgrep, inkludert det Popper kalte økonomisk tvang. Dette begrep henger nøye sammen med hans negative utilitarisme, og kan ses på som en spesifisering av hva slags "lidelse" man skal forsøke å eliminere.

3.7 Det åpne sosialdemokrati

Den kritiske rasjonalisme overført til politikken synes, ifølge Popper, å implisere en slags politisk intervensjonisme: En aktiv kritikk er ensbetydende med en aktiv politikk, og det åpne samfunn synes, slik det er beskrevet at Popper, å ligne et sosialdemokrati. Hvordan er denne koblingen i Poppers totalitarismeteorier begrunnet?

For først å sammenfatte de foregående avsnittene, er det åpne samfunn, ifølge Popper, den viktigste garanti mot en totalitær samfunnsordning. Dette ideal brukes i sin tur synonymt med den kritiske rasjonalismen hentet fra hans vitenskapsteori, bare overført til samfunnet som helhet. Alternativet til vold, ifølge Popper, er kritisk refleksjon og rasjonell diskusjon. Han var opptatt av hvordan intellektuell åpenhet ("jeg kan ta feil og du kan ha rett") kan gjenspeiles i et samfunn bestående av feilbarlige mennesker. Popper oppfordrer oss til å erkjenne våre egne begrensninger – vi kan ikke fullt ut eliminere dem – og legge visse bånd på oss selv gjennom institusjoner som sikrer selvkritikk. Dette har han i sin tur presisert gjennom en rekke negative doktriner: Reformene som iverksettes skal kunne kritiseres på samme måte

som vitenskapelige teorier, det skal være mulig å kaste regjeringer på en fredlig måte, og institusjoner skal innredes slik at politiske ledere kan gjøre minst mulig skade.

”Broen” til politisk intervensjonisme er å finne i Poppers negative utilitarisme. Det er imidlertid usikkert hvorfor ”problemløsning”, overført fra vitenskap til politikk, vil måtte ta utgangspunkt i den kollektive verdimåler om å ”minimere lidelse”. Det er også et åpent spørsmål hvorvidt lidelse elimineres mest effektivt via offentlig politikk og altså utenfor markedet. Dette er likevel noe Popper synes å forutsette. Han har gjort den negative utilitarismen til en integrert del av sin teori, noe som har gjort Popper til, for å si meg enig med Bryan Magee (referert i Shearmur 1995: v), en sosialdemokratisk tenker.

KAPITTEL FIRE

Problemet med Hayek/Popper-syntesen

4.1 Om å velge perspektiv

I dette kapitlet vil jeg til dels syntetisere og til dels kontrastere det jeg har valgt å kalle Hayeks og Poppers totalitarismeteorologi. Underveis ville jeg drøfte noen motforestillinger, hentet fra sekundærlitteraturen, mot det jeg setter opp som likhetstrekk mellom Hayek og Popper. Syntesen danner en ramme for å vurdere deres respektive holdninger til skrittvis sosial ingeniørkunst.

Jeg vil først kritisere en sentral del av det til nå mest omfattende bidrag innenfor Hayek og Popper-litteraturen, Calvin Hayes' fremstilling av "teoretikerne bak det åpne samfunn", som er hans sammenfattelse av *likhetene* mellom Popper og Hayek. Det C. Hayes bygger sin syntese på – det åpne samfunn – er etter mitt syn det område som klart får frem *forskjellene* mellom Hayek og Popper. En fruktbar diskusjon bør i hvert fall heller ta utgangspunkt i *den* store forskjellen, synet på skrittvis ingeniørkunst, enn de likheter som tross alt finnes.

4.2 Calvin Hayes og "teoretikerne bak det åpne samfunn"

C. Hayes har tidligere skrevet boken *Fallibalism, Democracy and the Market* (2001) om Karl Poppers politiske filosofi. *Popper, Hayek and the Open Society* (2009) er hans andre og hittil mest ambisiøse utgivelse. Som det sies innledningsvis er den:

"(t)he first book to compare Karl Popper and Friedrich Hayek systematically, and critically assess their contribution to the political philosophy of the Open Society" (Hayes 2009: i).

I avsnitt 4.3 vil jeg forklare hvorfor forfatteren bare delvis lykkes med dette. Boken er ikke spesielt systematisk, og det kan også stilles spørsmålsteget ved hvorvidt Hayeks og Poppers politiske filosofi kan integreres i en enhetlig filosofi om "det åpne

samfunn”. Forfatteren har dette som premiss, og problematiserer det ikke. Men la meg først gi en generell gjennomgang av C. Hayes’ resonnement.

Det åpne samfunn, slik det ble fremstilt i kapittel 3, har Poppers fallibilisme som utgangspunkt: Vi kan ta feil. Åpenheten består i institusjonelt å kunne korrigere slike feil. I tillegg til denne forståelsen av åpenhet, nevner C. Hayes to andre betydninger av ”åpent”:

(It seems that there are at least three possible meanings of the term ”open” in ”Open Society”. It can mean ”open to change”; it can mean, ”open to all humans”, which seems logically to entail cosmopolitanism; and it can mean ”open to geographical and social mobility” (Hayes 2009: 50).

C. Hayes beskriver det åpne samfunn på en måte som gjør at det omfatter mange, og til dels motstridende, begrepspar. Det er for så vidt ingen inkonsistens i dette, da samfunnet tross alt er *åpent* for et bredt spekter av politiske løsninger.

The key ideas and institutions of the Open Society are, in both theory and practice, cosmopolitanism, freedom, equality, the rule of law, individual rights, democracy, the free market and the welfare state... In particular, there is a widely recognized and much discussed tension between the *egalitarian* and the *libertarian* component in the above definition (*ibid.*: 49-50).

Denne spenningen mellom ”egalitære” og ”libertarianske” elementer kan ses på som et uttrykk for graden av skrittvis sosial ingeniørkunst i samfunnet. C. Hayes vedkjenner forskjellen mellom Hayek og Popper her: ”Popper seems more egalitarian and therefore more sympathetic to socialism, while Hayek is very anti-egalitarian by contrast” (Hayes 2009: 70). Forskjellen på C. Hayes’ og min egen tolkning her, er at jeg knytter de ”libertarianske” elementene, i hvert fall slik de får uttrykk i Hayeks forsvar for frihet, til graden av åpenhet i samfunnet.

4.3 En alternativ tolkning: spenningsforholdet mellom frihet og åpenhet

Problemet med C. Hayes’ definisjon av det åpne samfunn synes å være at den er *for åpen*. Den tar ikke i tilstrekkelig grad hensyn til hvilke utslag åpenhet får i Poppers intervensjonistiske politiske filosofi; for Popper er skrittvis sosial ingeniørkunst integrert i idealet om det åpne samfunn (se kapittel 3 ovenfor). Den tar likeledes ikke

på alvor den rolle faste prinsipper spiller i Hayeks teori: Blir samfunnet for åpent, er det en fare for at frihet blir prioritert bort (se kapittel 2).

Mitt problem C. Hayes' analyse er ikke nødvendigvis at det han sier er direkte galt, men at hans valg av perspektiv er spesielt, noe som sannelig danner et misvisende bilde av enigheten mellom Hayek og Popper. Hans feil i så måte er at han ikke skiller klart mellom et fritt samfunn på den ene side – slik det er fremstilt i kapittel 2 om Hayek ovenfor – og et åpent samfunn på den andre – som det er definert i kapitlet om Popper.

Når C. Hayes skal oppsummere forskjellene mellom sosialismen og Hayeks liberalisme, skriver han eksempelvis: "What is involved is a conflict between two types of equality. They are equal liberty and economic equality, which, in turn involve the difference between a planned society and a free, open society" (Hayes 2009: 224). Her brukes frihet og åpenhet nærmest som synonymer, og eventuelle spenningsforhold mellom disse idealene antas å være ikke-eksisterende. Andre steder nevnes Hayek og Poppers "felles ideal om det åpne samfunn", uten at fellestrekkene er gjort spesielt klare (for eksempel Hayes 2009: 87 og 123). Denne manglende systematikk er et gjennomgående problem med C. Hayes analyse.

C. Hayes er likevel inne på noe, da begge tenkerne var opptatt av en form for åpenhet. Begge vektlegger åpne samfunns upersonlighet eller "abstrakte" karakter, og individualisme (individet er ikke underordnet en bestemt gruppe). Hayek (1976:144) sier i denne sammenheng at åpne samfunn er nomokratiske: Individet forfølger sine egne mål innenfor rammen av abstrakte regler som gjelder likt for alle. Han bruker imidlertid her begrepet på en annen måte enn Popper, nærmest som et synonym til sitt eget rettsstatsideal. Det er likevel mulig det er grunnlag for en syntese her, men C. Hayes problematiserer ikke de likhetstrekk som danner grunnlaget for bokens tittel.

Min tolkning av hovedforskjellen mellom Popper og Hayek kan oppsummeres som forskjellen

- mellom et *åpent* og et tildels *lukket* politisk system,
- mellom en *pragmatisk* eller åpen og en *prinsipiell* eller dogmatisk tilnærming,

- mellom *sosialdemokrati* og *liberalisme*,
- mellom, for å sammenfatte elementene i de tre første punktene, en totalitarismeteori som inkluderer *skrittvis sosial ingeniørkunst* som en mulig fare mot et fritt samfunn, og en teori som hevder at denne fremgangsmåte er fullt forenlig med, og til en viss grad også en garanti for, frihet.

Min alternative tilnærming til Hayek og Popper, som systematiseres i kapittel 5 og 6, er at det eksisterer et klart spenningsforhold mellom frihet (som definert av Hayek) og åpenhet (som definert av Popper). Dette potensielle motsetningsforhold er spissformulert i oppgavens tittel gjennom spørsmålet: ”Er det åpne samfunn et skritt på veien til treldom?” Slik Hayek la frem sin teori, er det grunn til å tro at også Poppers forsiktige fremgangsmåte representerer en klar fare. Hvorvidt Poppers ideer faktisk innebærer en slik risiko, vurderes i kapittel 5 og 6. I dette kapitlet konsentrerer jeg meg om å isolere uenigheten mellom dem imellom. La meg derfor, for å tydeliggjøre dette, se på det jeg mener er virkelige likheter mellom de to tenkerne.

4.4 Hayek og Poppers totalitarismeteori – ideer som bør forkastes

4.4.1 Historisisme og scientisme

Popper og Hayek forkastet begge historisismen, det syn at man kan predikere historien ut fra universelle vitenskapelige lover. De var begge opptatt av hvordan en dårlig epistemologi – her i hvilken grad man kan utnytte kunnskapen om samfunnet til å endre det i en bestemt retning – fører over i dårlig, utopisk ideologi. De klareste eksemplene på ideologier som predikerer og forsøker å fremskynde historiens gang, er kommunismen og nazismen.

For å plassere dette i sammenheng med annen totalitarismeteori, kunne det igjen være interessant å peke på en parallell til Hannah Arendt. For henne var forsøket å implementere overmenneskelige, deterministiske lover – enten i form av ”Historien” eller ”Naturen” – det klareste kjennetegn på en totalitær bevegelse. Realiseringen av disse lovene krever at ingenting kan overlates til tilfeldighetene, noe som i sin tur fører til en total kontroll av hvordan mennesket, som er unikt og uforutsigbart, lever (Arendt 1973).

4.4.2 *Gruppetenkning og stammemoral*

Alle tre – Arendt, Hayek og Popper – konsentrerte seg om de de anså som de viktigste aspektene ved de samme to styresett, det nazistiske og kommunistiske. Hayek og Popper, i motsetning til Arendt, konsentrerte seg om totalitære ideer, noe som direkte knytter deres arbeider til politisk teori om hvordan et samfunn bør organiseres. Ideene de kritiserte, i tillegg til å være historisistiske, har det som et av de viktigste kjennetegn at de er kollektivistiske. Individets underordning av gruppen fører til at negativ frihet blir borte.

Popper var ikke en like radikal individualist som Hayek, og så ikke på negativ frihet som en egenverdi, spesielt ikke hvis den fører med seg lidelse. Støtten til frihet er dermed for Popper til en viss grad betinget av hvilken verdi den får, altså hvilket resultat (graden av lidelse) den fører til, for det enkelte individ. For Hayek var det et viktig poeng at en tilstand med frihet i utgangspunktet er ”hul”; det er opp til oss å fylle tilværelsen med et positivt innhold. Politikens formål er likeledes begrenset til å bedre et tilfeldig utvalgte individs sjanser til fremme sine egne mål. Staten er bare en nøytral ramme for individuell måloppnåelse, og er, utover dette, amoralsk. Poppers stat har en kollektiv målsetning om å redusere sosial lidelse til et minimum.

Noen vil kanskje spørre om denne forskjellen mellom et system som er ment å fremme individuell måloppnåelse, og et system som legger til grunn et felles verdisystem for samfunnet som helhet, som å minimere lidelse, virkelig er reell eller rent verbal. Kan man ikke si at også Hayeks målsetning er en felles verdimåler som forteller hva man, som kollektiv, bør sikte mot? Dette ville være ekvivalent med å hevde at en livssynsnøytral stat også representerer et bestemt livssyn (”livssynsnøytralitet”). Forskjellen må sies å være reell. En tilbaketrukket stat som lar det være opp til enkeltmennesket å forfølge sine egne mål, er kvalitativt forskjellig fra en stat som forsøker å vinkle individuelle bestrebelser mot et felles mål.

Hayek, likesom Popper, forklarte også ulike former for utopisk ingeniørkunst med et ønske om å vende tilbake til en umoderne samfunnsform, der tilhørigheten til kollektivet, eller ”stammen”, gav individet en trygghet det ikke har i individualistiske og abstrakte samfunn. Hos Hayek kan dette oppsummeres i spenningsforholdet

mellom ”frihet” og ”trygghet”. Ønsket om å sikre ”trygghet” kommer likevel inn fra siden i Poppers teori via hans negative utilitarisme, men i et langt mer moderat variant enn hos utopisten. Mens Hayeks samfunnideal er, uten sammenligning forøvrig med gamle stammesamfunn, i en viss forstand lukket for *politisk* forandring. Hayeks samfunn er likevel dynamisk i en annen forstand, der forandringer skjer i markedet, men innenfor et rigid politisk rammeverk.

4.4.3 Utopisk ingeniørkunst og sentral planlegging

Utopisk ingeniørkunst fører en utpå veien til trelldom. Her er Popper helt på linje med Hayek. Når man etter et helhetlig program forsøker å omforme det som i utgangspunktet er pluralistiske samfunn, bestående av unike og uforutsigbare individer, vil man måtte ta i bruk vold for å realisere prosjektet.

C. Hayes (2009: 123-135) har gjort et stort poeng av at Hayek i sin senere karriere ble mer utopisk enn Popper, blant annet fordi han etterspurte et ”liberalt utopia”, et visjonært program for en anderledes politikk, som den skissert i *COL* og *LLL*. Men legger ikke C. Hayes for mye vekt på ord, fremfor innhold, her? Det han kaller en hayekiansk utopisme, definerer han jo faktisk på en måte som ikke har noen likhetstrekk med utopisk ingeniørkunst som definert av Popper, nemlig som:

(T)he improvement of undesirable effects of the existing system, which are primarily due to the *unintended consequences* of government policies, rather than being intrinsic to free market capitalism (Hayes 2009: 130).

For å hevde at dette er en ”utopisk endring”, må man i så fall ta utgangspunkt i eventuelle endringer i begrepsbruk hos Hayek. På samme måte kunne man jo hevde at Nozicks konsekvent ikke-intervensjonistiske ”metautopi” fra *Anarchy, State and Utopia* (1974), der frivillige utopiske prosjekter lever side om side, representerer en form for utopisme. Dette ville imidlertid være meningsløst etter Poppers utopismebegrep som innebærer en helhetlig omforming av samfunnet etter en felles verdimåler (jf. avsnitt 3.5.4). Likeledes er det vrient å snakke om Hayeks ”utopisme”, da han helt siden *VT* skilte mellom en ”rasjonell overveielse” av hvordan et politisk system kan se ut, og ”sentral planlegging”, altså en dirigering av samfunnets ressurser etter et kollektivt mål. Den første form for ”planlegging” bedrev han gjennom hele sin karriere, men denne har lite med utopisk ingeniørkunst og sentral planlegging å gjøre.

Andre, som O'Hear (2006: 43ff) har spurt om det ikke er Popper som lefler med utopiske prinsipper, noe C. Hayes (2009: 121) betrakter som en "merkelig historie". O'Hears poeng, som nevnt innledningsvis, er at det noen ganger kan være vanskelig å skille mellom skrittvis og utopisk ingeniørkunst:

As with so much else in this area, what for some would be an absolutely essential step to removing a manifest evil or to securing participation in the open society or the economy might for others be a piece of objectionable large-scale planning and interference with essential freedoms (O'Hear 2006: 43ff).

Dette er definitivt et mulig problemområde med Poppers politiske metodologi, og jeg vil langt på vei slutte meg til O'Hear i neste kapittel.

4.4.4 *Falsk rasjonalisme og elitisme*

Hayek og Popper hevdet at vår viten om verden er begrenset, og at det er livsfarlig ikke å innse kunnskapens feilbarlighet. Begge var med andre ord sterke motstandere av det Popper kalte falsk rasjonalisme (se spesielt Hayek 1960: 22-26 og Popper 2002a.: 477-488). Og, i sammenheng med dette: enhver form for elitisme som hevder at noen – de kloke – har rett til å fatte beslutninger på vegne av andre. Når man tar i betraktning kompleksiteten i det sosiale liv, vil selv de skarpeste hjerner ta seg vann over hodet hvis de forsøker å dirigere samfunnsutviklingen gjennom utopiske prosjekter. La oss for eksempel anta at Platon var 100 ganger klokere enn de andre som levde på hans tid, og på denne bakgrunn hevdet retten til å styre til deres felles beste. Hva hjelper vel dette, dersom han måtte være 10 000 ganger klokere for å konstruere et samfunn som er bedre enn det som ville blitt resultatet av millioner av menneskers valg, basert på deres unike kunnskap om verden?

Det ligger noe egalitært i Popper og Hayeks kunnskapssyn: I en politisk kontekst er forskjeller i intelligens irrelevant: Vi er alle ganske *dumme*. Samtidig er vi alle *eksperter* innenfor den sfære vi befinner oss i i det daglige: Vi har unik kunnskap som det vil være umulig å samle på ett sted. Hayek og Popper trekker likevel andre implikasjoner fra dette poenget. For å følge Kerstenetzky (2007: 46): "Popper acknowledges the problem, but does not buy Hayek's political conclusions". For Popper var vår manglende kunnskap om verden ikke noe som umuliggjorde intervensjon i utgangspunktet, men snarere en måte å skaffe ny kunnskap om verden

på, ved at våre samfunnsvitenskapelige teorier blir testet i praksis (*ibid.*: 47). Ifølge Popper trenger ikke dette være spesielt risikabelt så lenge man går frem på en gradvis måte som tillater feileliminering.

Andrew Gamble (1996) har som en alternativ tolkning til egalitarismen skissert i dette avsnitt, hevdet at Hayek representerer en form for autoritær elitisme, men dette er det lite belegg for. Hayek, hevder Gamble (1996: 92), vil foretrekke et ”liberalt autokrati” fremfor et ”totalitært demokrati”. Dette er for så vidt en korrekt implikasjon av at Hayeks teori: Han presiserte tydelig at demokratiet var den beste styreform, men satt likevel frihet først. Gamble (1996: 92) har oppsummert Hayeks standpunkt på følgende måte: ”If it [democracy] fails to produce liberal decisions, it endangers the market order, and makes an authoritarian regime the lesser evil”. Det er her viktig å presisere at Hayek var motstander av det han kalte ubegrenset demokrati, der det finnes få eller ingen begrensninger på hvordan majoriteten kan behandle enkeltmennesket. Han tok aldri til orde for noen annen styreform enn demokrati, men presiserte at dette må være begrenset av rettsstatens prinsipper.

Det er allikevel et snev av sannhet i Gambles resonnement. For Hayek var enkeltmenneskets suverenitet viktigere enn det J. S. Mill (1989 [1859]: 8) ganske harselerende refererte til som ”self-government’... not the government of each by himself, but of each by all the rest”. Når Hayek tok til orde for å begrense demokratiet, var det ikke fordi han selv ønsket å diktere hvordan mennesker skulle leve, men tvert om for å nekte majoriteten å tre inn i denne rolle. Noen vil kanskje betrakte dette som autoritært, men begrepet må da brukes på en måte som ikke gir totalitære konnotasjoner. Gamble klarer også å trekke meget absurde konklusjoner ut fra Hayeks motstand mot det ubegrensede demokratiet, som han forklarer slik:

The reason is that decisions based on majority opinion will normally be mistaken. They do not have the superindividual wisdom which the products of spontaneous growth possess. What Hayek is claiming is that his minority opinion, although presumably no more a product of spontaneous growth than majority opinion, does possess a superiour wisdom. No Leninist would claim more (Gamble 1996: 97).

Jeg tror det her er en fare for at Gamble har misforstått Hayeks poeng. Det er ikke slik at han ønsket å implementere et sosialt program ovenfra på bekostning av spontane prosesser. Hans poeng er nok snarere at *ingen* – ikke majoriteten og ikke han selv –

har den intellektuelle kraft som trengs for denne oppgave. Det er derfor bedre at mennesker styrer sine egne liv i omstendigheter de kjenner bedre enn noen andre. Dette standpunktet ligger nærmere egalitarismen enn elitismen.

Det er likevel forståelig at Gamble og andre som ikke deler Hayeks epistemologiske utgangspunkt, påpeker det som er en tilsynelatende selvmotsigelse i hele Hayeks tenkning. Hvis alt er så vanskelig og komplekst, hvordan kan man da formulere absolutte prinsipper for et helt samfunn? (Se Røe Isaksen (2008) for en detaljert behandling av denne problemstillingen.) Er ikke dette langt mer ambisiøst enn Poppers skrittvis prøving og feiling? Representerer Hayek en form for falsk rasjonalisme? Ut fra dette kunne det virke som om Popper står for den mest konsistente politiske tilnærming gitt deres (noenlunde) felles epistemologiske antagelser (jf. Kerstenetzky 2007). Hayek ville til sitt forsvar innvende at det er umulig innenfor samfunnsvitenskapen å komme med presise prediksjoner, noe som gjør det tilsvarende vanskelig å oppnå konkrete politiske mål, men at det er mulig å vise til noen generelle prinsipper ("pattern explanations") for menneskelig adferd. Selv om man ikke kan forutse det konkrete resultat av en spontan orden, kan man formulere teorier av et vagere slag, som at resultatene av en slik utvikling alt i alt vil maksimere sjansen for at menneskene kan oppfylle sine ønsker.

4.5 To veier til trelldom

Hva kan man tillate seg å gjøre, innenfor en ikke-utopisk ramme, før man setter friheten i fare? Hayek og Popper tar til orde for to forskjellige former for problemløsning. Mens Popper ønsker å sette opp en liste med prioriteringer vi har her og nå, og om nødvendig bruke politikk til å løse disse problemene, hevder Hayek at disse problemene bør løses i markedet men innenfor generelle rettsstatsprinsipper. Mens begge disse fremgangsmåtene er åpne for forandring, er Poppers i mye større grad åpen for *politisk* forandring, og representerer en politisk pragmatisme. Hayeks tilnærming innebærer derimot å holde fast ved en kjerne med prinsipper som skal danne grunnlag for en spontan utvikling nedenfra.

Poppers positive frihetsbegrep er også en integrert del av hans "agenda" for statens politikk, og for ham vil en viss positiv frihet være viktig for å sikre et minstemål av

negativ frihet i lengden. Muligheter til å ta en utdanning er for eksempel essensielt for å sette mennesker i stand til å forsvare sin egen frihet (Popper 2003a: 117ff). Dette er argumenter man lett finner igjen i moderne menneskerettighetsdebatter om såkalte tredjengenerasjons, eller positive, rettigheter. Grunnleggende behov må dekkes for at man skal kunne nyte godt av, og være villig til å forsvare, første- og annengenerasjons, eller negative, rettigheter (se for eksempel Palmer 2007: 16; Liebenberg og Pillay 2000: 15).

For Hayek vil derimot politiske vedtak som tar sikte på å øke folks positive frihet, være ødeleggende for negativ frihet, simpelthen fordi det ikke eksisterer noen felles verdimåler i samfunnet. Innføringen av en slik frihet på institusjonsnivå vil måtte ta utgangspunkt i *noens* visjon av det gode liv, hvilket ville være ødeleggende for andres frihet til å følge sine egne mål. Sagt på en annen måte: For Hayek er positiv frihet, for et tilfeldig utvalgt individ, avhengig av at negativ frihet respekteres. Bare negativ frihet skaper sfærer der mennesker kan handle uhindret etter sitt eget preferansesett.

Spørsmålet er om Poppers politiske proteksjonisme og negative utilitarisme er en nødvendig implikasjon av gradvis problemløsning (se Shearmurs kritikk av Popper her i avsnitt 6.4). Hayek refererte også, i sine senere verker, til sin egen fremgangsmåte som ”piecemeal”, som han hentet direkte fra Popper selv (Hayek 1988: 69). Hayeks fremgangsmåte skiller seg likevel sterkt fra Poppers, og det er viktig ikke å la seg blende av likhetene her. Hans politiske problemløsning tar utelukkende utgangspunkt i å forbedre de prinsippene som danner rammen for individuell måloppnåelse, i motsetning til å ville gå inn å eliminere konkrete onder. Hayeks filosofi bygger på generelle prinsipper, og det gis ikke anledning til å fravike disse prinsippene på kort sikt, nettopp fordi man vil ende med å undergrave dem på lengre sikt. Poppers filosofi tar utgangspunkt i nåværende prioriteringer, og man velger det alternativ som har størst mulig nytte i form av å eliminere lidelse. Slike reformer, som av Hayek ble ansett som problematiske fordi de potensielt kan ofre frihet for øyeblikkets behov, ble av Popper ansett som relativt trivielle og ufarlige.

Hvis vi skal følge Popper, er ikke bare skrittvis sosial ingeniørkunst ufarlig, men en viktig garanti for frihet og mot totalitarisme. Denne konstante vilje til å løse problemer som måtte dukke opp, med de midler som skulle være nødvendige, sikrer

samfunnets åpne holdning til seg selv og er det klareste alternativet til vold. Dette gir det kjente Keynes'-sitatet "In the long run we're all dead" en ny betydning. Hvis vi bare konsentrerer oss om langsiktige mål, er det en fare for at samfunnet utvikler seg i en totalitær retning. Skrittvis sosial ingeniørkunst sikrer vårt liberale "sinnelag" slik det manifesterer seg i samfunnets institusjoner, ved at man kontinuerlig vurderer normene samfunnet bygger på, slik at de tilfredsstillende grunnleggende behov slik de oppleves i dag. Men det er en mulig motsetning her hvis bevarelsen av frihet krever at disse prinsippene ikke fravikes i bytte med kortsiktige gevinster. For igjen å gjengi kjernen i Hayeks totalitarismetese:

A successful defence of freedom must... be dogmatic and make no concessions to expediency, even where it is not possible to show that, besides the known beneficial effects, some particular harmful result would also follow from its infringement. Freedom will prevail only if it is accepted as a general principle whose application to particular instances requires no justification (Hayek 1973: 61).

Begge har likevel et viktig skille mellom det man med Hayek kan kalle generelle lover og spesifikke kommandoer, eller hva Popper kalte forskjellen på et institusjonelt og personlig styre. Det personlige og spesifikke styresettet innebærer at statens representanter forsøker å oppnå et positivt mål og dirigerer ressursene i samfunnet henimot dette, mens den institusjonelle eller generelle metode tillater individet å gjøre alt det ikke finnes eksplisitte forbud mot. Hayeks forståelse av rettsstaten er likevel mer radikal enn Poppers, og ligger nært opptil til hans liberalistiske ideologi. Lover skal være helt "abstrakte" og kan ikke rettferdiggjøres med at de tjener bestemte gruppers interesser.

Som Keynes påpekte, er også Hayek grunnleggende uklar, men hans uklarhet gir opphav til andre problemstillinger. Ifølge Hayek skal all lovgivning være generell og i samsvar med rettsstaten, og problemet består i hvor grensen for denne lovgivningen skal gå. Den skal i siste instans fremme individenes mulighet til å nå sine egne mål, noe som i Hayeks økonomiske politikk ofte var ensbetydende med å fremme konkurranse. Han tok aldri til orde for en *laissez-faire*-politikk som forbyr staten alle andre oppgaver enn beskyttelsen av negative rettigheter (Hayek 1949: 48-49; Hayek 1960: 231; Hayek 1973: 62; Hayek 1979: 41-42; Hayek 1994: 123; Hayek 1980: 17). Men han krevde likevel at lovgivningen skulle være i samsvar med bestemte ufravikelige prinsipper.

For Hayek er det som nevnt fremgangsmåten og ikke resultatene som teller. Dette kan skape et inntrykk av at hans prinsipper er innholdsløse. De sier noe om ”hvordan”, men ingenting om ”hva”. Dette er i tråd med hans filosofi om ikke å konstruere et bestemt samfunn, men det gjør det også, for å følge Keynes, vanskelig å trekke en grense for politikk basert på disse prinsippene alene, som øyensynlig er forenlig med en mer omfattende stat enn den Hayek selv tok til orde for (dette drøftes i avsnitt 6.2). At individene skal ha en privatssfære der de kan forfølge sine egne mål, og der staten opptrer forutsigbart, gir ingen entydig grense for hvor stor denne privatssfæren bør være (en viss respekt for eiendomsrett, avtalerett osv. inngår dog i Hayeks begrep om en ”sfære”, se avsnitt 2.4). Ifølge Hayek bør den nok være meget stor, slik at individene på best mulig måte kan utnytte sin egen kunnskap, men han gjør det samtidig vanskelig for seg selv ved å gå vekk fra *laissez-faire* med den medfølgende *innskrenkning* av privatssfæren, som påpekt av O’Hear (2006: 134ff):

Hayek’s specific repudiation of these extreme positions leaves him vulnerable to the criticism that his own position is, contrary to appearance, consistent with quite a high degree of state control and interference...

Hayek går for eksempel god for en viss sosiallovgivning. Han presiserer riktignok at man må skille mellom to typer ”trygghet” her: en begrenset form for sikkerhetsnett som kan gis til alle og derfor ikke trenger å være et privilegium, og en absolutt form for sikkerhet som garanterer en bestemt levestandard ut fra den generelle velstanden i samfunnet. Det siste ligner idealet om ”sosial rettferdighet”, som vil innebære å diskriminere mellom grupper: å ta fra noen for å øke andres relative posisjon (Hayek 1960: 259; Hayek 1979: 141-142). Man kan heller ikke utdele subsidier – disse kan i hvert fall ikke begrunnes ut fra gruppen som umiddelbart vil tjene på dem (Hayek 1960: 264). Hva angår utdanning, kan dette finansieres av, og tildels drives av, staten; det er monopolet som er uakseptabelt (*ibid.*: 381). Dette er spesielt farlig med tanke på indoktrinering, og det bryter i tillegg med konkurranseprinsippet som sier at alle skal operere under de samme spilleregler, også staten. Det er altså et visst rom for statlig handling også i Hayeks system.

Dette er et potensielt problem for min egen tolkning: Er det kun på et meget abstrakt nivå at forskjellen mellom Popper og Hayek synes såpass stor, mens begge åpner for en betydelig grad av intervensjonisme når man undersøker hvordan disse prinsippene

kan anvendes i virkeligheten? Jeg nøyer meg med å stille spørsmålet her, og jeg vil gjennom de kommende kapitler ytterligere illustrere den praktiske betydningen av det jeg anser som en radikal forskjell på Hayeks og Poppers politiske tilnærming. I neste kapittel vil jeg se på tre problemområder med Poppers teori og vise hvordan disse elementene potensielt kan sette friheten i fare.

KAPITTEL FEM

Tre vagheter ved Poppers politiske metodologi

5.1 "Metode" og "agenda"

Det ligger i det åpne samfunns natur at man ikke skal trekke for strenge grenser for statens virksomhet. Institusjonell åpenhet, som forstått av Popper, innebærer at vi må lytte til øyeblikkelige behov, og velge det middel som er best egnet til å redusere lidelse. En slik tilnærming er pragmatisk, og man kan da ikke være for bundet av generelle prinsipper. En popperiansk sosialingeniør vet som Sokrates kun "hvor lite han vet" og vil derfor sette sine egne teorier om samfunnet på kritiske prøver. Dette innebærer å legge forholdene til rette for "error elimination", det vil si å implementere reformer på en måte som gjør det mulig å evaluere konsekvensene og potensielt komme med konstruktiv kritikk. Poppers *metode* er i utgangspunktet verdinøytral – ikke i den forstand at den krever en verdinøytral stat (som hos Hayek), men at den kan brukes til å fremme ulike former for verdier (Popper 2002d: 61): "His ends may be of diverse kinds... Thus public or political social engineering may have the most diverse tendencies, totalitarian as well as liberal."

I dette kapittel tar jeg opp Poppers eget forslag til grense for statens virksomhet, altså hva metoden nevnt ovenfor, ifølge Popper, bør brukes til. Jeg vil hevde det er mulig å anse dette forslaget til *agenda* som *implikasjoner* av skrittvis sosial ingeniørkunst. Poppers forslag til hva som bør være offentlig politikk, er med andre ord ikke vilkårlig, men nærliggende i og med den fremgangsmåte man har til rådighet. Shearmur (1996a: 17) har kommet med innvendinger mot dette og hevdet at Popper, gitt sitt utgangspunkt (skrittvis ingeniørkunst), burde gått inn for et mer liberalt politisk rammeverk som sikrer prøving og feiling i markedet (ifølge Shearmur en bedre arena for inkrementalisme enn politikken). Denne innvendingen kommer litt på kanten av det jeg skal diskutere i dette kapittel, men den vil tas opp, og kritiseres, i kapittel 6 (avsnitt 6.4.).

Jeg vil, mer presist, ta tak i tre uklarheter, eller vagheter, ved Poppers normative teori, og diskutere disse med utgangspunkt i Hayeks påstand om at man kan ødelegge friheten ved å gripe inn i markedets spontane orden på en *usystematisk* måte, dette fordi man sakte men sikkert undergraver respekten for prinsippene bak et fritt samfunn.

Ubestemtheten ved de tre begrepene nevnt i overskriften, gjør at Poppers skrittvisе sosiale ingeniørkunst i seg selv blir noe vagt formulert. Debatten om disse konseptene er kompleks og vil naturligvis ikke kunne ytes full rettferdighet her. Alt jeg ønsker å vise, og som kan gjøres innenfor rammen av et slikt kapittel, er at begrepene er svært ”ulne” i den forstand at det er vanskelig å avgjøre hva de betyr i praksis, noe som kan åpne for vilkårlige inngrep i enkeltmenneskets frihet.

5.2 Politisk proteksjonisme

For kort å gjenta kjernen i Poppers politiske proteksjonisme fra *CAR*: ”Even if... nobody ever harms anybody else... there would still be weaker and stronger men, and the weakest ones... should have a *legal* claim to be protected against the power of the strong.” (Popper 2000b: 471.) Selv om det ikke eksisterer fysisk tvang, skal de svake altså beskyttes mot de sterkes makt og deres ”økonomiske tvang”. Problemet med dette maktbegrepet, fra beslutningstagerens ståsted, er at det er ikke-håndgripelig; det er umulig å observere at maktmisbruk finner sted. Faren er at man åpner for å gjøre *alle* asymmetriske mellommenneskelige forhold til et spørsmål om tvang. Begrepet er såpass vanskelig å bruke i en empirisk sammenheng at det åpner for misbruk av håndfast fysisk tvang, som også er Poppers forslag til hvordan man kan begrense ”økonomisk tvang” (”should have a *legal* claim...” – dette innebærer å bruke statens voldsmonopol). Å hindre at de sterke utnytter sin økonomiske posisjon, vil blant annet innebære en innskrenking av retten til å inngå frie avtaler dersom man mener det eksisterer et asymmetrisk maktforhold mellom partene.

For å ta et konkret eksempel. Ifølge østerriksk økonomisk teori handler mennesker med hverandre fordi de verdsetter goder forskjellig (Caldwell 2004: 25). I et ansettelsesforhold vil for eksempel arbeideren verdsette lønnen høyere enn en situasjon der han ikke trenger å gi avkall på sin egen arbeidskraft, mens kapitalisten

vil verdsette arbeiderens arbeidskraft høyere enn den sum han må utbetale i lønn. Dersom det var anderledes, ville handelen ikke ha funnet sted: Begge foretrekker resultatet av "avtale" fremfor resultatet av "ikke-avtale". Situasjonen er kanskje ikke "perfekt" for noen av dem, men gitt de alternativer de har å velge imellom, er inngåelsen av avtalen det beste de kan velge. Ens situasjon i et fritt samfunn, for å følge Hayek, er sjelden perfekt. Men er ikke valgene frivillige selv om man ikke "får det som man vil"?

Robert Nozick har, om ikke tilbakebevist dette synet på frivillighet, vist at det kan få ganske absurde implikasjoner. Faktisk vil de færreste valg være "frivillige" i denne forstand. Anta et giftermål, hevder Nozick, der man har 26 kvinner og 26 menn, som rangerer sine potensielle partnere i rekkefølgen A til Z og A' til Z'. Bare A-ene har, hvis vi skulle følge resonnetet om perfektjon og frivillighet, virkelig et fritt valg: Kun de høyest rangerte får det slik de egentlig ønsker. Selv B-ene vil foretrekke å gifte seg med en A, men vil måtte inngå avtale med hverandre som en erstatning. Z-ene vil heller foretrekke de 25 høyere rangerte partnere. Men gir det noen mening å si at valget ikke er frivillig dersom disse likevel foretrekker å inngå en avtale med hverandre fremfor ikke å gifte seg? (Nozick 1974: 263).

For å gå tilbake til ansettelsesforholdet: Hvor ligger "tvangen" her? Nå er det jo ikke urimelig å tenke seg at en av partene – til tross for at de altså handler frivillig – er mer avhengig av å inngå avtalen enn den andre, for eksempel fordi den ene har flere alternativer. La oss for eksempel anta at arbeiderens kompetanse er så unik at hun har flere jobber å velge imellom, mens arbeidsgiveren er avhengig av å få tak i akkurat denne arbeideren. Lønnen arbeideren kan få, i henhold til østerriksk økonomisk teori, er kun et resultat av hvor mye hun er verdsatt av potensielle arbeidsgivere – det er altså ikke mulig å skaffe seg "for høy" lønn. Likevel er det nok en slik asymmetri i makt, som jobbsøkeren her kan utnytte for å oppnå det hun vil, Popper siktet til.

Så kan man jo spørre hvorvidt det er mulig å finne menneskelige relasjoner, økonomiske eller ikke, der denne form for makt er likt fordelt mellom partene. Vi må her huske at menneskelige ferdigheter og kvaliteter av ymse slag er ulikt fordelt. Som en konsekvens av dette vil det i sosiale forhold kanskje alltid være noen som er mer avhengig av å opprettholde relasjonen enn andre, noe som vil kunne bli "brukt imot

dem”. Skal man skape likhet her, og derved redusere økonomisk maktbruk (eller andre former for ikke-håndgripelig makt), må man behandle mennesker ulikt. Man må også erstatte den med fysisk maktbruk fra statens side. Dersom økonomisk makt er et så naturlig og utberedt fenomen som det her legges opp til, må man åpne for en omfattende regulering av de fleste menneskelige relasjoner.

Som et resultat av individuelt mangfold, vil *reell* likhet – forstått som den totale elimineringen av økonomisk makt – bare kunne skapes ved hjelp av de metoder som skildres i Kurt Vonneguts novelle *Harrison Bergeron*:

THE YEAR WAS 2081, and everybody was finally equal. They weren't only equal before God and the law. They were equal every which way. Nobody was smarter than anybody else. Nobody was better looking than anybody else. Nobody was stronger or quicker than anybody else... And George, while his intelligence was way above normal, had a little mental handicap radio in his ear. He was required by law to wear it at all times. It was tuned to a government transmitter. Every twenty seconds or so, the transmitter would send out some sharp noise to keep people like George from taking unfair advantage of their brains. (Vonnegut 1961)

Det er faktisk vanskelig å forestille seg hvordan “økonomisk makt” vil kunne begrenses uten å ty til mer ekstreme midler enn det Popper selv gikk god for. Et logisk gyldig poeng som Hayek stadig presiserte, er at likhet blant ulike kun kan skapes ved forskjellsbehandling, som altså er et brudd på rettsstatsprinsippet om å behandle alle mennesker likt. En illustrasjon kan hentes fra friidretten: I et 200m-løp vil det, gitt at deltagere med ulike ferdigheter skal komme likt i mål, kreves at de starter på ulike plasser, slik at de sterkeste gis et “handicap”.

5.3 Positiv frihet

Frihet *fra* lidelse impliserer frihet *til* bestemte goder som kan lindre lidelse. Motsatt kan negativ frihet formuleres positivt: rett til å bli latt i fred. Det er altså ikke formuleringen som er det sentrale, men om ens krav på frihet gir opphav til negative eller positive forpliktelser hos andre. Her og nå respekterer jeg alle menneskers negative frihet, simpelthen ved ikke å gjøre noe som helst mot dem (jf. Schopenhauer: ”Skad ingen...”). Men hvis noen står overfor lidelser som går utover fysisk tvang, for eksempel fravær av mat og fravær av husly, kreves det positiv handling fra min side for å respektere deres frihet (“...men hjelp alle, så mye du kan!”). Så til tross for at

Popper hevdet at offentlige verdier utelukkende skulle være negative, krever realiseringen av disse verdiene positiv handling.

Det er ikke mulig for et enkeltindivid å respektere alle menneskers positive frihet. Det kreves nemlig ikke lenger en aktiv handling for å ”berøve” mennesker deres frihet; man kan også krenke deres frihet (og dermed utøve tvang mot dem?) ved å holde seg i ro. Intet menneske har alene kapasitet til å sikre at alle mennesker mestrer sitt eget liv. Er det mulig for et samfunn som helhet å sikre alle et minstemål av positiv frihet? Hovedinnvendingen mot dette er at det som nevnt er nokså subjektivt hva det vil si å være herre over sitt eget liv, da mennesker har ulike drømmer og ambisjoner. Å oppheve noen slike mål som mer høyverdig enn andre ved å sette dem som felles verdimåler for samfunnet som helhet, vil ikke ta hensyn til dem som har andre preferansesett. Å ”være herre over sitt eget liv” er også i stor grad en subjektiv opplevelse: Således er det umulig å vite for en sosialingeniør hvem som er ”frie” og ikke.

Sammenlign dette med negativ frihet, som innebærer at man ikke blir fysisk tvunget (eller truet med slik tvang) til å handle på en måte som er anderledes med ens egne preferanser. Også her vil det være grensetilfeller, men det er relativt enkelt å oppsere hvorvidt det er mye negativ frihet i et samfunn. Sagt med andre ord er det et empirisk mer anvendbart begrep: Det tar ikke hensyn til individets subjektive følelse av å lide, men kun hvorvidt det er utsatt for fysisk tvang. Og dernest: Det er enkelt å holde noen til ansvar for overgrep; det finnes alltid en (i hvert fall potensielt identifiserbar) ”krenker”.

Negativ frihet er også svært lite ressurskrevende: Det koster ingenting å *respektere* den (jeg gjør det som nevnt helt kostnadsfritt her og nå). Det vil imidlertid kreve statlig positiv handling, og dermed en finansiering av denne virksomhet, for å *beskytte* negativ frihet juridisk (Sunstein 2001: 230-231). Dette er altså ikke noen særegenhet med positiv frihet. Forskjellen er at negativ frihet er et klarere begrep og kan knyttes direkte til en klar empirisk referent: fysisk tvang. Det vil dermed være en overkommelig oppgave å sette en klar grense for statens virksomhet ut fra hensynet til beskyttelsen av negativ frihet, enn hvis man skal bruke staten til å sikre et minstemål av positiv frihet for alle.

Når det gjelder positiv frihet, er situasjonen faktisk svært kompleks. Hvem har ansvaret for at person x ikke er ”herre over sitt eget liv”? I mange tilfeller vil nok en slik situasjon være, for å si det med Hayek, et uintent resultat som ingen har kontroll over. Også dette er velkjente argumenter fra moderne menneskerettighetsdebatter om positive rettigheter. Hvem er å bebreide når noen har blitt fratatt sin ”rett til arbeid” (jf. FNs menneskerettighetserklæring art. 23)? Det har også vist seg vanskelig for domstolene å håndheve slike rettigheter, nettopp på grunn av deres manglende konkretisering (Beatty 1994: 325). Siden det her er snakk om *rettigheter*, er det ikke et direkte argument mot Poppers negative utilitarisme. Men argumentasjonen har klare likhetstrekk og illustrerer én variant av problemet om å overføre positiv frihet til lovverket. Siden Popper i tillegg foretrekker en institusjonell og forutsigbar fremgangsmåte, vil en rettighetsfesting være én mulighet for å sikre mennesker grunnleggende behov og samtidig beskytte rettsstatlig forutsigbarhet. Men dette ville altså være en dårlig løsning.

Denne kritikken er allikevel bare delvis treffende når det gjelder Popper. For det første har han gjort det til statens oppgave å minimere ulykke, forstått som lidelse, ikke å maksimere lykke. Spørsmålet er om lidelse, som åpenbart kan ha mange kilder, er presisert godt nok. Popper har nevnt to hovedkilder til lidelse: fysisk tvang og økonomisk tvang. Man kan si at mens fysisk tvang refererer til en krenking av negativ frihet, refererer økonomisk tvang til en krenking av positiv frihet, idet man nekter – eller truer med å nekte – mennesker tilstrekkelig tilgang til midler de trenger for å leve et godt liv.

Som nevnt er økonomisk tvang et uklart begrep – og det er dette som er hovedproblemet med hans frihetsbegrep. Likevel kan man si at Popper langt på vei antyder at det er sosiale lidelser det er snakk om, noe som også fremgår av eksemplene han bruker (se avsnitt 3.6.2 og 3.6.4). Det er dermed naturlig at den skrittvis ingeniøren – ”(who will) be searching for, and fighting against, the greatest and most urgent evils of society, rather than searching for, and fighting for, its greatest ultimate good” (Popper 2003a: 167) – vil ta utgangspunkt i å redusere fattigdom. Dette vil innebære å sikre at alle har mat, husly, en arbeidsplass o.l. (Det er her nærliggende å definere fattigdom i absolutt, og ikke relativ, forstand.) Det jeg

har kalt Poppers positive frihetsbegrep kan dermed i stor grad knyttes til et knippe håndfaste kriterier.

For det annet hevder ikke Popper kategorisk at *alle* har en rett til ikke å lide. Som han skriver i beskrivelsen av skrittvis ingeniørkunst i *OSE*: "(E)very generation of men... have a claim.... not to be made unhappy, *where it can be avoided*" (Popper 2003a: 167, egen uthevelse). Man skal også ta utgangspunkt i det man anser som de mest nødvendige ondene og *minimere*, men ikke nødvendigvis fjerne, lidelse. Det er en utilitaristisk teori, ikke en rettighetsteori. Dette skaper i praksis vaghet og usikkerhet for hvilke inngrep man kan tillate, men dette er for Popper også en styrke: Man kan ta fatt på samtidsproblemer uten å være bundet av rigide prinsipper og dogmer.

5.4 Negativ utilitarisme versus negativ frihet

Poppers politiske proteksjonisme skal beskytte positiv og negativ frihet samtidig – men her vil det være et avveiningsforhold; man kan ikke oppnå begge deler fullt og helt på én og samme gang (Berlin 1969: 212). Også dette er et logisk poeng. Hvis man skal øke noen menneskers kontroll over sitt eget liv, redusere deres lidelse gjennom økonomiske overføringer, må man samtidig gripe inn i andre menneskers negative frihet for å skaffe disse midlene. Den enes positive frihet vil dermed gå på bekostning av den andres negative frihet. For tenkere som Popper og Berlin er ikke negativ frihet det eneste som er av verdi, og kan derfor ikke behandles som et "hellig" prinsipp, slik det gjøres av Hayek. Popper erkjente selv den motsetning som tas opp i dette avsnitt, i sin tolkning av det såkalte "frihetsparadokset". Han bruker her en omvendt illustrasjon, som viser at for mye negativ frihet vil hemme noen menneskers positive frihet:

The so-called *paradox of freedom* is the argument that freedom in the sense of absence of any restraining control must lead to very great restraint, since it makes the bully free to enslave the meek (Popper 2003a: 293; referert i Shearmur 1996a: 51)... (T)he idea of the market is paradoxical. If the state does not interfere, then other semi-political organizations such as monopolies, trusts, unions etc., may interfere, reducing the freedom of the market to a fiction (Popper 2003b: 394; referert i Shearmur 1996a: 51).

Dette er også et element i Poppers tenkning som undervurderes kraftig av C. Hayes, som peker på det han mener er tre negativer hos Popper: "*refutation, utility and*

liberty” (Hayes 2009: 119). Han peker også på det han mener er en sammenheng mellom negativ utilitarisme og negativ frihet: ”Both negative utility and negative rights are united in being opposed to traditional utilitarianism in both its hedonistic and eudaemonistic versions” (*ibid.*). Fravær av lidelse, som antydnet av Popper, krever imidlertid at mennesker gis tilgang *til* bestemte goder, som må fremskaffes av noen. Denne rett til velferdsgoder vil altså føre til en reduksjon av andres privatsfære. Det er dermed et spenningsforhold mellom negativ utilitarisme og negativ frihet, og ikke en sammenheng, slik C. Hayes hevder.

5.4.1 Offentlige og private målsetninger

Negativ utilitarisme innebærer i tillegg å sette opp en ”felles verdimåler” for hele samfunnet, eller med Poppers begrepsbruk: ”offentlig agenda”. Kjernen i Hayeks kritikk av slike felles målsetninger, er at de forhindrer mennesket i å forfølge sine egenvalgte mål. Som han skrev i *VT* (Hayek 1949: 76):

Det vil være umulig for en enkelt hjerne å omfatte den uendelighet av forskjellige menneskers forskjellige behov som konkurrerer om de tilgjengelige ressurser, og legge en bestemt vekt på hver enkelt av dem... Dette er det grunnleggende faktum som hele den individuelle filosofi er bygd på... fordi verdiskalaer bare kan eksistere i tilknytning til de enkelte mennesker.

Dersom det imidlertid eksisterer det Hayek kalte et *sosialt* mål, det vil si et mål som deles av samtlige borgere og som det kan skapes en frivillig oppslutning om, er dette fullstendig uproblematisk, siden ingen blir fratatt muligheten til å følge sin egen vilje. Fordelen her med Poppers agenda er at den ikke er altfor kontroversiell. Den tar utgangspunkt i å minimere lidelse, og den lidelse det er snakk om, kan, til tross for klare gråsoner grunnet tvetydig begrepsbruk, knyttes til åpenbare mangler som mat, drikke, tak over hodet osv. – ting ethvert menneske trenger for å leve et godt liv. Jeg deler her Shearmurs (1996a: 103) påstand om at mennesker ”will, doubtless, share Popper’s concerns about the relief of suffering generally.” Ikke desto mindre, fortsetter Shearmur: ”(T)he weight that they will give to its pursuit will depend on their judgement as to how it measures up, against the priorities of their lives – including the moral obligations involved in their various special relationships” (*ibid.*). Shearmur setter dette på spissen gjennom et par eksempler:

(I)t would seem to me utterly *reasonable* that they should prefer, say, to spend the proceeds of a pay rise on a new bicycle for a nephew, or on a set of CDs of Beethoven symphonies for their own enjoyment and elevation, rather than on the relief of suffering, or the provision of some of what Popper wishes to include within his notion of protectionism (e.g. access to higher education for other people). (*ibid.*: 104).

Kjernen av denne kritikken av Popper er, rett og slett, at all den stund midler må tas fra noen for å lempe lidelse hos andre (jf. motsetningen mellom positiv og negativ frihet), vil individer, i forbindelse med scenariene nevnt ovenfor, kunne svare: ”Hva med våre *egne* agendaer?” (*ibid.*) En lignende kritikk har kommet fra Gray (1984: 112):

Popper’s talk of improving civilization, of solving common problems by implementing a political technology, endorses a view of society no less monistic than that of the utopian social engineers he is concerned to criticize.

Likheten her, med utopismen, ligger altså i det enhetlige verdigrunnlaget som følger av å ha en offentlig “agenda”. Et sentralt element i Poppers kritikk av utopisk ingeniørkunst er umuligheten av å komme til enighet om positive mål, da det ikke finnes noen vitenskapelig måte å avgjøre slike på. Han hevder likevel at det er mulig å komme til enighet om hvilke onder som bør elimineres, og det er dette Gray, i likhet med Shearmur, synes å sette spørsmålstegn ved. Også slike målsetninger vil kunne komme i konflikt med et pluralistisk samfunn der hvert menneske kan lede sitt eget liv som det ønsker.

At the same time, in transposing to areas of social conflict the shared standards of objectivity and impartiality which characterize scientific communities, Popper’s interventionist social engineering brings about a dualism in society between those, the rational planners, who possess political power, and the rest, who do not (Gray 1984: 112ff).

Det er mulig Gray går litt for langt her. Demokraten Popper legger tross alt vekt på at alle mennesker bør ha mulighet til å dømme myndighetenes politikk. Det er heller ikke slik at det er forbeholdt noen elite å komme med politiske forslag. Der kritikken i så fall er treffende, gjelder situasjoner som nevnt ovenfor, der man ikke klarer å komme til enighet om én agenda, og én gruppering – for eksempel Poppers negative utilitarister – tvinger sin moral på resten av befolkningen. En fordel med Hayeks system i så måte, igjen for å følge Gray (*ibid.*), er at ulike moralsystemer kan konkurrere med hverandre under like vilkår innenfor en *nøytral* statlig ramme, noe

som vil øke sannsynligheten at de normer og institusjoner som best ivaretar menneskers preferanser, overlever.

Poppers negative utilitarisme, som vil innebære å bruke tvang mot mennesker for å realisere et større (om enn negativt) mål, er et totalitært *trekk* i hans tenkning, siden den vil kreve å redusere menneskers negative frihet. Det ligger imidlertid innebygd i Poppers agenda at man må innskrenke negativ individuell frihet *noe*, så dette er ikke noe nytt i seg selv, men Hayeks tese går jo ut på at man ved å redusere friheten gradvis, vil åpne for å innskrenke den *mye*. Problemet med vage begreper, og altså i denne sammenheng svært upresise angivelser av grensene for statens makt, er nettopp faren for usystematiske inngrep i frihet ut fra nåværende prioriteringer, noe som kan føre til en undergraving av viktige frihetsprinsipper på lengre sikt. Muligheten ligger der når man blander sammen to former for tvang på denne måten, og ikke setter negativ frihet *kategorisk* foran positiv frihet.

Et annet problem med Poppers negative utilitarisme er at den overser nødvendigheten av midlertidig lidelse. Dette kan høres nok langt mer kynisk ut enn det i virkeligheten er, da selv åpenbart gode ting, som mindre kriminalitet, vil oppleves som et onde av noen (det blir færre politifolk, jurister, fengselsbetjenter osv.) (Hazlitt 1997: 173). Det er i slike tilfeller man trenger ideologi, retningslinjer som alt i alt vil produsere de beste konsekvensene, eventuelt minst mulig lidelse, i det lange løp. Et forsøk på å løse konkrete onder, som i praksis vil være uadskillelig fra det som oppleves som onder (altså erfart lidelse), vil fort resultere i en særinteressepolitikk, altså en politikk på vegne av noen og på bekostning av andre. Dette feiler Hayeks rettsstatstest, der man ikke skal kunne predikere, eller i det minste ikke handle på bakgrunn av, hvem som vil tjene på loven.

5.4.2 Reduksjon i ulykke som nytte?

En siste uklarhet når det gjelder negativ utilitarisme er hvorvidt det mulig å skille reduksjonen av ulykke fra økningen i lykke. Befinner ikke disse seg på samme skala? Vil ikke en minimering av min lidelse automatisk gjøre meg mer lykkelig? Dette er et viktig spørsmål fordi Popper hevder at statens "agenda" er å redusere lidelse, mens realiseringen av noens visjon av det gode liv hører til statens "ikke-agenda" (jf. avsnitt 3.6.2). Det eksisterer en interessant asymmetri mellom statens formål i Hayeks

og Poppers filosofi. Mens Hayek forsvaret negativ frihet ut fra en positiv begrunnelse (øke sjansen for at individer når sine egne mål), forsvaret Popper noe på vei positiv frihet ut fra en negativ begrunnelse (reduere smerte).

Spørsmålet er om lykke og ulykke kan holdes adskilt på denne måten. Vil det ikke være en kilde til ulykke dersom Hayeks individer ikke når de mål de har satt seg, og omvendt: en kilde til lykke dersom individene i Poppers tilfelle får fjernet årsakene til sin lidelse? Ta grunnleggende behov, som mat og drikke. Mens fravær av mat kanskje er den viktigste kilde til lidelse i verden, er en tilfredsstillende av dette behov formodentlig knyttet direkte til lykke. Er velferdsstatens funksjon å gjøre folks liv bedre, eller mindre dårlige? Er forskjellen Popper gjør så mye ut av, bare språklig? Det er i hvert fall *utydlig* hvor grensen mellom å øke lykke kontra å redusere ulykke går.

5.5 Skrittvis ingeniørkunst – empirisk anvendbarhet

Fordelen med de empiriske eksemplene nedenfor er for det første at de er hentet fra Popper selv, og bidrar derved til å belyse hvordan han brukte terminologien ovenfor på virkeligheten. For det annet er de hentet fra det Shearmur (1996a: 1-2) kalte "den eldre Popper", som angivelig ble mer liberal etter *OSE*. Dette er jeg tildels uenig i: Gjennom senere intervjuer og tekstsamlinger viste Popper at han opprettholdt sin "sosiale rettferdighetsans" fra *OSE*, og han forsvarte livet ut moderne velferdsstaten "for sin moral og humanisme" (Popper 2000: 76). Til tross for at de hadde mange av de samme forbildene (Mill, Kant, Humboldt), var det likevel stor forskjell på hvordan Hayek og Popper forstod liberalismen.

Popper hevder som nevnt at man har plikter som går utover å respektere andres privatsfære; vi har positive plikter om å eliminere lidelse. Av denne grunn kom han til å hevde at frihet kan *misbrukes*. Han angrep for eksempel Salman Rushdies bok *Sataniske vers* fordi den krenket mange menneskers religiøse følelser (Popper 2008 [1989]: 203). I visse tilfeller har også denne fare for misbruk bidratt til ønske om lovendringer hos Popper. For eksempel tok han til orde for sensur av TV-programmer som kunne øke aksepten for voldsbruk. "We need a licence to drive, don't we? And if you drive dangerously they take it away from you, don't they? Well, let's do the same

for television.” (Popper 2000: 60). Popper synes her å hevde at siden det finnes regler på ett område, er det uproblematisk å innføre regler på et annet område. Han mente likeledes at et nasjonalt forsvar, som han betraktet en paternalistisk ordning, ødelegger ethvert angrep på andre former for paternalisme (Popper 2000: 78).

Slike eksempler, som illustrerer hvordan Popper selv anvendte prinsippet om skrittvis ingeniørkunst, viser at han ikke anser forskjellen på regler som er ment å hindre overgrep på andres negative frihet (nasjonalt forsvar) og regler som direkte krenker denne frihet (sensur), som særlig betydningsfull. Det samme gjelder skillet mellom positiv og negativ frihet, som er et resultat av hans brede maktbegrep. TV-kanalers makt må begrenses på samme måte som fysisk makt, om dette så innebærer å øke antall områder som omfattes av statens voldsmonopol (Popper 2000: 56).

Hayek hevdet derimot at frihet aldri kan misbrukes. Det er frihetens *uforutsigbarhet* som gjør den fordelaktig og som tillater eksperimentering. Hadde man på forhånd visst hvordan individer skulle handle, kunne man like gjerne beordret dem til å handle på denne måte og oppnådd de samme fordeler (Hayek 1960: 31). Og hvem skal avgjøre hva som er misbruk av frihet? Dette vil, til en viss grad, kreve et kollektivistisk verdigrunnlag for staten.

Popper var, fremfor alt, en politisk pragmatiker og anti-ideolog. Eksperimenter som medfører visse begrensninger i frihet, kan godtas dersom de fører til at vi når andre mål, og såfremt det skjer på en skrittvis måte. Frihet er ikke et overordnet prinsipp som nødvendigvis går foran andre prioriteringer, selv om det også for Popper er en veldig viktig verdi.

5.6 Popper som apologet for Marx

I dette avsnittet vil jeg forsøke å sammenfatte kritikken fra de foregående avsnittene om politisk proteksjonisme, positiv frihet og negativ utilitarisme. Alle disse begrepene har det til felles at de har en tett forbindelse til Marx' kritikk av kapitalismen. Popper innrømmer å ha hentet sitt begrep om ”økonomisk tvang” fra Marx, og Marx' påstand om at man må overleve ”the Kingdom of necessity” før man oppnår ”Kingdom of Freedom” (referert i Popper 2003b: 114), er en tidlig

formulering av det positive frihetsbegrepet. Popper hevdet likeledes at de som forsvarte 1800-tallets kapitalisme var ”apologeter for kapitalismen” (*ibid.*: 132). Med dette mente han at de bevisst overså stygge konsekvenser av sitt eget system for å fremstille kapitalismen i et bedre lys. Når jeg snur anklagen om ”apologisme” på hodet og vender den mot Popper, hva er det jeg da sikter til? I hvilken forstand er Popper en apologet for Marx, og hvorfor er dette kritikkverdig?

Det må presiseres på det sterkeste at Popper først og fremst var en kritiker av Marx, siden han anså dennes politiske metodologi – historisismen – som den klareste trussel mot frihet. Popper fordømte imidlertid bare Marx’ valg av fremgangsmåte, ikke hans målsetninger om større sosial rettferdighet (jf. avsnitt 3.6.2). Hayek hevdet i denne sammenheng at det eksisterte to former for sosialisme, en ”varm” – som tar i bruk utopisk ingeniørkunst for å fremme sosiale rettferdighetsmål –, og en ”kald”, som har det samme målene, men som har forkastet den utopiske fremgangsmåte (Hayek 1960: 257; Hayek 1973: 61). Den andre formen er altså *verdibasert*, og krever ingen sentral kontroll av produksjonsmidlene (Shearmur 1996b: 4).

Min kritikk av Popper som ”apologet for Marx” har to problemer: For det første er det kontroversielt å hevde at Popper representerer en ”kald” form for sosialisme; for det annet er det usikkert hvorvidt Hayeks teori om den kalde sosialismen, og skrittvis ingeniørkunst, faktisk er plausibel. Jeg vil ta for meg det første problemet i dette avsnitt og gå videre inn på det andre i kapittel 6.

Popper tok i utgangspunktet avstand fra alle positive rettferdighetsidealer. Han ønsket å redusere sosial urettferdighet, ikke realisere sosial rettferdighet. Dette krever imidlertid positiv politisk handling. Den skrittvis ingeniøren kan la seg veilede av bestemte ”blu-prints”, men vil alltid ta utgangspunkt i å løse konkrete problemer som dukker opp. Poppers skrittvis ingeniørkunst er som nevnt verdinøytral, men han kommer i tillegg med et forslag til *hva slags* problemer som skal løses, *hvilken kategori* onder som skal fjernes. Det er dette verdigrunnlaget som er inspirert av Marx. Popper så altså ikke noe direkte galt – eller som angår oss her: frihetstruende, totalitært – med Marx’ samfunnsideal.

Det er imidlertid noe galt med sosialistiske idealer, ikke bare den fremgangsmåte enkelte sosialister (som Marx) legger til grunn for å realisere disse. Problemet med Marx' idealer er at prinsippet om negativ frihet bare behandles som ett av mange midler til å realisere *virkelig* frihet, og som "kun formell frihet" (referert i Popper 2003b: 133-134). Det er angrepet på den "tomme", "borgerlige" friheten som gjør at disse frihetene gis en underordnet betydning. Dersom ideer har den innflytelse som Hayek og Popper legger til grunn, er det ikke utenkelig at de totalitære utfall kommunismen har fått i det tyvende, i hvert fall delvis kan spores tilbake til underordningen av og harseleringen med negativ frihet i det kommunistiske manifest (Marx og Engels 1938 [1848]: 31-41).

Når det gjelder Popper, er det ikke slik at han anser negativ frihet som "underordnet", bare "utilstrekkelig". Han angriper også Marx for ikke å ta negative friheter alvorlig (Popper 2003b: 137). Til tross for dette hadde han "forståelse" for Marx' visjoner på grunn av den sosiale urettferdighet som eksisterte på 1800-tallet. I denne, og kun i denne, forstand er han å betrakte som apologet for Marx: Han undervurderer de totalitære spirer som ligger innebygd i Marx' målsetning. Popper gir heller ikke frihet et dogmatisk forsvar – det er en viktig verdi, men må også veies mot andre verdier, som reduksjonen av økonomisk (i motsetning til fysisk) tvang. Blandingsforholdet her forblir uklart, og vil måtte bli et resultat av demokratiske overveielser. Resultatet av slike deliberasjoner eller forhandlinger er i utgangspunktet åpent.

Eller det vil si: nesten åpent. I det avsluttende avsnitt skal jeg tildels nyansere det bilde som her er tegnet ved å peke på de frihetsgarantier som ligger innebygd i idealet om et åpent samfunn.

5.7 Det åpne samfunns "lukkethet" og Poppers "dogmatisme"

I sitt første verk om Popper kalte C. Hayes (2001: 84) Poppers forsvar for visse friheter, som ytringsfrihet, "dogmatisk", og viser til et utsagn der Popper hevder de er "ultimate liberal values, which do not really need any further justification". Han viser også til Poppers epistemologiske forsvar for disse verdiene, men hevder at de ikke holder mål, fordi han slutter fra "er" til "bør" (*ibid.*: 84-86). Denne siste innvendingen tar jeg ikke tak i her, men la meg kort vise hvordan slike friheter følger fra teorien om

det åpne samfunn *gitt* Poppers verdipremiss, altså: "I frankly confess that I choose rationalism because I hate violence, and I do not deceive myself into believing that this hatred has any rational grounds." (Popper 2002b: 480.) Dette utgangspunktet er i seg selv dogmatisk, og gjør at Poppers åpne samfunn som sådant ikke kan falsifiseres. Det er tross alt disse institusjonelle forholdene som danner grunnlaget for falsifisering av teorier! (Vernon 1976: 270.) For å følge Shearmur (1996a: 142): "(T)he only knowledge that can be *dogmatically* institutionalized is that of the philosopher who knows how little he knows".

Visse negative friheter er uunnværlige i et åpent samfunn, siden vår fallabilitet må bindes opp gjennom institusjoner som sikrer kritikk. For å repetere Schumpeters (1947: 271) poeng fra avsnitt 2.2: Demokratiet – som er den eneste styreform vil kjenner til som tillater en åpen evaluering av, og eventuell "falsifisering" av, reformer – er avhengig av visse grunnleggende friheter. Man må blant annet sikre mulighetene for fri meningsdannelse i fall befolkningen på en meningsfull måte skal kunne vurdere og dømme de styrendes politikk. Dette innebærer blant annet å ikke gripe inn i ytringsfriheten, pressefriheten og organisasjonsfriheten. Selv det åpne samfunn er med andre ord avhengig av at visse sentrale prinsipper og regler aldri fravikes.

Utover dette er imidlertid samfunnet fullstendig åpent og forenlig med mange politiske løsninger, noe på vei også dem foreslått av Hayek. Rent bortsett fra de formelle krav til demokratiet, er dermed det åpne samfunn åpent for det aller meste, også for å fremme andre verdier enn frihet, som å "minimere lidelse". Dette kan skje lokalt (for eksempel i markedet) *eller* sentralt, alt ettersom hva som vurderes som gunstig. Men hvis et demokrati kan være "totalitært" (jf. avsnitt 2.2), innebærer dette at også et åpent samfunn er forenlig med totalitære løsninger? Nei – bare noe på vei, grunnet kravet til at visse sentrale negative friheter opprettholdes. Men det åpner for innføringen av begrensede totalitære *trekk*. Det største problem med Poppers agenda, altså det verdigrunnlag han hevder sosialingeniøren bør rettleides av, er at terminologien er så ubestemt at det ville være svært vanskelig å sette en grense der "nok er nok".

KAPITTEL SEKS

En nyliberal totalitarismekritikk av sosialdemokratiet

6.1 En skisse av den nyliberale kritikken

I dette kapitlet vil jeg bygge videre på tråden fra forrige kapittel og undersøke sterke og svake sider ved den liberale totalitarismekritikken av sosialdemokratiet. Påstanden er at den politiske pragmatisme Karl Popper tar til orde for, setter friheten – forstått som individets mulighet til å handle uhindret innenfor en klart definert privatssfære – i fare. Denne tolkning, som er ganske unik og som jeg har brukt de foregående kapitlene på å forsvare, går utpå at Hayeks teori, anvendt på Poppers politiske system, sannsynliggjør et totalitært utfall på lengre sikt.

I avsnitt 6.2 vil jeg drøfte svakheter og styrker ved Hayeks frihetsbegrep og dermed hans teori som helhet. Det finnes her i hvert fall to mulige kritikker. Den ene kommer fra ”venstre” og går ut på at Hayeks frihetsbegrep er for hult og ikke vil gi individer, særlig de ressurssvake, ekte frihet. Denne kritikken har jeg allerede avvist i min analyse av Poppers positive frihetsbegrep i foregående kapittel. Den andre, som kommer ”fra høyre”, er at Hayeks frihetsbegrep er så åpent at det tillater det meste, sågar totalitære løsninger. Dette fordi det ifølge denne tolkning er ”proseduralt”: Det setter kun formelle krav til lovene, og mangler en *substansiell* komponent, for eksempel ved å spesifisere visse negative rettigheter. Jeg vil imidlertid hevde at et strengt proseduralt frihetssyn noe på vei er inkonsistent med resten av Hayeks teori, og at Hayek – som et svar til Keynes – setter en klar grense for statens aktivitet. Dette må han også gjøre gitt begrunnelsen for frihet: Dersom individene bør kunne følge sine egne preferanser og utnytte sin unike kunnskap på en best mulig måte, er det selvsagt at *størrelsen* på privatssfæren vil være av betydning. Det er ikke nok å ha en sfære *av et eller annet slag*.

I 6.3 vil jeg peke på noen potensielle problemer med Hayeks teori, og jeg spør i 6.3.1 hva som skal til for å falsifisere et slikt syn. Har ikke erfaringer fra moderne sosialdemokratier langt på vei tilbakebevist Hayeks skepsis? Og hvis ikke – hva skal

egentlig til for å tilbakebevise Hayeks teori? Hvilke innsikter står man egentlig igjen med fra VT, 65 år etter utgivelsen?

I avsnitt 6.3.2 tar jeg for meg Hayeks likhet med Marx, nemlig deres avvisning av politikk som mulig redskap for samfunnsendring, altså en avvisning av det som er kjernen i Poppers åpne samfunn. I 6.3.3 følger jeg opp dette og ser jeg på hvordan samfunnets kritiske ”sinnelag” kan sikres innenfor de liberale institusjoner som Hayek skisserer, og jeg diskuterer her den ”popperianske” kritikken av Hayek, som går ut på at sistnevnte bedriver en form for *utopisk ikke-ingeniørkunst*. Noen iboende farer ved dogmatismen, også den form for dogmatisme Hayek er en eksponent for, vil i denne sammenheng drøftes. I 6.4 ser jeg på hvilken åpenhet som likevel vil være garantert innenfor Hayeks politiske rammeverk, og vil med det argumentere for at det finnes to typer åpenhet. I 6.5 tar jeg for meg det jeg mener er en av de sterkeste sidene ved Hayeks totalitarismeteori, advarslene mot det han kaller ubegrenset demokrati. Poppers sosialdemokrati kan nettopp ses som en variant av denne demokratitypen.

6.2 Hayek på veien til trelldom? – uklarheter ved hans frihetsbegrep

Mange av innvendingene som ble rettet mot Popper i kapittel 5, kan – om enn i mindre grad – rettes mot Hayek. Frihetsbegrepet i *COL* åpner tilsynelatende, paradoksalt nok, for totalitarisme slik det vanligvis blir definert (som fravær av negativ frihet). I så fall er dette *absurd*, som vist av Murray Rothbard:

“Let us postulate, for example, two possible societies. One is ruled by a vast network of Hayekian general rules, equally applicable to all, e.g., such rules as: everyone is to be enslaved every third year; no one may criticize the government under penalty of death; no one may drink alcoholic beverages; everyone must bow down to Mecca three times a day at specified hours; everyone must wear a specified green uniform, etc. It is clear that such a society, though meeting all the Hayekian criteria for a noncoercive rule of law, is thoroughly despotic and totalitarian.

Let us postulate, in contrast, a second society which is totally free, where every person is free to employ his person and property, make exchanges, etc. as he sees fit, *except* that, once a year, the monarch (who does literally nothing the rest of the year), commits one arbitrary invasive act against one individual that he selects.” (Rothbard 2007).

Hvis man legger Berlins definisjon av negativ frihet til grunn, er det åpenbart at det andre samfunnet er langt friere enn det første, og det går også imot intuisjonen å

hevde noe annet. Så hva er årsaken til at Hayek definerer frihet på en avvikende måte? Kan han virkelig ha unngått å se denne absurde implikasjonen av sitt eget begrep? Den første konstruksjonen ovenfor er da langt unna hans liberale samfunnsideal (for eksempel som skissert i Hayek 1979)? Rothbards forståelse av Hayek, til tross for at den er ganske ”bokstravtro” – jf. Hayek 1960: 20ff: ”By coercion we mean such control of the environment or circumstances of a person by another that, in order to avoid greater evil, he is forced to act not according to a coherent plan of his own but to serve the ends of another” – går imidlertid dårlig overens med begrunnelsen for frihet, å maksimere ethvert individs mulighet til å nå sine egne mål.

Tvangsbegrepet i *COL*, lest ordrett, går ut at dersom man vet hvordan staten skal opptre, så eksisterer det heller ingen tvang: ”Like the laws of nature,” skrev Hayek (1960: 153) ”the laws of the state provide fixed features in the environment in which [the individual] has to move”. Og han fortsetter: ”In that they tell me what will happen *if* I do this or that, the laws of the state have the same significance for me as the laws of nature; and I can use my knowledge.” (*ibid.*: 142.) At det er større forutsigbarhet i det første tilfelle, eller at forutsigbarhet er et viktig vilkår for frihet, kan ikke bestrides. Men forskjellen mellom ”generelle forbud” og ”konkrete påbud” bør heller ikke tillegges for mye vekt. I begge tilfeller trekker man opp grensene for hva som (ikke) skal søkes nådd, ”hva menneskene [ikke] skal tro og streve for” (jf. Hayek 1949: 111).

Hvorfor er det å bli forhindret å gjøre noe gjennom generelle regler – for eksempel noe man over alt i livet ønsker – verre enn å bli pålagt bestemte plikter? Er det virkelig noen ”trøst” at begrensinger på ens drømmer og ambisjoner er angitt i *loven*? Dette går dårlig sammen med Hayeks syn på at man ikke skal trekke om grensene for fremgang, men isteden skape rom for uforutsigbarhet. Å etablere en rekke hindringer i et stående lovverk om hva som ikke skal gjøres, vil nok i mange tilfeller regnes som en like stor begrensning i så måte som å si hvilke handlinger som skal utføres.

Til tross for at man åpenbart kan finne tekstlig støtte for Rothbards tolkning av Hayeks frihetsbegrep, en tolkning som er svært ulik min egen, går det totalitære

scenariet i eksempel 1 ovenfor dårlig overens med resten av Hayeks teori. Dette kan tyde på at han har blitt misforstått, men det kan selvsagt også være en inkonsistens i hans egen tenkning. Og Hayek sier åpenbart i mot seg selv ved noen tilfeller. Mens det er nærliggende å lese Hayeks systematiske definisjon av frihet (altså Hayek 1960: 11-21) som at man er fri hvis man ikke er underlagt noens *vilkårlige* vilje, skriver han senere i samme verk at "even general, abstract rules, equally applicable to all, may possibly constitute severe restrictions on liberty. But when we reflect on it, we see how very unlikely this is." (Hayek 1960: 154ff). Her forutsettes altså rettsstaten å være en garanti for frihet, men ikke selve friheten.

La oss ta tak i tanken om at rettsstaten er en *garanti* for frihet. Om dette sier Hayek følgende: "The chief safeguard is that the rules must apply to those who lay them down and those who apply them... If all that is prohibited and enjoined is prohibited and enjoined for all without exception... little that anybody may reasonably wish to do is likely to be prohibited." (*ibid.*: 155). Dette er en svært optimistisk påstand, men legg merke til at Hayek her synes å forutsette et negativt frihetsbegrep som ligner Berlins, og at det tilsynelatende er denne frihet rettsstaten i siste instans skal sikre. Stort sett holder han likevel fast på at rettsstatsbegrepet og frihetsbegrepet kan brukes om hverandre, så vi har øyensynlig med en selvmotsigelse å gjøre: "It should also be remembered that, so far as men's actions toward other persons are concerned, freedom can never mean more than that they are restricted only by general rules" (*ibid.*).

Et viktig poeng er at Hayek definerer rettsstaten meget snevert, som vist i avsnitt 2.4 (jf. Gray 1984: 64), noe som gjør at avstanden mellom Berlinsk negativ frihet og Hayeks rettsstat blir mindre. Hayek står i den tyske *Rechtsstaats*-tradisjonen, og her defineres begrepet altså snevrere enn "common sense"-forståelsen av rettsstaten som Rothbards totalitære konstruksjon ovenfor synes å bygge på, der rettsstat utelukkende knyttes til en stående lovbok.

Det er nemlig en tett forbindelse i Hayeks tenkning mellom begrepene "rettsstat", "begrenset demokrati" og "liberalisme"; det er faktisk umulig å forstå disse begrepene uavhengig av hverandre. "Ekte" demokrati er nettopp begrenset av rettsstaten: Man skal, ifølge Hayek, begrense den demokratiske beslutningsmetode til ting man kan bli

enig om og som vil være universaliserbart; den skal ikke være et redskap for bestemte grupper som tvinger som vilje på andre (Hayek 1979: 139). Også liberalismen som ideologi har formell likhet som sitt viktigste prinsipp: Mennesker skal behandles likt til tross for at de er ulike (Hayek 1979: 142). Hayek er likevel en mindre radikal tenker enn det man kan bli ledet til å tro, i den betydning at det finnes en viss grad av fleksibilitet i hans system. Men han er samtidig en mer radikal enn slik noen forsøker å fremstille ham (Rothbard et al.), idet det eksisterer noen klart definerte grenser man aldri kan overskride.

Jeg vil som følge av dette, i likhet med for eksempel Blomgren (1997: 172) og med hjelp fra Gray (1984: 126-127), opprettholde min tolkning av Hayeks frihetsbegrep som ganske likt Berlins definisjon av negativ frihet. Dette er likevel en *utfordring* for min tese om Hayek og Popper som motpoler i synet på skrittvis ingeniørkunst og totalitarisme. Totalitarisme, for Hayek, er nemlig asymmetrisk med frihet. Dersom ”frihet” simpelthen er det samme som ”forutsigbarhet” slik vi vanligvis forstår det, betyr totalitarisme rett og slett ”vilkårlighet”, noe også Popper er prinsipielt motstander av (Popper 2003a: 100). For ikke å gå seg vill her, og for virkelig å anerkjenne forskjellen mellom Hayeks og Poppers fremgangsmåte, må man forstå at Hayek har en annen definisjon på disse begrepene enn ”common sense”-forståelsen.

6.3 Hayeks utopiske ikke-ingeniørkunst

6.3.1 Kan Hayeks teori falsifiseres?

Hvordan tilbakebeviser man en totalitarismeteori som sier at politiske inngrep i spontant utviklede samfunn i lengden vil produsere et totalitært utfall? Vel – dersom samfunn som har gått bort fra Hayeks prinsipper, likevel har klart å bevare noe frihet i lengden. For eksempel har ikke de skandinaviske landene, til tross for at de er omfattende velferdsstater, blitt omformet til totalitære stater. Er Hayeks teori derved falsifisert?

Dersom Hayeks teori skal tas alvorlig og behandles på samme måte som andre teorier, må man her presisere hva man mener med ”i lengden”. Her ligger en av de store forskjellene på Hayeks og Poppers filosofi. Poppers inkrementalisme, kombinert med hans negative utilitarisme, tar i større grad hensyn til det partikulære – problemer her

og nå for bestemte grupper. Hayeks advarsler om hva som kan skje veldig langt frem i tid, er mer usikre og uspesifiserte enn eventuelle ”konkrete onder”. Så her må man avveie graden av usikkerhet og velge en beslutningsregel. Dette er et klassisk dilemma: Hvordan skal man måle konkrete problemer i dag mot *potensielle* problemer i fremtiden? Hayeks totalitarismeteorologi må gjøres lettere å teste for å gi hayekianske argumenter en vekt i en slik avveining.

Det ”psykologiske” elementet, som er en meget viktig del av Hayeks teori, gjør heller ikke saken enklere. Hayek hevder at trangen til ”trygghet” eller ”sosial rettferdighet” – et ønske som stammer fra mer primitive og lukkede samfunnsformer – vil kunne undergrave trangen til ”frihet”. Derfor er det viktig at man holder frihet som en absolutt verdi. Selv ikke det faktum at man i de skandinaviske samfunn fremdeles har stor grad av frihet, kan tilbakebevise Hayeks psykologiske påstander her, som går ut på hva som beveger seg i folks sinn. Ytringsfrihet kan for eksempel forsvares ut fra en rekke pragmatiske hensyn, og selv om denne friheten stort sett er inntakt, kan man ikke være fullstendig sikker på at de som har forsvart den, virkelig ser på den som en verdi. Kanskje blir den forhandlet bort ved neste anledning hvis nytten av dette oppleves høyere da.

De *psykologiske* prosesser Hayek hevder gjør seg gjeldende når man har en stor stat, må gjøres til en meget sentral del av hans teori hvis den skal ha relevans for skrittvis, og ikke kun utopisk, ingeniørkunst. I innledningen til 1956-utgaven av *VT* formulerte han dette sterkt og gav også en vag angivelse av hvor lang tid til en slik mentalitetsendring vil ta, så la meg sitere ham på dette:

Of course, six years of socialist government in England have not produced anything resembling a totalitarian state. But those who argue that this has disproved the thesis of *The Road to Serfdom* have really missed one of its main points: that the most important change which extensive government control produces is a psychological change, an alteration in the character of the people. This is necessarily a slow affair, a process which extends not over a few years but perhaps over one or two generations. The important point is that the political ideals of a people and its attitude toward authority are as much the effect as the cause of the political institutions under which it lives. (Hayek 2007 [1976]: 48.)

Dette er i samsvar med den grunnleggende forutsetning i Hayeks teori om ideers og de intellektuelles innflytelse, og dermed den enorme rolle politiske institusjoner, som

i et demokratisk samfunn i mer eller mindre grad vil gjenspeile disse ideene, vil spille. Livet i et sosialdemokratisk styre vil endre folks mentalitet og gjøre innbyggerne mer statstro (Hayek 1949: 171). Dette er selvsagt advarsler det er verd å ha in mente. Hayeks påstand er imidlertid for upresis til å kunne etterprøves skikkelig. Man kan alternativt si at man flere generasjoner etter Hayek skrev dette, ikke har sett noe til totalitarismen og at Hayeks forutsigelse har feilet. Dette blir nok for strengt gitt vagheten i sitatet ovenfor. Utsagnet har en nærmest uangripelig karakter, og Hayek kan her beskyldes for å være *selvimmunerende*, noe som er lite i tråd med vitenskapelige idealer.

Denne grunnleggende uklarhet ved hans teori er allikevel *helt bevisst* fra Hayeks side, og skyldes hans syn på at det er umulig å predikere spesifikke historiske hendelser. Alt man kan gjøre, er å spore noen meget generelle prinsipper, som er så abstrakte at det er vanskelig å forutsi konkrete begivenheter basert på disse alene. Hayeks forklaringer tar ofte form som såkalte ”usynlig hånd”-forklaringer (Nozick 1974: 21). Det er også noe i slike forklarings vesen som gjør dem vrirne å etterprøve, av helt logiske grunner. ”Usynlig hånd” er bare et annet ord for ”spontan orden”, det vil si noe som er et resultat av menneskelige handlinger, men ikke design, altså de uforutsette konsekvensene av våre bevisste bestrebelser. *Prinsippet* kan til en viss grad etterprøves, for eksempel ved at vi hele tiden oppnår det vi forsøker på (eksempelvis dersom en kommandoøkonomi kan fungere i tråd med intensjonene), men det ligger i dets natur man ikke kan forutse konkrete resultater.

Ved å holde diskusjonen på et abstrakt nivå, kan man allikevel si noe om de krefter – eller mekanismer – som sikrer og undergraver frihet. Siden resultatene av sosial ingeniørkunst muligens vil avvike fra våre forventninger, vil det kreve nye inngrep for å rette på dette (gitt at man fremdeles forfølger det samme målet). Siden resultatet av menneskelige handlinger er uforutsigbare, må man kommandere mennesker til å gjøre det målet krever. Her beveger man seg imidlertid farlig nær ”tolkning 3” av VT som jeg avviste, at det kun er snakk om en logisk tese. For det første er ikke dette hva Hayek sier, og for det annet ville han vært irrelevant for moderne politikk hvis det var tilfelle. For å gjøre Hayek interessant, må man dermed kunne sjekke sannhetsgehalten i premissene hans.

Det er også problematisk hvis debatten blir så abstrakt at den oppleves som virkelighetsfjern. I metodedelen nevnte jeg Millers påstand om at politisk teori ikke skulle være ”konstruert fra et romskip”, men tvert imot gjøres aktuell for det politiske liv og lede til konkrete anbefalinger. Problemet med Hayeks teori her, er at den er vanskelig å teste. Det vil neppe fungere i den politiske sfære å avfeie konkrete samfunnsproblemer – og altså benytte seg av problemløsningsprosessen foreslått av Karl Popper – med at ”folkets karakter *kan* komme til å endre seg gradvis”.

6.3.2 Hayek og Marx’ avvisning av politikk

Hayeks anti-politikk oppsummeres ofte i forkortelsen TINA, som står for ”There is no alternative” – visse muligheter står rett og slett ikke åpne for oss, og kan utelukkes *a priori*. Reformersom bryter med Hayeks rettsstatsprinsipper, skal ikke kunne innføres samme hvilke konkrete erfaringer de bygger på og forventninger man har til tiltaket. Popper angrep Marx for å ikke å åpne for gradvis politisk endring. Det er, som vist av Shearmur, faktisk visse likheter mellom Hayek og Marx på dette punkt:

(T)heir approach to politics is an understanding of the character of the society in which we are living, the constraints that this imposes on us, and the possibilities that are (or in Hayek’s case, are not) then open to us. This may be contrasted with the view that puts our values at the centre of things, and then considers how these values should be realized (Shearmur 2006: 152).

Utover dette er det selvsagt mange forskjeller: Hayek ser ikke, i motsetning til Marx, noen urettferdighet ved fordelingen i samfunnet – det som er urettferdig ifølge Hayek, er å forme samfunnet med en bestemt fordeling for øye – og han så heller ingen mulighet til å transformere samfunnet til noe som var bedre en kapitalismen (*ibid.*: 153). Tvert imot vil slike forsøk føre over i det totalitære. Begge skiller seg like fullt fra den andre fremgangsmåten Shearmur nevner ovenfor, og som ligner Poppers: Man klargjør først hva man ønsker å oppnå, og bruker deretter politikk til å realisere dette (negativt formulerte) målet.

Frie samfunn kan aldri bli perfekte, hevdet Hayek. For eksempel vil frihet i konkrete tilfeller og altså for bestemte (men for oss ukjente) individer, kunne få negative konsekvenser. Dette er en naturlig del av den prøving og feiling som skjer i markedet. Feilingen er faktisk nødvendig for å oppnå fremskritt, men slik ”kreativ ødeleggelse”, for å bruke Schumpeters begrep, vil selvsagt være smertefullt for de grupper dette

rammer. I slike tilfeller er det mulig med et sosialt sikkerhetsnett som alle har tilgang til i bestemt angitte tilfeller, noe som er i samsvar med rettsstatsprinsippet (Hayek 1973: 141-142). Men man kan ikke gripe inn i markedet og hjelpe bestemte grupper til ikke å feile. Dette vil kreve forskjellsbehandling, og det vil, hvis det blir en vane, undergrave frihetens prinsipper. For eksempel bør man ikke – for å bruke nåværende (2009) finanskrise som eksempel – redde selskaper som er i ferd med å gå konkurs. I kriseperioder åpner man ofte for å utvide statens grenser, men da beveger man seg samtidig ut på veien til trelldom: ”In particular you should not assume that in times of crisis exceptions should be made to principles.” (Hayek i Kukathas 2006: 182).

6.3.3 Noen iboende farer ved dogmatismen

Liberalismen, som forstått av Hayek, er kun et rammeverk, og prøving og feiling kan sikres på mange måter innenfor bestemte regler (se avsnitt 6.4 nedenfor), selv om visse muligheter gjøres meget vanskelig tilgjengelige. Men kan utopisk *ikke*-ingeniørkunst være farlig? Det ”utopiske” ligger i å konstruere et rammeverk som skal ligge fast og aldri være gjenstand for skrittvis sosial ingeniørkunst. Liberale ”utopier” forutsetter intet *end-point*, det vil si at samfunnet er formet på en bestemt måte – det er kun et *framework* som er forenlig med en rekke samfunnskonstruksjoner, á la Nozicks metautopi (Booth 2006: 3). Hvilke bedrifter eller individer som lykkes, hvilken teknologi som kommer til og forsvinner – i det hele tatt hvordan *samfunnet* kommer til å se ut, vil være uforutsigbart. Det er friheten som vil sikre denne uforutsigbarheten. Dersom mennesker står fritt til å utnytte sin egen kunnskap, er det helt umulig å vite hva de skal gjøre med den. Det er, for å bruke Francis Fukuyamas begrep, ”historiens endepunkt” hva angår det institusjonelle rammeverk for individuell måloppnåelse, men det er helt umulig å vite hva slags samfunn som oppstår som følge av dette.

Til tross for at det kun er et rammeverk, finnes det allikevel noen farer ved Hayeks system, slik det er skissert i *COL* og *LLL*. Systemet er liberalt, men hva gjør det med mentaliteten? Det er visse innebygde farer ved dogmatisme, også den dogmatisme Hayek tar til orde for. Det er, for det første, selvsagt en fare for at Hayek tar feil, så her må man veie konkrete målsetninger mot hans mindre konkrete advarsler. Å fryse bestemte deler av den politiske struktur, kan dermed være risikabelt. Dette må ses i

sammenheng med avsnitt 6.3.1, der jeg viste hvor vanskelig det er å teste Hayeks teori, noe som øker usikkerheten ytterligere.

For det annet er det ødeleggende for det liberale sinnelag å kreve at man skal holde fast ved bestemte prinsipper som ikke trengs rettfærdiggjøring i en avveining mot andre behov. Som Mill (1989 [1859]: 37) advarte: "(H)owever true it may be, if it is not fully, frequently, and fearlessly discussed, it will be held as a dead dogma, not a living truth." Dette er også Poppers budskap og advarsel: For å unngå vold, og i siste instans totalitarisme, må man ta tak i nåværende samfunnsproblemer på en skrittvis måte. Den mentalitet at ens egne ideologiske posisjoner skal være hevet over kritikk, vil, ifølge dette syn, ikke kunne bidra til en fredelig konfliktløsning i samfunnet.

Keynes fremførte et lignende argument mot denne typen rigide systemer (referert i *Commanding Heights* 2003: disc 1: 35:30 min). Dersom man ikke lindrer lidelse raskt og effektivt, og altså i tråd med Poppers negative utilitarisme, vil misnøyen bli så stor at man åpner for diktatorer. Dette er å snu Hayeks argument på hode, der han forsøker å vise hvordan umuligheten av å oppnå det man ønsker i en kommandoøkonomi, vil kreve en sterk leder som kan presse ting igjennom mot folks vilje. Keynes hevdet at "de dårligste" også ville komme til topps hvis man tviholder på et fritt marked, siden man muligens ikke vil klare å løse umiddelbare onder som oppstår i forbindelse med en krise. Man må da *i så fall* bruke politikk og skrittvis ingeniørkunst, noe Hayek langt på vei vil si seg enig i: Det er for ham et hovedpoeng at markedet ikke er perfekt og at noen mennesker vil lide som følge av dette; alternativet til liberalismen er uansett uaktuelt fordi det skaper mer lidelse og et totalitært styre på sikt. Men det er illusorisk å skape aksept for Hayeks prinsipper i møte med umiddelbar lidelse. Vil man da foretrekke andre, og totalitære, alternativer? Popper hevdet at Marx' kritikk av kapitalismen var berettiget, og at hans metode bare er en annen måte å løse disse problemene på. Spørsmålet blir hvorvidt man innenfor Hayeks system finner det mulig å eliminere konkrete onder på en rask nok måte, før "folk går lei".

Det er her Gamble (1996: 97) og andre forståelig nok vil spørre: Hvorfor stole på at denne *Hayek* har funnet den genuine sannhet? Hvorfor sette alle våre prioriteringer til side ved å lytte til *hans* advarsler, som attpåtil er vanskelige å teste og som derfor, for alt vi vet, kan være villedende? Men dette er (som vist i avsnitt 4.4.4) en misforståelse

av Hayeks liberalisme og *ikke*-ingeniørkunst, som er forenlig med intellektuell ydmykhet. Man unnlater nemlig å forme samfunnet etter et bestemt mønster og godtar isteden resultatet av frivillige valg og gjensidige tilpasninger, det vil si spontane formasjoner. Alternativet er at Gamble og andre som selv ”intet vet” skal konkurrere om å presse sine politiske løsninger på alle. Dette systemet er kanskje åpent for politisk forandring, men det er også ekskluderende. Det finnes også, kan man svare på denne ”popperianske” kritikken, en annen form for åpenhet som uansett vil være sikret i et fritt samfunn.

6.4 To typer åpenhet – Shearmurs kritikk av Popper

I dette avsnittet vil jeg ta tak i en annen slags uklarhet ved Poppers teori enn dem som ble drøftet i foregående kapittel. Impliserer idealet om åpenhet og skrittvis ingeniørkunst noe annet enn den agenda for offentlig politikk Popper selv tar til orde for? Poppers tidligere assistent, Jeremy Shearmur, har faktisk argumentert for at det åpne samfunn, i motsetning til å implisere sosialdemokrati, faktisk best ivaretas innenfor et klassisk liberalt system. Han presiserer riktignok at Popper ikke *var* klassisk liberalist – ”Popper’s own reaction might well have been that I should be added to the list of those who have betrayed their teachers, along with Plato and Fichte” – men at han *burde* ha trukket slike konklusjoner etter sin egen logikk (Shearmur 1996a: 17). Shearmur har tre argumenter for dette:

- (1) Dersom et bestemt produkt i et marked ikke lykkes, vil dette sende et signal til produsenten, som vil bli belønnet for å gjøre etterfølgende endringer. I politikken vil et dårlig produkt i tillegg føre til at ”produsenten” av denne løsningen forsvinner i et valg. I politikken finnes det altså en sammenkobling mellom ”produsent” og ”produkt” som ikke eksisterer i markedet. Politikeren kan ikke plutselig gjøre endringer (dette vil være å betrakte som populistisk), og han vil ha alle incentiver til *ikke* å ta imot kritikk (særlig på viktige områder).
- (2) Markedet tillater en mer finjustert diskriminering av produkter på diverse områder (helse, skole osv.), mens man gjennom valg typisk velger (eller dømmer) politikere etter mer omfattende pakkelsninger.
- (3) Produsenter i markedet holdes kontinuerlig ansvarlig for sine produkter – man deltar i ”markedsdemokratiet” hver eneste dag – mens politikerne holdes ansvarlig ganske sjelden (typisk hvert fjerde år). (Shearmur 1996a: 117-118, ikke direkte oversettelse.)

Shearmur hevder videre at Nozicks ”utopi” fra *ASU* best ivaretar prøving og feiling i samfunnet. Problemet med en politisk agenda som Poppers, er alle mulighetene den ekskluderer. I Nozicks minimalstat kan ulike ideologiske eller pragmatisk baserte

løsninger konkurrere side om side, så lenge man ikke tvinger mennesker til å delta. De organisasjoner som ikke oppfyller medlemmenes krav, vil bli utkonkurrert av alternative organisasjonsformer (Shearmur 1996a: 143). En lignende fordel finnes ved Hayeks vektlegging av en spontan orden. De kulturer, normer og institusjoner som i størst grad ivaretar folks interesser, overlever. Staten utgjør kun et rammeverk som sikrer en rekke individuelle eksperimenter – prøving og feiling nedenfra. Denne likhet i Hayeks og Nozicks tenkning er en generell fordel med ulike varianter av klassisk liberalisme og dens vektlegging av en tilbaketrukket, passiv og nøytral stat (selv om det selvsagt er forskjeller i hvordan Hayek, Nozick og andre begrunner dette system).

Problemet med Hayeks ideal innenfor et popperiansk politisk rammeverk er imidlertid kjernen i Hayeks totalitarismeteor: at man aldri skal ofre frihet for nåværende prioriteringer. Dette er, slik jeg ser det, uakseptabelt innenfor Poppers ideal om det åpne samfunn som, rent bortsett fra de institusjonelle kriteriene for åpenhet nevnt i avsnitt 5.7, ikke kan lukke seg for bestemte politiske løsninger. Shearmur ser her bort fra sosialteknologiens anti-ideologiske karakter. Hvis politisk sentraliserte løsninger skulle antas å være bedre egnet for å løse høyt prioriterte problemer – Popper vil her presisere: å eliminere lidelse i befolkningen –, vil det være uakseptabelt kun å vise til langsiktige konsekvenser av å gripe inn i markedet. Denne pragmatismen er etter mitt syn kjernen i et åpent samfunn; man kan ikke stille vilkår til hvordan eller på hvilket nivå (stat, marked) man skal løse et bestemt problem, slik Hayek (og tilsynelatende Shearmur) gjør.

Det er heller ikke rimelig, vil Popper hevde, å overse den nåværende generasjonens krav, som også har rett til ikke å lide (Popper 2003a: 167). Denne vektleggingen av nåværende prioriteringer gjør det nærliggende å ta til orde for en aktivistisk stat. Ved hjelp av politikk kan man kanalisere ressursene der de gjør mest nytte for seg, og man vil kunne løse påtrengende problemer på en raskere måte. En passiv holding vil innebære å ”ha is i maven” og dermed overse umiddelbare negative konsekvenser av hensyn til potensielle problemer reformer vil skape i lengden. Dette går dårlig overens med Poppers beskrivelse av sågar *metoden* skrittvis ingeniørkunst, som er grunnleggende pragmatisk. Hva enn man synes om Poppers agenda – som jeg har argumentert kraftig imot i kapittel fem –, vil jeg hevde at den er konsistent utledet fra

idealet om et åpent samfunn, som altså, gitt Poppers eget utgangspunkt, bør være et ”åpent sosialdemokrati” (jf. avsnitt 3.7).

Hvis Hayek har rett i at man for å bevare frihet må gi denne verdien et kompromissløst forsvar i møte med alle konkrete samfunnsproblemer, kan det virke som om den ene form for åpenhet utelukker den andre. Åpenheten beskrevet ovenfor, forsvart av Hayek og Shearmur, krever et politisk rammeverk som er lukket for forandring, og som godt kan være det ”til historiens endepunkt”. Poppers åpenhet vil i denne sammenheng kunne legge hindringer på hva slags eksperimentering man skal tillate nedenfra, og dermed også ”lukke” samfunnet for bestemte muligheter.

6.5 Demokratiet som moralsk gullstandard

So long as it is legitimate for government to use force to effect a redistribution of material benefits – and this is the heart of socialism – there can be no curb on the rapacious instincts of all groups who want more for themselves. – F. A. Hayek (1979: 150).

Hayek hadde et poeng da han hevdet at dagens demokratier er ubegrensede, og det er også en utberedt oppfatning om at de *bør* være det. Demokratiforståelsen er tildels korporativ – representantene skal representere *interesser*, og ikke kun handle ut fra det de tror er moralsk riktig (*verdier*) (se for eksempel Narud og Valen (2007: 70) om ”idealrepresentasjon”). Dette åpner for en rekke angrep på essensielle friheter, som det ikke er noen genuin respekt for. Dette kan sies å være et resultat av en overdreven pragmatisk, eller ”åpen”, mentalitet der alt kan gjøres til gjenstand for forhandling og kompromisser.

I tillegg settes det ofte likhetstegn mellom gruppekjennetegn og interesser – enten det er kjønn (”kvinnens interesser”), religion (”minoritetens interesser”), eller yrke (”industriens interesser”). Dette er en meget farefull utvikling som både Hayek og Popper advarte oss mot – fordi man setter gruppen foran individet. Dette fører i tillegg til en særinteressepolitikk, det vil si en politikk som ikke kan universaliseres. Dersom en bedrift eksempelvis søker om subsidier, må den det angår spørre seg: ”Ville jeg godtatt disse subsidiene, dersom de ble gitt til alle som var i samme spesifiserte situasjon?” Ofte vil nok svaret på dette være ”nei”, siden kapitalistene, slik Adam

Smith påpekte, går til staten først og fremst for å skaffe seg fortrinn på sine konkurrenter.

Ekstra ille kan det gå dersom det settes likhetstegn mellom statens og demokratiets størrelse, altså at man setter antall områder som flertallet velger å kontrollere, som et kriterium på demokrati. Når man for eksempel diskuterer ”demokratiets muligheter i det nyliberale samfunn” (se Haug m.fl. 2007), er det denne demokratiforståelsen som synes å ligge til grunn. Det man i så fall gjør, er å bryte ned skillet jeg satte opp i kapittel 2 mellom liberalisme/totalitarisme-dimensjonen og demokrati/autokrati-dimensjonen. Jo mer totalitært et samfunn da er, det vil si jo større kontroll staten har med ulike samfunnsområder, desto mer demokratisk er samfunnet. Et slikt demokratiideal vil være særdeles skadelig hvis man ønsker å bevare frihet. Man bør derfor også drøfte ”frihetens muligheter i et demokratisk samfunn”.

Problemet i dag er at demokratiet brukes som ”moralsk gullstandard”. Det er demokratiet som holdes som holdes som det eneste absolutt, og som andre ting måles opp mot. Man kan kanskje forsvare dette med en form for skeptisisme: Usikkerheten om hva som er riktig, gjør at man primært bør opprettholde en beslutningsprosedyre der ulike standpunkter kan konkurrere mot hverandre. Med dette som utgangspunkt kan man argumentere som Popper, og si at det viktigste er vår mulighet til å kritisere samfunnets institusjoner, noe som forutsetter demokrati i en bred betydning (inklusive ytringsfrihet, pressefrihet osv.).

Men hvis demokratiet blir en kamparena for ulike grupper om å forme samfunnet etter sin egen moralske overbevisning, er dette ikke lenger en følge fra premisset om usikkerhet. Man skulle da tro at formålsuavhengige regler, som sikrer at ulike livsstiler kan konkurrere mot hverandre i en spontan seleksjonsprosess, er en bedre løsning. Den demokratiske metode vil likevel bestå, men bare fordi den er et middel til å bevare frihet. Demokratiet må ikke anses som en verdi i seg selv.

KAPITTEL SYV

Et svar til J. M. Keynes og et forsøk på en konklusjon

Å trekke en grense for statens aktivitet, er ingen enkel oppgave.

Ett mulig svar, foreslått av Karl Popper, er at man alltid skal endre samfunnet ved hjelp av skrittvis – og aldri via utopisk – sosial ingeniørkunst. Poppers forslag er ment å sikre institusjonell åpenhet som et alternativ til utopiske programmer og vold. Dette sier imidlertid lite om statens omfang, da det kun er en verdinøytral metode. Man må fylle den med et bestemt innhold, et verdigrunnlag. Poppers eget forslag, som også er en nærliggende løsning gitt denne metode, er å minimere lidelse (negativ utilitarisme) forstått som resultatet av fysisk og økonomisk tvang (politisk proteksjonisme). Disse begrepene er imidlertid såpass uklare at de er uegnede til å sette en klar grense for statens myndighet. De åpner for at man – ja, nettopp skrittvis – vil undergrave frihetens prinsipper. Likevel ligger det visse konservative garantier i Poppers metode som gjør den så lite risikabel som mulig. *Hvis man først skal endre samfunnet ovenfra ved hjelp av politikk, bør dette skje ved hjelp av skrittvis ingeniørkunst – siden faren for et totalitært utfall da er minst.*

Man bør samtidig unngå kollektivistiske løsninger, det vil si å styre samfunnets ressurser mot et felles mål. I så fall ville man forutsette en større enighet enn det er mulig å skape, og man må dermed presse disse verdiene på andre ved hjelp av vold. Her er det fullstendig enighet mellom Hayek og Popper: Man kan ikke avgjøre positive mål ved hjelp av vitenskap. Mens Popper foreslår at man kan fremme verdier gjennom en politisk prosess med prøving og feiling, foretrekker Hayek at individene kan forfølge sine egenvalgte mål i et marked. Spørsmålet er om det er mulig å skape oppslutning om de sågar negative mål Popper foreslår. Hayeks argument – og for så vidt også mitt eget – bygger i sin tur på det premiss at markedsøkonomien øker et tilfeldig utvalgt individs mulighet til å nå sitt eget mål. Dette er selvsagt kontroversielt, og kan stå som en mulig selvkritisk merknad.

Planøkonomi, som bygger på at individer blir gitt konkrete kommandoer om hvordan de skal handle, bør ikke finne sted. Alle endringer må skje ved hjelp av det Popper kalte den *institusjonelle* metode, som han satte opp mot personlig og vilkårlig styre. Den institusjonelle metode innebærer å gi spesifiserte forbud om hva individer ikke kan gjøre, noe som er ment å sikre forutsigbarhet. Institusjonalismen er i denne forstand rettet mot ”rammen” for individuell måloppnåelse – regler som ligger fast, er åpent kjent og gjelder likt for alle. Man dirigerer ikke individuell handling mot bestemte mål, ei heller forsøker å forme samfunnet etter et positivt ideal. Dette er i samsvar med hva jeg har kalt ”common sense”-forståelsen av rettsstaten.

Et annet svar, Hayeks svar, er at man ikke skal fravike rettsstatens prinsipper forstått snevert, i lys av den tyske *Rechtsstaats*-tradisjonen. Kravet til abstrakte lover er her meget strengt: Man skal ikke kunne vite hvordan loven rammer bestemte grupper, kun hvordan den påvirker et tilfeldig valgt individ. Hvordan man tror loven rammer bestemte grupper, skal i det minste ikke ha betydning for hvem som støtter den, fordi den da vil være å anse som et privilegium eller diskriminerende tiltak.

Denne forståelsen av rettsstaten er i samsvar med Isaiah Berlins begrep om negativ frihet, et begrep som er meget godt til empiriske formål. Dette forutsetter imidlertid at man ikke henger seg opp i det språklige, altså selve formuleringen ”fra” eller ”til”, men isteden undersøker hva ens frihet krever av andre. Både Hayeks og Poppers frihetsbegrep kan måles etter denne standard. At begrepet er systematisert, er selvsagt ikke noen moralsk begrunnelse for denne frihet, men det gjør vår oppgave med å presisere en grense for politikk, adskillig enklere når vi først har den. Man vil ikke være i tvil om hvilke begrensninger som gjelder når disse er angitt i *negativ* frihet, noe som forhindrer usystematiske inngrep i den samme frihet. Individuell frihet, slik forstått, er ikke noe som nødvendigvis vil være et gode i alle henseender, men kan brukes som en beskrivelse av relasjonene mellom mennesker, hvorvidt noen tvinger andre. Det er også en god antitotalitær strategi å betrakte frihet på denne måten. Hvis det såkalte positive frihetsbegrepet blir ansett som ”ekte” frihet, vil dette kunne ødelegge negativ frihet slik vi kjenner den.

Hold fast på prinsippene dine. Dette er Hayeks advarsel til oss. Rettsstatsprinsippene fra *COL* er langt på vei prosedurale, men man har også en klar substansiell

komponent: eiendomsrettigheter og muligheten til å inngå frivillige avtaler inngår i Hayeks begrep om en privatssfære. Rettsstaten, forstått på denne måte, sikrer gjennom generelle regler mot inngrep i vår private sfære, noe som gjør det mulig for oss å planlegge våre egne liv. Altså: *Ingen frihet uten lov.*

Grensen for statens virksomhet bør ligge et sted mellom *laissez-faire* og sosialdemokratiet. Førstnevnte består Hayeks rettsstatstest, men lukker også for endel muligheter som er forenlig med rettsstaten, som et spesifisert sosialt sikkerhetsnett som gjelder likt for alle. Sosialdemokratiet mislykkes på enkelte kriterier, spesielt fordi slike demokratier er ubegrensede og tar sikte på å dirigere ressursene mot bestemte grupper i samfunnet. Man forsøker med andre ord å bestemme hvilke goder som skal tilfalle hvem, som er ensbetydende med å forme samfunnet etter et bestemt ideal kalt sosial rettferdighet. En slik fordeling vil bryte med rettsstatens spilleregler, snevert forstått.

To ulike fremgangsmåter kan imidlertid, når de appliseres på virkeligheten, få noenlunde lignende resultater. Hayeks prinsipper åpner nemlig for endel variasjon. Dette betyr ikke at forskjellen er språklig; det kan godt tenkes et annet resultat. Poppers tilnærming, til tross for at den er ment å være en garanti *mot*, åpner nemlig *for* løsninger som baner vei for totalitarismen.

Til tross for at Hayek er tydelig på *hva* som vil sette i gang en totalitær prosess, det vil si å gå vekk fra bestemte prinsipper som er noenlunde tydelig spesifisert, er han i sitt angrep på sosialdemokratiet ikke like tydelig på *hvorfor* dette vil skje – hvordan årsaksmekanismene fungerer. I sin rene form, applisert på planøkonomien, er Hayeks argument overbevisende og støttet av empirien. I sin modifiserte form, anvendt på de moderne velferdsstatene, fremstår teorien som såpass uspesifisert at den er vanskelig å teste. I lys av dette er det også visse farer ved Hayeks mer dogmatiske tilnærming til politikk. Den vil ikke kunne få aksept grunnet en manglende evne til å løse problemer fort, og en oppfordring om aldri å fravike visse prinsipper, er samtidig en oppfordring om å heve visse institusjoner over kritikk.

Ifølge Popper bør kun de institusjoner som sikrer en slik kritikk, heves over kritikk – det vil i første rekke si den demokratiske beslutningsprosess. Hayeks rettsstat går

langt utover dette kravet, og innebærer samtidig sterke begrensninger til å løse problemer kollektivt, grunnet den radikale individualisme som ligger innebygd i hans rettsstatsideal.

Hayeks advarsler her om ”det totalitære demokratiet” virker allikevel plausible, da individuell frihet på ingen måte er garantert i ubegrensede demokratier. Det som kreves, er en forståelse av at demokrati *ikke* er totalitarismens motpol, og at demokratiet ikke alene kan sikre oss mot en totalitær utvikling. Åpenhet og demokrati går i de fleste tilfeller sammen med frihet og liberalisme, men det finnes også en potensiell motsetning her, som overses i store deler av Hayek og Popper-litteraturen. Ved kun å se på likheter mellom tenkerne, som riktignok er betydelige, mister man denne innsikten. Samfunnet må ikke bli så åpent at frihet kan forhandles bort. Enkelte ganger bør man, ganske doktrinært, kreve at friheten respekteres uten spørsmål om hvilken nytte den vil ha for å løse problemene som stirrer oss i øynene.

LITTERATUR

- Adcock, Robert og David Collier (2001). "Measurement Validity: A Shared Standard for Qualitative and Quantitative Research" i *American Political Science Review: Quarterly Journal of the American Political Science Assosiation* 95 (3)
- Arendt, Hannah (1973). *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harvest Books
- Bastiat, Frédéric (2007 [1850]). *The Law*. USA: BN Publishing
- Beatty, David M. (1994). "The Last Generation: When Rights Lose their Meaning" i David M. Beatty (red): *Human Rights and Judicial Review: A Comparative Perspective*. Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers
- Berlin, Isaiah (1969). *Liberty*. Oxford: Oxford University Press
- Blomgren, Anna-Maria (1997). *Nyliberal politisk filosofi. En kritisk analys av Milton Friedman, Robert Nozick och F. A. Hayek*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa
- Booth, Philip (2006). "Introduction" i *Towards a Liberal Utopia?* London: Institute of Economic Affairs
- Butler, Eamonn (2004). *Friedrich A. Hayek. Hans betydning for politisk og økonomisk tenkning*. Oslo: Civita senter for næringsliv og samfunn
- Caldwell, Bruce (2004). *Hayeks Challenge. An Intellectual Biography of F. A. Hayek*. Chicago og London: The University of Chicago Press
- Caldwell, Bruce (2006). "Hayek and the Austrian tradition" i Edward Feser (red): *The Cambridge Companion to Hayek*. Cambridge: Cambridge University Press
- Caldwell, Bruce (2007). "Introduction" i Caldwell (red): *The Collected Works of F. A. Hayek. Volume 2. The Road to Serfdom. Text and Documents. The Definitive Edition*. London: Routledge og University of Chicago Press
- Corvie, Roberta (1997). *The Introduction to the Thought of Karl Popper*. London og New York: Routledge
- Dancy, Jonathan (1995). "In Defence of Thick Concepts" i *Midwest Studies in Philosophy*, XX
- Ebenstein (2001). *Friedrich Hayek. A biography*. New York: Palgrave
- Ebenstein, William og Alan Ebenstein (2000). *Great Political Thinkers. Plato to the Present*. Sixth Edition. Belmont CA: Thomson Wadsworth

- Eidlin, Fred (1999). "Matching Popperian Theory to Practice" i Ian Jarvie og Sandra Pralong (red): *Popper's Open Society After 50 Years. The Continuing Relevance of Karl Popper*. London og New York: Routledge
- Etzler, Aaron m.fl. (1999). "Utdrag fra kap I.: Svartboken och kampanjen mot kommunismen" i *Utan Heder*, Stockholm: Röd press förlag
- Feiring, Eli og Robert Huseby (2008). "Velferdsstat, fordelingsrettferdighet og nyliberalisme" i Per Kristen Mydske, Dag Harald Claes og Amund Lie (red): *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Gamble, Andrew (1996). *Hayek. The Iron Cage of Liberty*. Cambridge: Polity Press
- Gentile, Giovanni (2002). *Origins and Doctrine of Fascism. With selections from other works*, London: Transaction Publishers
- Gray, John (1984). *Hayek on Liberty*. New York: Basil Blackwell
- Hagtvet, Bernt (2001). "De grusomme forenklerne. De totalitære diktaturer – det 20. århundrets originale tyrannivariant." i Baldersheim m.fl. (red): *Statsvitenskapelige utsyn*, Kristiansand: Høyskoleforlaget
- Haug, Are Vegard, (m.fl.) (2007). "Demokratiets muligheter i det nyliberale samfunn" i Per Kristen Mydske, Dag Harald Claes og Amund Lie (red): *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hayek, Friedrich A. (2007 [1933]). "Nazi-Socialism" i Bruce Caldwell (red): *The Collected Works of F. A. Hayek. Volume 2. The Road to Serfdom. Text and Documents. The Definitive Edition*. London: Routledge og University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich A. (1949). *Veien til trelldom*. Oslo: Dreyers forlag
- Hayek, Friedrich A. (2007 [1956]). "Foreword to the 1956 american paperback edition" i Bruce Caldwell (red): *The Collected Works of F. A. Hayek. Volume 2. The Road to Serfdom. Text and Documents. The Definitive Edition*. London: Routledge og University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich A. (1960). *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich A. (1973). *Law, Legislation and Liberty. Volume 1. Rules and order*. Chicago: The University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich A. (1976). *Law, Legislation and Liberty. Volume 2. The Mirage of Social Justice*. Chicago: The University of Chicago Press

- Hayek, Friedrich A. (1979). *Law, Legislation and Liberty. Volume 3. The Political Order of a Free People*. Chicago: The University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich A. (2007 [1976]). "Preface to the 1976 Edition" i Bruce Caldwell (red): *The Collected Works of F. A. Hayek. Volume 2. The Road to Serfdom. Text and Documents. The Definitive Edition*. London: Routledge og University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich A. (1988). *The Collected Works of F. A. Hayek. Volume 1. The Fatal Conceit. The Errors of Socialism*. London: Routledge og University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich A. (1992). "The Austrian School of Economics" i Peter G. Klein (red): *The Collected Works of F. A. Hayek. Volume 4. The Fortunes of Liberalism. Essays on Austrian Economics and the Ideal of Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press
- Hayek, Friedrich A. (1966 (1933)). *Monetary Theory and the Trade Cycle*. New York: Kelley
- Hayek, Friedrich A. (1994). *Hayek on Hayek. An Autobiographical Dialogue*. Stephen Kresge og Leif Wenar (red). Indianapolis: Liberty Fund
- Hayek, Friedrich A. (1980). *Individualism and Economic Order*. Chicago og London: The University of Chicago Press
- Hayes, Calvin (2001). *Fallibalism, Democracy and the Market. The Meta-Theoretical Foundations of Popper's Political Philosophy*. Maryland: University Press of America
- Hayes, Calvin (2009). *Popper, Hayek and the Open Society*. London: Routledge
- Hazlitt, Henry (1997). *Økonomi på en-to-tre*. Oslo: Fridemokratene
- Huxley, Aldous (1956). *Brave New World*. New York: The Modern Library
- Jarvie, Ian (1999). "Popper's ideal types: open and closed, abstract and concrete societies" i Ian Jarvie og Sandra Pralong (red): *Popper's Open Society After 50 Years. The Continuing Relevance of Karl Popper*. London og New York: Routledge
- Kerstenetzky, Celia Lessa (2007). "Hayek and Popper on ignorance and intervention" i *Journal of Institutional Economics 3: 1*
(http://ideas.repec.org/a/cup/jinsec/v3y2007i01p33-53_00.html)
- Keuth, Herbert (2005). *The Philosophy of Karl Popper*. Cambridge: Cambridge University Press

- Korsgaard, Christine M. (1996). *The Sources of Normativity*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kukathas, Chandran (2006). "Hayek and liberalism" i Edward Faser (red): *The Cambridge Companion to Hayek*. Cambridge: Cambridge University Press
- Lepold, David og Marc Stears (2008). "Introduction" i David Leopold og Marc Stears (red): *Political Theory. Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press
- Liebenberg, Sandra og Karrisha Pillay (2000). *Socio-Economic Rights in South Africa*. Sør-Afrika: The Socio-Economic Rights Project, Community Law Centre (University of the Western Cape)
- Linz, Juan J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London: Lynne Rienner Publishers
- Magee, Bryan (1973). *Popper*. London: Fontana
- Malnes, Raino og Knut Midgaard (2003). *Politisk tenkning*. Oslo: Universitetsforlaget
- Marx, Karl og Friedrich Engels (1938 [1848]) *Det kommunistiske manifest*, Oslo: Det Norske Arbeiderpartis Forlag
- McDermott, Daniel (2008). "Analytical political philosophy" i David Leopold og Marc Stears (red): *Political Theory. Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press
- Mill, John Stuart (1989 [1859]). "On Liberty" i Stefan Collini (red): *On Liberty and other writings*. Cambridge: Cambridge University Press
- Mill, John Stuart (1998 [1871]). *Utilitarianism*. Oxford: Oxford University Press
- Miller, David (2008). "Political Philosophy for Earhlings" i David Leopold og Marc Stears (red): *Political Theory. Methods and Approaches*. Oxford: Oxford University Press
- Modolfsky, Naomi (1985). "Open Society: Hayek vs. Popper?" i *Economic Affairs april-june*
(<http://www3.interscience.wiley.com/journal/119514008/abstract?CRETRY=1&SRETRY=0>)
- Nozick, Robert (1974). *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books, Inc., Publishers
- O'Hear, Anthony (2006). "Hayek and Popper: the road to serfdom and the open society" i Edward Faser (red): *The Cambridge Companion to Hayek*. Cambridge: Cambridge University Press

- Orwell, George (1999 [1949]). *1984*. Oslo: Gyldendal
- Palmer, Ellie (2007). *Judicial Review, Socio-Economic Rights and the Human Rights Act*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing
- Popper, Karl (2002a). *The Logic of Scientific Discovery*. London og New York: Routledge
- Popper, Karl (2002b). *Conjectures and Refutations*. London og New York: Routledge
- Popper, Karl (2002c). *Unended Quest*. London og New York: Routledge
- Popper, Karl (2002d). *The Poverty of Historicism*. London og New York: Routledge
- Popper, Karl (2003a). *The Open Society and Its Enemies. Volume One: The Spell of Plato*. London og New York: Routledge
- Popper, Karl (2003b). *The Open Society and Its Enemies. Volume Two: Hegel and Marx*. London og New York: Routledge
- Popper, Karl (2000). *The Lesson of this Century. With Two Talks on Freedom and the Democratic state*. London og New York: Routledge
- Popper, Karl (2008 [1946]a). "The Theory of Totalitarianism" i Shearmur (m.fl.) (red): *After the Open Society: Selected Social and Political Writings*. London: Routledge
- Popper, Karl (2008 [1946]b). "Public and Private Values" i Shearmur (m.fl.) (red): *After the Open Society: Selected Social and Political Writings*. London: Routledge
- Popper, Karl (2008 [1991]). "The Open Society Today. Its great yet limited success" i Shearmur (m.fl.) (red): *After the Open Society: Selected Social and Political Writings*. London: Routledge
- Popper, Karl (2008 [1989]). "Letters to Isaiah Berlin" i Shearmur (m.fl.) (red): *After the Open Society: Selected Social and Political Writings*. London: Routledge
- Popper, Karl (1979). *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach*. Revised Edition. Oxford: Oxford University Press
- Rothbard, Murray (2007). "F.A. Hayek and the Concept of Coercion" (<http://mises.org/story/2649>)
- Røe Isaksen, Torbjørn (2008). *Endring og tradisjon hos F. A. Hayek*. Oslo: Universitetet i Oslo. Masteroppgave
- Schumpeter, Joseph A. (1947). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Annen utgave. New York og London Harper and Brothers Publishers

- Shearmur, Jeremy (1995). *Karl Popper's politics: liberalism versus democratic socialism*. The Centre for Independent Studies
- Shearmur, Jeremy (1996a). *The Political Thought of Karl Popper*. London: Routledge
- Shearmur, Jeremy (1996b). *Hayek and After: Hayekian liberalism as a research programme*. London og New York: Routledge
- Shearmur, Jeremy (2006). "Hayek's politics" i Edward Faser (red): *The Cambridge Companion to Hayek*. Cambridge: Cambridge University Press
- Sunstein, Cass R. (2001). *Designing Democracy*. Oxford: Oxford University Press
- Thorsen, Dag Einar og Amund Lie (2007). "Kva er nyliberalisme?" i Mydske, Claes og Lie (red): *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Valen, Henry og Hanne Marthe Narud (2007). *Demokrati og ansvar. Politisk representasjon i et flerpartisystem*. Oslo: N. W. Damm & Søn AS
- Vernon, Richard (1976). "The 'Great Society' and the 'Open Society': Liberalism in Hayek and Popper" i *Canadian Journal of Political Science*, vol 9, No. 2 (<http://jstor.org/stable/3230923>)
- Vonnegut, Kurt (1961). *Harrison Bergeron*.
(<http://instruct.westvalley.edu/lafave/hb.html>)
- Watkins, John (1999). "A Whiff of Hegel in *The Open Society*?" i Ian Jarvie og Sandra Pralong (red): *Popper's Open Society After 50 Years. The Continuing Relevance of Karl Popper*. London og New York: Routledge
- Østerud, Øyvind (2002). *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse*. Oslo: Universitetsforlaget

Andre kilder:

Commanding Heights. The Battle of the World Economy (2003). DVD. Boston: WGBH